: પ્રકાશક :

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા

ભાવનગર

પ્રથમાવૃત્તિ સં. ૨૦૧૫

આત્મ સંવત ૬૪

: મુદ્રક :

હરિલાલ દેવચંદ શેઠ

આનંદ પ્રિ. પ્રેસ

ભાવનગર

न्यायाम्भोनिधि जैनाचार्य १००८ श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वर
आत्माराम जी महाराज

શ્રીયુત જગજીવનદાસ ફૂલચંદનો

જીવન પરિચય

દીર્ઘ ગવેષણા, ઊંડુ તત્ત્વચિંતન, આપમેળે આગળ વધવાનું નિશ્ચય બળ, મક્કમ સચ્ચાઈ અને ધાર્મિક ભાવનાથી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવી ગયેલ શેઠ જગજીવનદાસ ફૂલચંદ શાહ ભાવનગર શહેરના એક આગેવાન વેપારી હતા અને સંઘના એક અગ્રગણ્ય ગૃહસ્થ હતા.

તેઓશ્રીનો જન્મ સં. ૧૯૩૪માં ભાવનગર મુકામે વિસાશ્રીમાળી જ્ઞાતિના આગેવાન ગૃહસ્થ શેઠ ફૂલચંદ ત્રિકમને ત્યાં થયો હતો.

ઝાઝો અભ્યાસ કરી તેઓશ્રી વ્યાપાર-વ્યવસાયમાં જોડાયા ત્યારે સંયોગો સામાન્ય હતા, પરંતુ સાહસવૃત્તિ અને કાર્યકુશળતાથી તેઓશ્રી ધીમે ધીમે આગળ વધ્યા અને આપબળે તેઓશ્રીએ સારા પ્રમાણમાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી અને એક પ્રતિષ્ઠિત વેપારી તરીકેની સુવાસ સૌરાષ્ટ્રભરમાં ફેલાવી.

તેમના વ્યાપાર-વ્યવસાયમાં એક ખાસ વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેઓ પોતાની દુકાનના પરિવાર તરફ હંમેશા વાત્સલ્યભરી મીઠી નજર રાખતા અને પોતાના કુટુંબના સ્વજનોની જેમ સૌને પોષતા

માનીને આગળના. દરેકને પરિવાર [illegible] અને [illegible] જ વારાફરતી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભરપૂર રહેતું અને હંમેશા સુંદર લાગતું.

વ્યાપારીઓને આ રીતે જેમ તેઓશ્રીએ પ્રગતિ સાધી તેમ જીવનનું સંસ્કાર-ધન પણ [illegible] [illegible] [illegible] જ આવતું હતું.

બાળપણથી જ તેઓશ્રીનું જીવન ધાર્મિક સંસ્કારોથી રંગાયેલું હતું. અને કુદરતી રીતે જ સમયના ભાવનગરના અગ્રગણ્ય વિદ્વાન પુરુષો શેઠ [illegible] [illegible], વોરા અમરચંદ જસરાજ, શેઠ કુંવરજી આણંદજી, વકીલ મૂળચંદ નથુભાઈ, શેઠ ફતેહચંદ ઝવેરભાઈ વિગેરેનો સમાગમ તેઓશ્રીને મળતો રહેતો, જેથી આ સમાગમથી તેઓશ્રીની તત્વજ્ઞાનપિપાસા વધતી ગઈ. ભાવનગર પધારતા ગુરુદેવોની સાથે જિજ્ઞાસુભાવે જ્ઞાનવિનિમય કરવાની તક જેમ જેમ મળતી ગઈ તેમ તેમ એ તકનો લાભ લઈ જ્ઞાનચર્ચામાં તેઓ જીવનનો આનંદ માનતા હતા.

એકધ્યાનથી હંમેશા પ્રભુ-ભક્તિ, ગુરુભક્તિ કરવી અને હંમેશા એક સામાયિક કરી તે પ્રસંગે જ્ઞાન-સંપાદન કરવાનો તેઓશ્રીનો નિયમ હતો. શ્રીયુત ફતેહચંદભાઈ સાથે તત્વાર્થની ટીકા વગેરે તત્ત્વ સાહિત્ય વાચતા અને તેના ઉપર ચર્ચા કરતા. પરિણામે તેઓશ્રી પંચ પ્રતિક્રમણ, જીવ-વિચાર, નવતત્વ, દંડક આદિ પ્રકરણો અને અન્ય તત્વગ્રંથોનો સારો અભ્યાસ કરી શક્યા હતા, અને તીર્થ-ભક્તિને અંગે તેઓ દર પુનમે સિદ્ધગિરિની યાત્રા નિયમિત કરતા અને ગુરુ-ભક્તિ કરવાનો સુયોગ લાભ પણ મેળવતાં આ રીતે તેઓશ્રીનું જીવન ધાર્મિક સંસ્કારોથી ભર્યું હતું તેમ તેઓશ્રીની જ્ઞાન-પિપાસા પણ ઉચ્ચ પ્રકારની હતી

આ સભાના તેઓ સ્તંભ સમા હતા, તેમના મિત્રો શ્રી વલ્લભદાસભાઈ ગાંધી, શ્રી ગુલાબચંદભાઈ આણંદજી, શ્રી ફતેહચંદભાઈ વગેરે

દોશી જગજીવનદાસ ફુલચંદ લહાન

[illegible] [illegible]

આથી તેઓ સભાના હિતાહિતની વાતો કરવા બેસતા, સભાનો કાર્ય મુખ્ય હોય તો પોતાની વ્યવહારબુદ્ધિથી તેનો ઉકેલ લાવતા અને સભાના ઉત્કર્ષમાં પોતાનાથી બનતો ભોગ આપતા આ સભા ઉપરના પ્રેમને અંગે જ તેઓશ્રીએ રૂપિયા ૨૫૦૦ જ્ઞાન-વૃદ્ધિ માટે આપી પોતાના પિતાશ્રી ફુલચંદ ત્રિકમના નામે આદિત્ય-સીરીઝ શરૂ કરાવી હતી

તેઓશ્રીની વિચારસરણી ઉંચેરા આધ્યાત્મિક ભાવનાથી ભરપૂર હતી. અને જગતની સાચી ઉન્નતિ આધ્યાત્મિક ભાવથી જ થવાની છે, તેમ તેઓ દૃઢપણે માનતા કોઈ વખત કોઈ વ્યક્તિ એમને કહેતી કે આજે વિજ્ઞાન વિકસી રહ્યું છે એરોપ્લેન વગેરે સાધનો શોધાઈ રહ્યા છે અને જગત ઉન્નતિના પથે છે ત્યારે તેના જવાબમાં તેઓ કહેતા કે આજનું વિજ્ઞાન જે આકાર લેતું આવે છે તેમાં જગતની ઉન્નતિ નથી એ તો ભૌતિકવાદ છે તેમાં આપણી ઉન્નતિ ન સમજે આપણી સાચી ઉન્નતિ આધ્યાત્મિકવાદમાં છે જ્યાં સુધી આપણે સાચા આધ્યાત્મિકવાદ નહિ કેળવીએ ત્યાં સુધી સાચું સુખ સાચી શાન્તિ જગત નહીં અનુભવી શકે ઘણા લાંબા સમય પહેલા દીર્ઘદૃષ્ટિથી ઉચ્ચારાયેલ આ સત્ય આજે આપણે અનુભવીએ છીએ

આ આધ્યાત્મિક પ્રેમ તેઓશ્રીના જીવનમાં પણ પરિપૂર્ણ હતો તેમની નમ્રતા, સાદાઈ સંયમ નિરભિમાનતા મૂક સેવાભાવના પારકાનું ભલું કરવાની વૃત્તિ સંયમ વગેરે ગુણો તેના પ્રતીક સમાન હતા

આપણને તેઓશ્રીએ સમ્પત્તિ પ્રાપ્ત કરી તેમ તેનો સદ્વ્યય પણ તેઓ કરતા ગયા આમાન્ય રીતે તેઓ કીર્તિદાનમાં આસક્ત ન થનારા ન હતા અને ઉમેદ દીન-દુઃખી દુઃખને સુખ મદદ કરવામાં તેમને રસ વધારે હતો એટલે તેમની સખાવતની યાદીમાં કેટલીએ એવી થઈ છે જેમ જ્યાં સસ્તાખાતાની થઈ તળાજા તીર્થ સિદ્ધગિરિ

[illegible]

આ રીતે [illegible] સં. ૨૦૦૨ના માગશર સુદ ૩ ના [illegible]

કુટુંબે એક વાત્સલ્યમય છત્ર ગુમાવ્યું.

મિત્રોએ ઉદાર દિલનો સાચો સલાહકાર ગુમાવ્યો.

સંઘે અને સમાજે એક મૂક સેવક ગુમાવ્યો.

એક વ્યવહારકુશળ, નીતિપરાયણ અને ધર્મપ્રેમી સજ્જનની આપણને સૌને ખોટ પડી.

શ્રી વિનયચંદભાઈ, શ્રી શાન્તિલાલભાઈ, શ્રી મોહનલાલભાઈ અને શ્રી નગીનદાસભાઈ એમ તેમના ચાર પુત્રરત્નો.

ભાઈશ્રી મોહનલાલભાઈ અને શ્રી નગીનદાસભાઈએ મૂળ વહિવટ સંભાળી પોતાના પિતાશ્રીના ઉજ્જવળ નામને વધુ ઉજ્જવળ બનાવ્યું છે. વ્યાપારમા બન્ને ભાઈઓ પોતાની બુદ્ધિ, અનુભવ અને ભાગ્યબળે સારી પ્રગતિ કરી રહ્યા છે તેમ કેળવણી, સમાજસેવા અને રાષ્ટ્રભક્તિના કામોમા પોતાની લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી સદ્ગતના નામને શોભાવી રહ્યા છે. ધર્મ અને રાષ્ટ્રોન્નતિના શુભ કાર્યો તેઓના હાથે વધુ ને વધુ થાય અને એ રીતે એમના જીવન પણ ધન્ય બને એમ ઇચ્છીએ

નિ વે દ ન

તત્ત્વજ્ઞાનના ગમે તેવા કઠણ વિષયને પણ સરળ ભાષામાં રજૂ કરી, જનતાને તત્ત્વચિન્તનની દિશામાં રસ લેતી કરવામાં સ્વ. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાના સાહિત્યે ઘણી સુંદર સેવા બજાવી છે તે આપણે જાણીએ છીએ અને તેથી આજે તેઓશ્રીનું સાહિત્ય સૌ કોઈ પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે અને તેમાંથી આધ્યાત્મિક રસનું પાન કરે છે

જૈન સાહિત્યના ઘણાં ગ્રન્થરત્નોને તેઓશ્રીએ પોતાની ભાષામાં સરળ શૈલીએ તૈયાર કરી જનતા સમક્ષ મૂક્યા હતા તેમ પોતાના હાથે તૈયાર કરેલ, કેટલુંક અપ્રગટ સાહિત્ય આજે પણ પ્રગટ થઈ રહ્યું છે અને જનતા તેનો પ્રેમપૂર્વક આદર કરે છે

હિન્દી-મહાસભા જ્યારે ભારતની સ્વતંત્રતા માટે લડી રહી હતી અને અનેક રાષ્ટ્ર-સેવકો જ્યારે સ્વેચ્છાએ તેની માટે જેલવાસ સ્વીકારતા હતા ત્યારે સદ્ગત મોતીચંદભાઈએ પણ જેલવાસ સ્વીકાર્યો હતો અને તે દરમિયાન જેલમાં બેઠાં બેઠાં વ્યાપક દૃષ્ટિએ કેટલુંક સાહિત્ય તૈયાર કર્યું હતું આ પ્રસંગે 'વ્યવહાર-કૌશલ્ય' 'વ્યાપાર-કૌશલ્ય' અને 'ધર્મ-કૌશલ્ય' આદિ સો સો બોધક વચનોના લખાણો લખેલા હતા. તેમાંથી 'ધર્મ કૌશલ્ય' ની લેખમાળા શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશમાં પ્રગટ થતી હતી. અને વાચકોને તે ગમી હતી.

શ્રી ફુલચંદ હિરાચંદ સદ્ગતની સ્મૃતિ અર્થે ... ભ. કસ્તૂરચંદ ફુલચંદ શેઠના તરફથી આ ગ્રન્થને એક હજાર રૂપિયા આપતા એક

[illegible]

સ્વ. મોતીચંદભાઈ [illegible] સંઘ છાપવા હતા. [illegible] 'ધર્મકૌશલ્ય'ના [illegible] પરંતુ તેનો પૂર્ણ ભાગ [illegible] પ્રગટ થઈ શક્યો નથી એટલે [illegible] આભાર [illegible] ક્ષમાપ્રાર્થના [illegible]

ધર્મ એ તો પ્રાણી-માત્રને તરવાનું એક નાવ છે, જો ધર્મને ધર્મના ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખે, ધર્મનો-માનવતાનો મર્મ જીવનમાં ઉતારે અને પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવે તેણે જ સાચી 'ધર્મ-કૌશલ્યતા' કેળવી ગણાય. સ્વ. મોતીચંદભાઈએ આ સઘળું [illegible] પોતાની કુશળતાથી આ ગ્રંથમાં સરળ ભાષામાં રજૂ કર્યું છે. આબાલ-વૃદ્ધ સૌ સમજી શકે તેવી સરળ તેમની શૈલી છે. અને તેનો ખરો રસ તો તેના વાચકો જ અનુભવી શકે.

આ ગ્રંથ પરત્વે વધુ કહેવાની આગત્ય અમને લાગતી નથી. વાચકો આ ગ્રંથ અભ્યાસની દૃષ્ટિએ વાંચે અને ધર્મનો મર્મ પોતાના જીવનમાં ઉતારે તો આ ગ્રંથ પ્રકાશનનો શ્રમ વધુ સાર્થક બને. આશા છે કે સૌ કોઈ આ વાત પ્રેમપૂર્વક અપનાવશે.

પ્રકાશક

(૧)

પ્રાણી ધર્મના પ્રતાપે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે,
એ જ ઐશ્વર્યથી તે એ ધર્મનો ધ્વંસ કરે
તો તે એ સ્વામીદ્રોહ કરવાનું પાતક કરે છે,
એવા સ્વામીદ્રોહીને આ ૧ વાના કેમ થાય?

અત્યારે જે ૧૨ સારા વાના છે તેનું કારણ શું? અનાદિથી કોઇ રખાપી કરી આવ્યા છીએ તેથી ઘર મનમાં ફેદ દિવાની અનુકૂળતા આધિ વ્યાધિ રહિત શરીર મગજમાં સમજવાની શક્તિ પરિવારની અનુકૂળતા આજ્ઞાની ... વગેરે વગેરે અનેક બાબતો આપણી છે બાજુના નગરમાં ... બાજુમાં ભૂખે રળવળે અને મરે ત્યારે પેટ ભરીને અનાજ આપણને મળે છે પોતાના સમાજમાં સગાંઓમાં, સહધર્મીઓમાં કોઇ રંક નથી છ—આવી આવી અનુકૂળતાઓ અનંત છે એ બધાની પાછળ ઇતિહાસ છે. એ સર્વની પાછળ પ્રબળ છે એ સર્વની પાછળ ત્યાગ, સંયમ કે આપણું છે અને એ સર્વની પાછળ ધર્મના પ્રભાવ છે દાન, શીલ, તપ અને ભાવના ભાગે છે, એમ ... છે અને આગળ જતાં એ ... આપ છે એટલે આપણી વર્તમાન અનુકૂળ પરિસ્થિતિનું કારણ ... આપણો આદેશ ધર્મ છે ધર્મ શબ્દ અહીં વિસ્તૃત અર્થમાં સમજવો ... વર્તમાન, પ્રેમ, સંયમ, ત્યાગ, સત્ય, અહિંસાનું પાલન એ સર્વ વ્યવહારના ધર્મને વિશાળ અર્થમાં સમજવા ... એ જ આપણી સગી પરિસ્થિતિ ધર્મના પ્રતાપ છે.

સાહિત્ય સિરિઝ શરૂ કરવામાં આવેલ. અને 'પ્રતિક્રમણ સૂત્ર'નું પ્રકાશન તેના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે કરવામાં આવેલ આ ગ્રંથ ખપી જવાથી સીરીઝનું બીજું પુષ્પ પ્રગટ કરવાનો અમોને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. અને તેના બીજા પુષ્પ તરીકે "ધર્મ-કૌશલ્ય"ની લેખમાળા ગ્રંથાકારે પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય લેવાયો જે જનતાના ચરણે રજૂ કરતા અમોને આનંદ થાય છે.

સ્વ. મોતીચંદભાઈએ, ઉપરોક્ત વર્ષે લેખમાળાના એક સો સૂત્રો લખ્યા હતા. એટલે 'ધર્મકૌશલ્ય'ના એક સો સૂત્રો જ હોવા જોઈએ, પરંતુ તેનો પૂર્ણ ભાગ અમોને પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી એટલે પ્રાપ્ત થએલ બાણુ સૂત્રો પ્રગટ કરી અમો કૃતાર્થતા અનુભવીએ છીએ.

ધર્મ એ તો પ્રાણી-માત્રને તરવાનુ એક નાવ છે, જે ધર્મને ધર્મના ખરા સ્વરૂપમા ઓળખે, ધર્મનો-માનવતાનો મર્મ જીવનમા ઉતારે અને પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવે તેણે જ સાચી 'ધર્મ-કૌશલ્યતા' કેળવી ગણાય. સ્વ. મોતીચંદભાઈએ આ સાદુ સત્ય પોતાની કુશળતાથી આ ગ્રંથમા સરળ ભાષામા રજૂ કર્યું છે. આબાલ-વૃદ્ધ સૌ સમજી શકે તેવી સરળ તેમની શૈલી છે. અને તેનો ખરો રસ તો તેના વાચકો જ અનુભવી શકે.

આ ગ્રંથ પરત્વે વધુ કહેવાની અગત્ય અમને લાગતી નથી. વાચકો આ ગ્રંથ અભ્યાસની દૃષ્ટિએ વાચે અને ધર્મનો મર્મ પોતાના જીવનમા ઉતારે તો આ ગ્રંથ પ્રકાશનનો શ્રમ વધુ સાર્થક બને. આશા છે કે સૌ કોઈ આ વાત પ્રેમપૂર્વક અપનાવશે.

પ્રકાશક

પ્રાણી ધર્મના પ્રતાપે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે,
એ જ ઐશ્વર્યથી તે એ ધર્મનો ધ્વંસ કરે
તો તે સ્વામીદ્રોહ કરનાર પાતક છે,
એવા સ્વામીદ્રોહીને આગળ થાતાં કેમ થાય?

અત્યારે જે [illegible] તેનું કારણ શું? અજ્ઞાનથી [illegible] આવ્યા [illegible] તેઓ [illegible] સમયમાં [illegible] રહી ગયેલી અનુકૂળતા આદિ [illegible] મહાત્મા [illegible] શક્તિ પરિવારની અનુકૂળતા [illegible] વગેરે વગેરે અનેક [illegible] છે [illegible] ખૂબ [illegible] અને મરે ત્યારે [illegible] અનાજ [illegible] છે [illegible] સમાજમાં [illegible], [illegible] આવી અનુકૂળતામાં અનેક [illegible] એ [illegible] છે અને [illegible] છે [illegible], [illegible] સર્વ [illegible] છે [illegible] છે અને [illegible] છે [illegible] અનુકૂળ પરિસ્થિતિનું કારણ [illegible] આરોપ [illegible] ધર્મ [illegible] વિશુદ્ધ [illegible] વિચારે, [illegible] વર્તમાન, [illegible] સત્ય અહિંસાનું [illegible] એ સર્વ [illegible] ધર્મને [illegible] [illegible] ધર્મના [illegible]

હવે એ જ ધર્મનાં પરિણામોથી આપણે ધર્મનો નાશ કરીએ તો આપણા જેવા સ્વામીદ્રોહી બીજા કોણ કહેવાય? ધર્મથી લક્ષ્મી મળે અને એ લક્ષ્મીનો નાશમાર્ગ કે સ્વચ્છંદીપણું એમ થાય, લક્ષ્મીનો ઉપયોગ જુગાર ખેલવામાં થાય કે આરોગ્યનો ઉપયોગ વ્યભિચાર કરવામાં કે અર્થ વગરના ઝઘડા કરવામાં કે નાસ્તિકપણાનો પ્રચાર કરવામાં થાય કે બોલવાની ચતુરાઈનો ઉપયોગ વાદવિવાદમાં થાય કે સત્તાનો ઉપયોગ ઝઘડા જગાવવામાં થાય તો તે આપણે મોટો સ્વામીદ્રોહ કર્યો કહેવાય. ધર્મથી મળેલાં સાધનોનો ઉપયોગ ધર્મનાશ કરવામાં થાય તો બહુ ખોટું કહેવાય. એમાં આપણો છુટકારો થાય નહિ અને એ માર્ગે આપણો ઉદય થાય નહિ.

સ્વામીદ્રોહ જેવું દુનિયામાં પાપ નથી અને ધર્મ-દ્રોહ કરીને ઊંચા આવવાની ધારણા જેવી અન્ય મૂર્ખાઈ નથી. ધર્મથી–સત્કર્મથી મળેલ અનુકૂળતાનો ઉપયોગ સારો થાય તો જ આપણી પ્રગતિ થાય, નહિ તો આપણે ચકરભમણમાં પડી જઈએ, ખાડામાં ખુંચાઈ જઈએ, અને ઊંડા ઊતરતા આપણો આરો ન આવે. મળેલ સામગ્રીનો ઉપયોગ જે એ પાસું વધારવામાં કરે તે જ ધર્મકુશળ પ્રાણી કહેવાય.

धर्मादधिगतैश्वर्यो धर्ममेव निहन्ति यः ।
कथं शुभायति भावी स स्वामीद्रोहपातकी ॥

(સુભાષિત)

(૨)

૧ વિપત્તિ વખતે કામ લાગે માટે ધન સાચવવું.
૨ શ્રીમાનોને વળી વિપત્તિઓ કેવી ?
૩ કદાચ ભાગ્ય ફેરી જાય—દૈવ ફરે ?
૪ (દૈવ કોપે તો) સંઘરેલ સંપત્તિ પણ નાશ પામે છે

ભરતખરત ભાગના આ શ્લોકમાં ભારે વિચારપૂર્વકણી કરી છે એની પાછળ ભોજરાજાની ઉદારતાની વાત રહેલ છે. ભોજ રાજા મોટું દાન કરનારને ભારે દામ આપતા હતા. એ વખત તો નદીકાંઠે ઊભેલા બ્રાહ્મણનો જાનુપ્રમાણ ગોઠણપ્રમાણ પાણી નદીમાં છે એવો શબ્દનો મારે નેમ સાંભળીને ભોજરાજાએ એને લાખ સોનામહોર આપી દીધી. એવા કવિને સિરપાવ તો કોઈને વર્ષાસન કોઈને સભામાં સ્થાન તો કોઈને સોનાના હાથીનાં દાન. એવો દાનપ્રવાહ ચોમેર ચાલ્યા જ કરે. મંત્રીઓ આટલી મોટી ઉદારતા સહન ન કરી શક્યા એટલે એક સમયે એમણે રાજાના પ્રવેશદ્વાર ઉપર પ્રથમનું પદ લખ્યું. આપત્તિ વખતે કામ લાગે માટે આપણે ધનને સાચવવું, એટલે કે ધન—એને ઉડાવી ન દેવું, એવો એનો ભાવ હતો

એ જાણી રાજાએ તુરત પોતાને હાથે લખ્યું કે નરસીમદાર શ્રીમાન ને આપદા કેવી? મતલબ એ હતી કે ધનવાનને આપદ હોય જ નહિ ધનવાનને તે આપદાને વિરોધ જ હોય એને તે વળી ધન તો હાથ જોઈ લો વળી દુઃખની વાત કેવી!

એ જ રાજાના અમલદારો પણ અક્કલવાળા હતા એમણે એની નીચે ત્રીજું પાદ ઉમેર્યું "કદાચ કે દૈવ કોપે તો?" નસીબ ફરી જાય તો? બીજા દિવસે આવી તે "આપ [illegible] અભિમાની નરેશને

ગર્વિત રૂપક જેવું હતું. અર્થના સંગ્રહમાં નિયમ. અતઃ વગેરે, પણ અંધારી રાતનો ઉદ્યોગ ધન ધરે તેનું ધન રહ્યું—ગયાનું—અંતે રૂપે.

પણ મહાભારત જેવા ગ્રંથને વિદ્વાન, સત્યભાષી અને વિચારક તત્ત્વજ્ઞાની દત્તા ઋષિએ જેનો નીચે શ્લોક ટાંક્યું છે— દૈવ કોપે ત્યારે એકઠો કરેલો પૈસો કે સંચેલી ગમે તે સંપત્તિ પણ નાશ પામી જાય. જ્યારે નિયમ છે કે જ્યારે તો મોટા ભૂપ હોય કે રાજા મહારાજા હોય કે મોટા શ્રીમંત હોય એના ઘરમાંથી ધન પણ ઓગળીને ચાલ્યું જાય છે, માટે હોય ત્યાં સુધી વાપરો, દાન કરો અને ભોગવો. ગઝના ઘરમાંથી ધન ચાલવા માંડ્યું ત્યારે હાથમાં એનો આંકડો રહી ગયો ને પણ એના નિયમે ખાતાને ભેગ કરવા જતા તેના ચાળણમાં પેસી ગયો. ધન જવા બેસે ત્યારે તો ગોકળ પેઠે ચાલ્યું જાય છે, પણ આપણા હાથમાં હોય ત્યાં સુધી ખરચે જ રાખો, ખાધું ખૂટશે, પણ આપ્યું ખૂટશે નહિ, અને સાચી ભારતના ધર્મના નશીબ પણ મોટા જ હોય છે, માટે હોય ત્યારે આપો, આપો અને ન આપો તો અમારા જેવા ન આપનારના હાલ જુઓ એમ ભિક્ષુક બોધ આપે છે. તેના જેવા ન થવું હોય તો રાજા ભોજને અનુસરો.

❦

आपदर्थं धनं रक्षेत्, श्रीमतां आपदः कुतः ? ।
कदाचित् कुपितो दैवः, संचितं चापि नश्यति ॥

(૪)

દેશ કયો છે? મિત્ર કિયો છે? સમય કયો વર્તે છે? આવક અને વ્યય કેવા છે? હું કોણ છું? મારી શક્તિ કેવી છે? આ વાતનું ચિન્તવન વારંવાર કરવું

મનુષ્યે જો પોતાનું શ્રેય સાધવું હોય તો આત્મચિન્તવન વારંવાર કરવું જોઈએ. પોતાની શક્તિની ખરી તુલના, પોતાના મર્યાદાનો ખરો ખ્યાલ, પોતાની શક્તિના વધતો [illegible], પોતાની નબળાઈનો વિનાશ, પોતાની વ્યવસ્થાનો નિર્ણય [illegible] અને પોતાની [illegible] ખાસ [illegible] જીંદગાનીમાં હતો [illegible] તો [illegible] કરી [illegible] વિચારવું [illegible] જીંદગાનીમાં [illegible] તેમ [illegible] અને [illegible] તેની [illegible] અને [illegible] પોતાના [illegible] પોતાના [illegible] પોતાના [illegible] અને પોતાનું [illegible] અનુકૂળ [illegible] તે [illegible] અને [illegible] પોતાને [illegible] અને [illegible] અને [illegible] ઉપદેશ કરે છે.

આ આત્મચિંતવનની આખી રીત અતિ ઉપયોગી છે. એમાં માણસને પોતાની શક્તિનું ભાન થાય છે અને સાથે મર્યાદા-ઓનો પણ ખ્યાલ આવે છે. કેટલાક વગરના વિચાર કરી કામ કરનારા માણસો કોઈ વાર ફાવી જતા દેખાય તો તે અકસ્માત સમજવો. સમજુ માણસ આગળ પોતાને ભાવિ પગ તરફ જુએ છે, સમયનો વિચાર કરવાને અંગે પોતાની આસપાસ કે દુનિયામાં ક્યા ફેરફારો થયા તેની આકૃતિ કરે છે. એમ કરનાર કદી માર ખાતો નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને વિચારનાર, પોતાને બરાબર ઓળખનાર અને દરેક નાના મોટા બનાવમાં જેવા સ્વરૂપ તારવનાર આખરે ફાવે છે. એની પ્રગતિ થાય છે અને એ સાધ્ય સન્મુખ કૂચ કરે છે. જે વ્યાપારમાં થોડી ખોટે સરવાળે વધારે આવક થાય તેનો વેપાર તે કરે, થોડી ખોટ તો દરેક વ્યાપારમાં થાય જ છે એ વાત તે સ્વીકારે અને એકંદરે થતા લાભ તરફ નજર રાખે.

આત્મચિંતવન, સ્વપરીક્ષા, લાભાલાભની ગણતરી અને વિકાસનું તારતમ્ય સમજનાર અંતે આગળ વધે છે અને છેવટે એનું જીવન-સાધ્ય સફળ થાય છે. પોતે કોણ છે? પોતાની શક્તિ કેટલી છે? પોતાની સહાયક વ્યક્તિઓ અને ગુણો કેવા છે અને પોતે ક્યા પ્રદેશમાં અને ક્યા કાળમાં છે તે ઊંડા ઊતરી વિચારનાર અંતે ફાવે છે. ધર્મકુશળ માણસની એ સર્વસંમત રીત હોય છે.

को देशः कानि मित्राणि, कः कालः कौ व्ययागमौ ? ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥
(સુભાષિત)

(૪)

વજ્રથી પણ કઠોર અને ફૂલથી પણ પોચા એવા અસાધારણ માણસોના મન જાણવાને કોણ શક્તિમાન થાય છે?

અસાધારણ માણસોના સંબંધમાં આવ્યા વગર આ વાતનો સાચો ખ્યાલ આવે તેમ નથી. પરીક્ષા કે પિછાન માટે પ્રથમ તો સાચા લોકોત્તર પુરુષને ઓળખવા જોઈએ. જે દુનિયાદારીના માણુ વ્યવહારથી પર હોય છતાં વ્યવહાર સમજનાર હોય, જે મારા તારાની ભાવનાથી મુકાયેલા હોવા છતાં જીવને સ્વીકારનાર હોય, જેની અદેખાઈની વૃત્તિ નાશ પામેલી હોવા છતાં પ્રેમની ભક્તિની પિછાન હોય, જેના મનના વિચાર, વચનના ઉચ્ચાર અને ચારિત્રના વર્તનમાં એકતા હોવા છતાં બીજા નીતિના ભાવની બરાબર ખબર હોય, જેનામાં સમતા સાર્વત્રિક હોવા છતાં ત્યાગીના સ્થાનો ઓળખવાની અને તેને પ્રેમભાવે અપનાવવાની આવડત હોય એવા લોકોત્તર પુરુષોને જાણવા જોઈએ, ઓળખવા જોઈએ, પિછાનવા જોઈએ. જેમાં કોઈને સ્થાન નથી, ખરું કહેવું સ્થાન નથી, કેમ કે મારાને સ્થાન નથી, પોતાના પારકાને અવકાશ નથી, શુભતા કે મોટ કોને સ્થાન નથી. આવા લોકોત્તર પુરુષથી દુનિયા ઉજળી થાય છે. એની મુખમુદ્રા ઊગતી જાય છે, એના વાયુ લાગ્યા સમાન સ્પર્શ કરવાને આવી જાય છે અને એની વિજળી જેવી જ્યોત પ્રભા પાડે તરફ વિશ્વની ચિંતનમાં પ્રસરે છે. એના સ્નાન કરનારને પવિત્ર કરે છે. એના રાગ નાશમાં મહાપરિવર્તન કરે છે. એના વિચારમાં સૌમ્ય પ્રસરે છે અને એના સાંનિધ્યમાં શાંતિ, વાતાવરણમાં ઓરમ, વિશ્વપ્રેમ, સ્થિરતા અને સાત્ત્વિક વિચારમાં અપૂર્વ પાન એ નિર્મળી આપે છે.

આ આત્મચિંતવનની સાચી રીત અતિ ઉપયોગી છે. એમાં માણસને પોતાની શક્તિનું ભાન થાય છે અને સાથે મર્યાદાઓનો પણ ખ્યાલ આવે છે. પોતાનું ગજું વટાવનારા ઉપરવટનું કામ કરનારા માણસો કોઈ વાર ફાવી જતા દેખાય તો તે અકસ્માત સમજવો. સમજુ માણસ આગે ચાલવાને પહેલાં પગ તળે જુએ છે, સામાનો વિરોધ કરવાને બદલે પોતાની સમજણ કે ગણતરીમાં ક્યાં ભૂલ થઈ તેની આકરણી કરે છે. ઉદ્યોગ કરનાર કદી માર ખાતો નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને વિચારનાર, પોતાને બરાબર ઓળખનાર અને દરેક નાના મોટા બનાવમાં રહેલ રહસ્ય તારવનાર આગળ વધે છે, એની પ્રગતિ થાય છે અને એ સાચો મનુષ્ય કુશળ ગણાય છે. જે વ્યાપારમાં થોડી ખોટે સરવાળે વધારે આવક થાય તેવો વેપાર તે કરે, થોડી ખોટ તો દરેક વ્યાપારમાં થાય જ છે એ વાત તે સ્વીકારે અને એકંદરે થતા લાભ તરફ નજર રાખે.

આત્મચિંતવન, સ્વપરીક્ષા, લાભાલાભની ગણતરી અને વિકારોનું તારતમ્ય સમજનાર અંતે આગળ વધે છે અને છેવટે એનું ઉદ્યમ-સાધ્ય સફળ થાય છે. પોતે કોણ છે? પોતાની શક્તિ કેટલી છે? પોતાની સહાયક વ્યક્તિઓ અને ગુણો કેવા છે અને પોતે કયા પ્રદેશમાં અને કયા કાળમાં છે તે ઊંડા ઊતરી વિચારનાર અંતે ફાવે છે. ધર્મકુશળ માણસની એ સર્વસંમત રીત હોય છે.

卐

को देशः कानि मित्राणि, कः कालः कौ व्ययागमौ ? ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥

(સુભાષિત)

(૪)

વજ્રથી પણ કઠોર અને ફૂલથી પણ પોચા એવા અસાધારણ માણસોના મન જાણવાને કોણ શક્તિમાન થાય છે?

અસાધારણ માણસોના સંબંધમાં આવ્યા વગર આ વાતનો સાચો ખ્યાલ આવે તેમ નથી. પરીક્ષા કે પિછાન માટે સંબંધ તો સાચા લોકોત્તર પુરુષને ઓળખવા જોઈએ કે જે દુનિયાદારીના વાણું વ્યવહારથી પર હોય, છતાં હકીકત સમજનાર હોય, જે મારા તારાની મમતાથી મુક્ત થયા હોવા છતાં ગૌણને સ્વીકારનાર હોય, જેની જાહેરાતની વૃત્તિ નાશ પામેલી હોવા છતાં પ્રેમીની ભક્તિની પિછાન હોય, જેના મનના વિચાર, વચનના ઉચ્ચાર અને ચારિત્રના વર્તનમાં એકતા હોવા છતાં બીજાનું નીતિના માપની બરાબર ખબર હોય, જેઓમાં સત્યના સાર્વત્રિક હોવા છતાં ભૂમીના સ્થાનો ઓળખવાની અને તેને પ્રેમભાવે બદલાવવાની આવડત હોય, એવા લોકોત્તર પુરુષોને જાણવા જોઈએ, ઓળખવા જોઈએ, પિછાનવા જોઈએ, એમ કે મને સ્થાન નથી, બીજા દેશ વને સ્થાન નથી, કામ કે માયાને સ્થાન નથી, પોતાના પારકાને અવકાશ નથી, ગુમતા કે બેગાનાને સ્થાન નથી. આવા લોકોત્તર પુરુષથી દુનિયા ઊજળી થાય છે. એની ભૂખનો ઓડકી જાય છ, એના વાણુંતાણું સમાન સુરેખ રસ ને આવી જાય છ અને એની વિજળી અવગત પ્રભા ચારે તરફ વિરતી વિસ્તાર પ્રસરે છે. એમાં સ્નાન કરનારને પવિત્ર કરે છે. એમ. શાય નારમાં મહાપરિવર્તન કરે છે. એના વિચારમાં સૌમ્ય પ્રસરે છે અને એના સાન્નિધ્યમાં શાંતિ, વાતાવરણમાં ઓરેમ, વિશ્વપ્રેમ, સ્થિરતા અને સાત્વિક વિસ્તારમાં અમૃતનું પાન એ સિંચી આપે છે.

આવા લોકોત્તર પુરુષોના આશીર્વાદમાં અલૌકિક શક્તિ હોય છે, વિચાર-વાતાવરણમાં ચમત્કાર હોય છે, અને વર્તનમાં સતત સદ્ગુણનો વિસ્તાર નજરે આવે છે. એમની શુભ ભાવના વિસ્તરે ત્યારે જગત શાંત થઈ જાય છે. આવા પુરુષોના માનસનો અભ્યાસ કર્યો હોય તો તેમાં અલૌકિક શાન્તિ, અપૂર્વ ગાંભીર્ય, અનન્ય ત્યાગ, ગુણાનુરાગ, અનિર્વચનીય ગુણપ્રમોદ અને અનુકંપા માધુર્ય દેખાય છે. આવા શુદ્ધ માનસવાળા જ્યારે દુખિયા સામે આંખનો ... છે, દુરાચાર તરફ નજર કરે છે, પાપ તરફ આલોચના કરે છે, નાની બાબતમાં પણ ચોકસ થાય છે ત્યારે તેમના મન વજ્રથી પણ વધારે આકરા દેખાય છે, બાકી કોમળ જણાય છે અને પ્રાણાન્તે પણ લાલચને વશ ન થવાની તેમની રીત ભારે આશ્ચર્યકારક બને છે. આવા દૃઢ નિશ્ચયી માણસો જે સૌમ્ય અને કઠોર બની શકે છે તેને જાણવા, માપવા, ઓળખવા મુશ્કેલ છે, પણ એવા લોકોત્તર પુરુષોને જ દુનિયા પૂજે છે અને એમની અસર યુગો સુધી પહોંચે છે. જે યુગમા આવા લોકોત્તર પુરુષો થાય છે તે ધન્ય ગણાય છે અને એ યુગનો મહિમા પણ વર્ષો સુધી ગવાય છે. આવા લોકોત્તર પુરુષને શોધી તેને અનુસરે તે માણસ આંતરદૃષ્ટિએ સાચો 'ધર્મી' બને છે અને એનું જીવન સફળ થવા ઉપરાંત એ પ્રગતિને પથે ચઢી જાત સ્વકલ્યાણ સાધવાના માર્ગદ્વારા જનતાનુ કલ્યાણ પોતાના જીવતા દૃષ્ટાંતથી કરે છે. આપણે આવા ધન્ય યુગમા છીએ તેનું મૂલ્યાંકન વાતોમા ન થાય, સક્રિય અનુસરણમા એની સફળતા છે.

ॐ

वज्रादपि कठोराणि, मृदूनि कुसुमादपि ।
लोकोत्तराणां चेतांसि, को हि विज्ञातुमर्हति ? ॥

(૫)

સંપત્તિ આવે ત્યારે ગર્વ કરે નહિ, અને આફતમાં આવી પડે ત્યારે દુઃખ ધરે નહિ મહાપુરુષનું એ લક્ષણ છે. દ્રવ્યની પ્રાપ્તિથી કોઇ મહાપુરુષ થતો નથી

આપણું વ્યવહારથી-દરરોજની ઘરેડથી જે ઉપરવટ જઇ પાનાને માટે દુઃખ માર્ગ સ્વીકારે અને અનુસરે જે આસલે ગાંઠે જાગી ગમે તેમ જીવન વહન કરવાની રીતથી આગળ વધે જેના આશય … હોય, જેનો પ્રયાસ એ આદર્શ પહોંચવાનો હોય … વખતમાં કમળ જેવા પાયા કમળનો હોય … વખતે મહાન પર્વતની શિલા જેવા કઠણ હૃદયનો હોય … સંપત્તિ … માનમૂર્તિ મળે ત્યારે ફુલાઈ જાય નહિ, તેમ માથે દુઃખનાં વાદળો ગાજે ત્યારે મનથી જરા પણ ઢીલો ન થઈ જાય, જેના મન-વચન-ક્રિયામાં એકવાક્યતા હોય, જેને જેમ જેમ કસોટી થાય તેમ તેમ એનામાંથી શાંતિ સુગંધ અને નિર્મળતાના ફુવારા છૂટે-આવા પુરુષ હોય તે મહાપુરુષ કહેવાય છે. દુનિયા એને નમે છે, એના નામના ગુણગાન કરે છે, સમાજ એના નામસ્મરણથી ચિત્ત સ્થિર કરવાની આશા રાખે છે અને એ જીવન માર્ગદર્શક અને નામ … છે અને એની કથાની … એના નામના મહિમા ગવાય છે એના નામોચ્ચારણમાં જનતા ઉત્સાહ માને છે અને એનું જીવન આત્મ-શાંતિ-પુણ્યરાશિ થાય છે … જીવનના … અને અંતે એ ઊંચો ભાવ … પ્રાપ્ત કરે છે અને કાંતિ કે આવા સંપત્તિ … એવા જોઈએ, રાખવા જેવું છે … એ તો માત્ર કહેવાનું … છે અને એની … સંપત્તિ …

વિપત્તિ થાય છે, જેને જીવનમાં સદા આત્મભાન થાય છે, જે બધા પ્રસંગોમાં વિવેક કરે છે અને જેના સંજોગોને પરિણામે સંભાળ ન રાખી હોય તે અનેક દુર્ગુણો ઘર કરી જાય છે—તેની સંપત્તિ ચાલી જાય તો તેમાં દુઃખ શો કરવો? એમાં ગર્વ શો કરવો? એમાં ફાવી જઈને શું રાચવું? અને વિપત્તિમાં ફળ ન મળે, આફત આવે, ગરીબાઈ આવે, તંદુરસ્તી ખરાબ થઈ જાય કે ખાતર પડે. એક પુત્ર ચાલ્યો જાય તો તેમાં દુઃખ શેનું માનવું? એ તો કર્મ ભોગવી હળવા થવાનો માર્ગ છે અને અનુકૂળતાએ ભોગવાઈ જાય તો તેટલા પૂરતું દેવામાંથી છૂટી જવાય છે.

જેનું મન સારા કે ખરાબ સંજોગોમાં એકસરખું રહે, જે મોટા હોય તો ગર્વમાં ન જાય, જેને નસીબે નાસભાગ કરવાનું આવે તે દીન દુખી ન થઈ જાય, જેને દોલત હાથી પર ન ચઢાવે, જેને દીનતા બાપડાબિચારો ન બનાવે—એ મહાપુરુષ છે, ખરો જાતવાન સજ્જન પુરુષ છે, વ્યવહારમાં વસતો સાચો યોગી છે, દાખલો લેવા લાયક સંત છે અને એવા પુરુષને પગલે ચાલવાથી કે એનો દાખલો લેવાથી જીવન સફળ થાય છે. સાચા મહાપુરુષની બલિહારી છે! બાકી પૈસા મળવાથી મહાપુરુષ થવાય છે એ ભ્રમ છે. મહત્તા મહાન ગુણ છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવાની ચાવી અહીં સાંપડે છે.

❦

सम्पत्तौ विस्मिता नैव, विपत्तौ नैव दुःखिताः ।
महतां लक्षणं ह्येतन्न तु द्रव्यसमागमात् ॥

तत्त्वामृत १७१

(૬)

આશા નામની એક આગે આશ્ચર્યકારક બેડી છે એના થી બંધાયેલા આગળ દોડાદોડ કરે છે અને એનાથી મુક્ત થયેલા આગળ પાંગળાની જેમ સ્થિર થઈ જાય છે

માણસને સજ્જન થવા માટે ગૃહસ્થ ગણાવા માટે ચાર ગુણોનો આશ્રય કરવાની ખાસ જરૂર છે પ્રથમ ગુણ 'તૃષ્ણાછેદ' નો ગણવામાં આવ્યો છે આખી જિંદગીનો ક્રમ તૃષ્ણાની ન્યૂનાધિકતા પર રહે છે એ(તૃષ્ણા)ને વશ થઈ જાય તો પછી એના હાથમાં લાખો આવે તો એને કોડ કરવાની ઈચ્છા થાય છે અને કરોડ [illegible] ઉપર બેસી રાજ કરવાના મનોરથ થાય પણ આશાનું માપ નથી, છેડો નથી, અંત નથી એ તો જેમ કાપતી જાય તેમ વધતી જાય છે આશાનો છેડો આવે તો એનો છેડો આવે ને ભિખારીને આ? [illegible] તો [illegible] જાય [illegible] પછી એને [illegible] સભા કરતા પણ [illegible] થતી નથી અને [illegible] તો પણ એને [illegible] નથી

[illegible] ને [illegible] સમાજે [illegible] અને [illegible] જેવી એ તૃષ્ણા આણી છે એના [illegible] અને [illegible] જાય છે [illegible] હરીશ [illegible] આવે [illegible] ત્યારે [illegible]

જુવાન થતી જાય છે, તૃષ્ણા તરુણ બનતી જાય છે. અજ્ઞાન કરીને પોતાનું સ્થાન પાકું કરી લેતી જાય છે. અભિમાન, આશા, લાલસા અને તૃષ્ણા એ ત્રણે બહેનો છે કે જે પ્રાણીઓના આત્મ ઉપર સ્થાયી રીતે ... તૃષ્ણા તો અનેક સદ્‌ગુણોનો નાશ કરે છે. ... નાખે છે અને ... છે. આશા ... કોઈ વખત શાંતિનો આસ્વાદ પણ ન થવા દેનાર, ... આનંદોને ખાઈ જનાર એ તૃષ્ણા ... માણસને ... ઊંચા પર્વત ઉપર ... કરી જાય છે. એના પાશમાં પડેલા પ્રાણી ... ને અવગણે છે, દિનવિખામણને ... કાઢે છે અને પાગલ માણસની જેમ એની પાસે અનેક નાચ નાચ ... કરાવે છે.

'સજ્જન' થવાની ઇચ્છાવાળાએ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો. વ્યાધિ-ગ્રસ્ત માણસ, છોકરા વગરનો માણસ અને વૃદ્ધ માણસ ઉપર એની અસર ઘણી વધારે થતી હોવાથી એમણે એનાથી ખાસ ચેતવું અને સંતોષીને સાચું સુખ છે અને તૃષ્ણા દેવીનું ખપ્પર કદી ભરાતું નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખી એના પર વિજય મેળવવો. સાચે રસ્તે—ધર્મમાર્ગે—સજ્જન પથે ચઢવાનું આ પહેલું પગથિયું છે.

卐

आशा नाम मनुष्याणां, काचिदाश्चर्यशृंखला ।
यथा बद्धाः प्रधावन्ति, मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्गुवत् ॥

(૬)

ભિખારીઓ ભીખદ્વારા ઘેર ઘેર ફરતા ભીખ માગતા નથી, પણ શિક્ષાપાઠ આપે છે 'ફકીરાજ' આપો, આપો, દો, દો ન દેનારાના જેવા આશા (મારા જેવા) થાય છે

ઘણીવાર [illegible] માણસ માગે તે આનંદમાં આવી જાય છે, ત્યારે મૂર્ખ માણસ લાગમાં સારી [illegible] વિષય અને [illegible] છે [illegible] બનાવી દે છે [illegible] દુનિયામાં [illegible] કરી [illegible] તેમ [illegible] ધુમાન [illegible] કરી [illegible] શકે [illegible] [illegible] પૂરી [illegible] [illegible], [illegible] માને [illegible] માનસિક વસ્તુની મહિમા [illegible] [illegible] છે તેના [illegible] વાત છે

આપણી સામે [illegible] બારણે [illegible] અને દુઃખી લાગણી [illegible] ભિખારીને ભિખારી ન માનવો પડે [illegible] તો [illegible] આપ [illegible] [illegible] આપણને [illegible] વસ્તુ [illegible] આપતા નથી [illegible] આપણને [illegible] વસ્તુ છે [illegible] સાર અને સાચો આકારમાં બતાવે છે વસ્તુના [illegible] આપણી પાસે [illegible] અને [illegible] જિંદગી વસ્તુ છે [illegible] આપણને દેખાડે છે આપણે [illegible] દોઢ [illegible] કરાવે છે, આપણે ઉપર [illegible] આપણને [illegible] કરે છે આપણે [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] રાખે છે

એ રીતે [illegible] [illegible] નહીં [illegible] એ

આપણા શિક્ષાગુરુ છે, એ આપણા ઉપદેશક છે, એ આપણા દિગ્માર્ગદર્શક છે. એ કહે છે કે મારા અન્નદાતા ! મા બાપ ! ભાગ્યશાળી ! તમને ધર્મના પ્રતાપે કે પુણ્યની કૃપાએ આટલી મૂડી છે, તમે આપનારા છો, તમારે તો જીવન ઉપર [illegible] છે, ત્યાં કોઈ મનની [illegible] ભગવાનના [illegible] છે, તમે [illegible] પૂર્વભવના દાનનો તમે આપ્યાં, તો, [illegible]. તમે શુભ ક્રિયા કરી મારા કર્મોને પરિશ્રમે સંપત્તિ આપનારા થયા છો તો તેને આગે મારા જેવાને આપો દુનિયાના દુઃખ દૂર કરો, [illegible] [illegible] હતો, મારી [illegible] લો, ખરચો, વાપરો, દાનવીર થઈ જાઓ. અને નહિ આપો તો એના ફળ જેવા થશે તે જાણી લેવા મારા મોઢું જુઓ. નહિ આપો તો મારા જેવા થશો, બીજા પાસે હાથ લંબાવવો પડશે મેં આપ્યું નથી, તેથી આવો થયો છું. તમારે મારા જેવા થવું હોય તો રાખી મૂકો. બની ગયો, સંઘરો કરો, ભેગી કરો અંતે તમે મારા જેવા (ભિખારી) થશો. ન દેનાર મારા જેવા થાય છે. મૂઠ્ઠી વાળી બેસી જનાર અંતે મૂઠીને ચાલ્યા જાય છે અને પછી બે હાથ લાંબા કરી ભીખારી જેમ ભીખ માગે છે, પરવશ પરાધીન બનનાર રગીરગીને પૂરા કરે છે. એવા ન થવું હોય તો ઉદાર બનો. આવી શિખામણ આપનાર ભિખારી આપણને ઠેકાણે રાખે છે, દાનનો મહિમા શીખવે છે, વખતસરની ચેતવણી આપે છે અને દાન આપવા પ્રેરણા કરી સાચું રહસ્ય શીખવે છે.

बोधयन्ति न याचन्ते, भिक्षाद्वारा गृहे गृहे ।
दीयतां दीयतां नित्यमदातुः फलमीदृशम् ।

(૮)

જ્ઞાનનું ફળ ત્યાગભાવ સ્વીકાર છે.

માત્ર ‘ જાણવું ’ એટલે વસ્તુને ઓળખવી. એક માણસને જાણવા માટે એનો રંગ ઊંચાઈ પહોળાઈ વગેરે જાણવા જોઈએ અને અમુક આકાર ધારણ કરે તે માત્ર કહેવાય. આવા જ્ઞાનમાં પણ ઘણી જાત અને ભાત હોય છે. કોઈનું જ્ઞાન પૃથક્કરણપ્રાધાન્ય હોય છે, કોઈનું સમુચ્ચય પ્રાધાન્ય હોય છે, કોઈનું સામગ્રીપ્રધાન હોય છે અને કોઈનું આંતરલક્ષ્યવેધી હોય છે. એ ઉપરાંત કોઈને માત્ર વિષય જાણવા પૂરતું જ જ્ઞાન હોય છે, કોઈને એ મળી ઊતરેલ જ્ઞાન હોય છે અને કોઈએ તેણે પચાવેલ જ્ઞાન હોય છે.

માત્ર વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન હોય તે તેનાથી વસ્તુ ઓળખાય છે, ઓક્સીજન, હાઈડ્રોજન વગેરે સમજાય છે પણ એની અસર અંદર કાંઈ થતી નથી. જે જ્ઞાનને પરિણામે માલુમ કરેલ વાતો કરી શકે, પુરું જાણી કરી શકે, વસ્તુસ્વરૂપ અનંત જાણવી હોય તેની અસર જો તેના વર્તનમાં પણ ન હોય, માત્ર વિનોદ કે વિલાસ પૂરતું જ્ઞાનમાત્ર હોય, સભારંજન કે પરરંજન સુધી જ એની હદ મર્યાદી હોય તો તે જ્ઞાન વિષયપ્રતિભાસની કોટિમાં આવે છે. બાકી સ્વપરનું ભાન જ્ઞાન થાય, પણ તદ્રૂપ પ્રાપ્તિ ન થાય તે જ્ઞાન આત્મપરિણતિમત જ્ઞાન કહેવાય છે. મનુષ્ય જેનું જાણે તેથી એ જ્ઞાન-પીનરોમ પ્રવૃત્તિ કરે, વિપરીત કરવા નિવૃત્તિ કરે અને સત્યને માર્ગે થાય તે જ્ઞાનને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન કહેવાય. આ રીતે છે.

આવી રીતે જ્ઞાનના અનેક પ્રકાર થાય છે પણ ખરું જ્ઞાન તત્ત્વ-સંવેદન જ્ઞાન છે એમ જ્ઞાનનું સંવેદન થઈ છે. જાણવા કહ્યું

આશા અને [illegible] હોય છે, અને આન [illegible] નથી, [illegible] નથી. [illegible] અને [illegible] પર અને હાસ્ય [illegible] આનંદ [illegible] નિરંતર પ્રસરી રહે છે કે [illegible] કરે છે. [illegible] છે, અને [illegible] રમ્યા કરે છે, [illegible] અને [illegible] કરું, [illegible] ઘર [illegible] કરું એવા [illegible] કર્યા કરે છે અને તે [illegible] અનેક [illegible], [illegible] અને [illegible] કરે છે. ત્યારે સંતોષી જીવ આનંદમાં મગ્ન રહે છે, હોય તેનાથી રાજી રહે છે અને પ્રેમમધુરતામા શાંત [illegible] માણે છે. શીવાજીનો સંતોષ અને [illegible] ગોંડનો લોભ જ્યારે વિચારીએ છીએ ત્યારે બેઉના જીવનના વલોપાતો, ઉકળાટો અને લાપવરાળો પોતાને માટે ખેદકારક નીવડે છે. સંતોષીને સમાજમા માન છે, જિંદગીમા ચમન છે, સ્વાસ્થ્યમા નિરાંત છે અને પ્રેમમા મસ્તી છે. સંતોષીના મનનો મહિમા વર્ણવવો મુશ્કેલ છે. મન સંતોષ પામે પછી કોણ ગરીબ અને કોણ ધનવાન ? જ્યાં ધનવાન અને ગરીબનો ફેર જ રહેતો નથી ત્યા પછી અંતરભાવનાં ચિત્રો શા વર્ણવવાં બાકી રહે ? સજ્જન તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરે, સંતોષમા મહાલે અને હોય તેનાથી રાજી થાય. પ્રગતિનુ આ પહેલું સોપાન છે.

卐

संतोषामृततृप्ताना यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥

(૧૦)

જે પૈસાને તું યોગ્ય સત્પાત્રને દાનમાં આપે, અથવા
જે પૈસાનો તું દિવસાનુદિવસ ખાવા કાજ ઉપ-
યોગ કરે—તે પૈસા તારા છે એમ હું માનું છું
બાકીના પારકા છે અને પારકા માટે તું તેની ચોકી કરે છે

પૈસાનો એક આ ખાસ ખ્યાલ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે અને યોગ્ય પાત્રને દાન આપવામાં ઉપયોગ થાય, જરૂરિયાતવાળાને આપત્તિમાંથી મુક્ત કરવામાં ખર્ચ થાય, દીન દુઃખીનો ઉદ્ધાર કરવામાં વપરાશ થાય, દુકાળ વગેરેના કામમાં લગાડાય, અથવા કેળવણી, ઇસ્પીતાલ, નિરાશ્રિત આશ્રમ, વિધવા સહાય નિવારણ જેવી સંસ્થાઓને દાનમાં અપાય અથવા લાઇબ્રેરી પુસ્તકાલયો, વિદ્યાલયો, અભ્યાસ ગુરુકુળના સ્થાપન કે સંચાલનમાં ખર્ચ થાય તે તારા પોતાના પૈસા છે એમ જાણજે. બાકી તારે દરરોજ નિયમિત ખાવા માટે જરૂરી ખર્ચ કરવો પડે તેને પણ કાંઈક તું તારા પોતાના પૈસા ગણ.

એટલે વિવેકપૂર્વકના દાન અને જરૂરીયાત પોતાના ખર્ચને અંગે વપરાતા પૈસા તે પોતાના ગણી શકાય. અન્ય દાન આપવામાં વિચારી ખર્ચ કરાય છે એ રીતે વાપરેલાને તેને લાભ આપવી શકાય [illegible] હોય તેને દુઃખદાયક [illegible] [illegible] તેનો [illegible] લાભ [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] સ્વાભાવિક [illegible] વિવેક [illegible] તે તારા પોતાના પૈસા [illegible] વિત્ત, વિત્ત ને [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] તે [illegible] કરવાય અને તેમ [illegible] તે તારા પોતાના પૈસા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અથવા તો એના ઉપર મોહ કરીને આપણી જિંદગી એની પાછળ નાખીએ છીએ, બીજાની જેમ એની મોજ માણીએ છીએ અને મોત આવે ત્યારે કેમ પારકાને આપી દઈને હાથે ખાલી જવાનું થાય. આ પૈસા પારકાના થયા અને પારકાના કર્યા ખાધું – ખવરાવ્યું નહિ, જોઈ ભાળ્યું, સિક્કાઓને જોયા અને અંતે આપણી ગરબાની કે સંઘરી ચાલી મળી આશા નહિ. તો પારકાના વેઠયા-વૈતરા ખેંચવાનું જ કર્યું છે.

અને ખરી વાત તો એ છે કે માણસને ખાધે પૂરતું નથી, અને જે તેના કરતાં વધારે મુદ્દતમાં મળે છે. પણ ટૂંકી સ્વભાવના માણસો લાંબી નજરે જોઈ શકતા નથી. આપવાની વખતે 'શક્તિ નથી' એવા બહાના કાઢે છે, મન નથી, ભાવ નથી, ઈચ્છા નથી–એ વાત ગોપવે છે અને કાળનો સપાટો લાગે ત્યારે બાળકના હાથમાંથી ગાગરમાંનાં બોર છૂટી જાય તેમ સર્વ છોડી દેવું પડે છે. આવા પારકા પૈસા પર માણસ શા માટે ગાંડોઘેલો થઈ જતો હશે? હોય ત્યારે લહાવો શા માટે નહિ લેતો હોય? પારકાને માટે વલખાં શું કામ મારતો હશે? આ સર્વ કોયડા છે. પૈસાનું આખું તત્ત્વજ્ઞાન ઊંધી ખોપરી પર–વિચારશૂન્યતા પર–દીર્ઘદૃષ્ટિના અલ્પભાવ પર રચાયલું છે. તે જે જાણે, વિચારે, વિસ્તારે, તે અંતે ફાવે

यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्य रक्षसि ॥

ભગવાન વ્યાસ

(૧૧)

વૈભવ હોય તો દેવું, ભોગવવું, મર્યાદા ન કરવી લુચ્ચાઓને અપમાનીઓનો હ ના સાથ અને બીજા ધન્ધુ કરી લઇ જાય છે

પૈસા ભેગા કરવાનો ખરી રીતે કંઇ અર્થ નથી હોય ત્યારે ભોગવવું અને દેવું પોતાનો હાથ હારવો અને અન્યને ઉપકાર ન ચે રાખવા એક પ્રસંગે અનુભવ્યું છે કે ખવરાવ્યું તે ખરું ખાધું અને ખાધું તે પીધું બીજે દિવસે સવારે વખત જાય ત્યારે ખાલી તો આરામ થઇ જાય છે, પણ આપવું દાન વાપર્યું તો પડે એક કામ થી કીર્તિ ઉપજાવે છે અને ત્યાં પરભવ આમના ... બધાંનો જ થતા જાય છે અને અધરો કરી કે તે કેટલો કરો ? ક્યાં સુધી રાખે ? અને ત્યારે એ અધરો જવા બેસે છે ત્યારે ખમ કરી મા તો જાય છે અને બીજી આશા ગમે તેટલા હાથ લાંબા આવે તોપણ મળે નહિ ને પછી જાય છે અને પરાધીનતા થતા પાછી ઉદારતા આવે તે ઠીક; ઠીક નથી ભાખીઓ હવે કમે એવી અધ અરાડું કરે છે કે તે ખરી નથી ખરચાવતી નથી પોતાના અંગને પણ રંગાવે છે પણ એ વિસ અધપડા નાને પ્રેમ ગયા છે તે સર્વ પ્રાણ હાનિ જુગારીની પેઠે હાથી ન લાગુ પડે છે વેપારમ ... કોઇ કેદ વાળા એ બેઠો વેપાર થતા વેરઝેરનું થઇ જાય છે અને ત્યાં તો તમારો આમના માણસ ... થઇ જાય છે ... અધરવા ... નથી સમજો કરેન તો કોઈદિવસ ઉપર ... તો ... ઠીક છે, મારા મતે એવું કરનારે ... છે

[illegible]

કરો. વિવેકપૂર્વક વપરાશ કરી ધનનો ઉપયોગ કરો. યોગ્ય માર્ગે ખરચેલ ધન ખૂટવાનું નથી, શાપારે કરેલ દાન કદી નિરર્થક જતું નથી, યોગ્ય પાત્રને જરૂરને વખતે કરેલ મદદ કદી ભાગી નીકળ્યા વગર રહી નથી, માટે દેવ ત્યારે ખૂબ આપો, દુકાળનો કે શાહુકારનો ભાર માથા પર ન રાખો, ઉંદરો ભગાતાં ગણીગણાં પગથીન અને બાજરડીઓ ઉડવાના છે એમ ન ભાગો. આપો, વાપરો, ખરચો અને ગણું મળશે અને નહિ મળે તો મનમાં ઓરતો તો નહિ જ રહી જાય. માત્ર વાપરવામાં કે દેવામાં વિવેકની પૂરી જરૂર છે. ઉકરડામાં દિવેલ કે ઘી નાખવાથી ઊગે નહિ. પણ રોટી સાથે ખાઓ તો જરૂર પુષ્ટિ કરે. ખાણું એને ડબામાં પૂરી રાખવામાં આવે તો બે ચાર માસમાં એ ખોરું થઇ જાય અને અંતે એને રેતીમાં રગદોળવું પડે કે ઉકરડે નાખી દેવું પડે. આવેલ વખતને ઓળખે એ જાણકાર, છતે પૈસે હાથને હારે તે જ્ઞાની, ગરીબ ગરજવાની હાય સમજે તે અક્કલવાન અને આવતા દિવસને ઓળખે તે સમજુ; બાકી તો કંઇક આવ્યા ને કંઇક ગયા, નંદરાજાની સોનાની ડુંગરીઓ પણ અંતે અહીં રહી ગઇ અને પોતાને રસ્તે ઉઘાડે હાથે ચાલ્યા ગયા. ધનનું ફળ દાન છે. ત્યાગમાર્ગની એ શરૂઆત છે અને મહાત્યાગની આદિ રચના છે.

दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे सञ्चयो न कर्तव्यः ।
पश्येह मधुकरीणां सञ्चितमर्थं हरन्त्यन्ये ॥

(૧૨)

અને તો પૈસા એ પણ અપેક્ષિત વસ્તુ છે, કારણ કે જેની પાસે થોડા હોય અને થોડાની જ એની ઈચ્છા હોય તે વધારે ધનવાન છે, જ્યારે જેની પાસે ઘણા હોય અને છતાં વધારેની ઈચ્છા કરે તે પોતાના પ્રમાણમાં ઓછો ધનવાન છે

એક સુંદર સુભાષિતમાં ભર્તૃહરિએ ભાખ્યું છે કે અમે વલ્કલ વસ્ત્રોથી સંતોષ પામી રહ્યાએ છીએ, તમે રેશમી વસ્ત્રોથી સંતોષ પામો છો. આમાં સંતોષ તો બન્નેની બાજુએ સરખો છે અને બન્ને વચ્ચેનો તફાવત જરા વસમો છે. ખરી જેનાં હૃદયમાં તૃષ્ણા ઘણી આવતી હોય અને પ્રસાર પામતી હોય તે ખરેખર ગરીબ છે. એક વાર મનમાં સંતોષ થઈ ગયો, પછી કોણ દરિદ્રી અને કોણ તાલેવંત! આવી સુંદર ભાષામાં એક ત્યાગીના મુખમાં અત્યંત વિશિષ્ટ વિચારો મૂકીને મહાન સત્ય જગત સન્મુખ રજૂ કર્યું છે. વૈરાગી ત્યાગી મોટા કરેલા ખ્રિસ્તિ ધર્માચાર્યને કહે છે કે જો તમારા મનમાં ઘણું ઘણું વધારે ધન ભેગું કરવાની વૃત્તિ હોય તો તમે આશાદાસીના બાળક છો, ભિખારી છો, પરાધીન છો, દાસીપુત્ર છો. પણ જો તો મહેશ અને ભૂપ, સરખા છે, ભારે શાહુકાર કે જંગલી ઝાડના થડ સરખા છે, ભારે રૂપિયા કે કપૂર કે હલવા મેવા મીઠાઈ અથવા કુરકા કે ઘેંસ સરખા છે, જો કે નોબત અને તંબુરો કે એકતારો સરખા છે. આવી રીતે મન પર સંતોષની જબરી વૃત્તિ એકવાર પડી ધનવાન કે ગરીબ એ સૌ કે નોકરને, શેઠ કે સેવાને કોઈ કે તાબાન ભેદભાવ રહેતો નથી

અને આશા તૃષ્ણા એ તો એવી ચીજ છે કે એને વધવા

[illegible] મૂલ્યાંકન તેની પાસે [illegible] તેનાથી [illegible], પણ [illegible] આશા [illegible] અને [illegible] નિર્ભર [illegible]

આશા તૃષ્ણાની જગતમાં રાચવા કરતાં સ્વામીપણા પર મનવાન ગરીબના વર્તુલનો નિર્ણય થતો હોવાથી તેની પાસે વધારે મોટી ઇચ્છા તેને ગમે તેટલું હોય તો પણ એ હજુ મળવાના જ કરે છે, આખી રાતે બાર વાગે પણ એ એની પાસે નહીંગાથી લાકડા ખેંચાવે છે અને માથે એક ખાસ કરીને ન રહ્યો હોય તેવાને પણ જોઇ વચે મરવેયા હઠાવે છે. એટલે ગરીબાઈ કે તાલેવંતપણું એ પણ અપેક્ષિત બાબત છે. અધ્યાત્મ ઘટે, આશા હટી જાય, મનમાં તોષ થઇ જાય તો તે રાજા મહારાજા છે અને નહિ તો સોનાનો હીરાજડિત બાજઠનો શેઠ હોવા છતાં એ મમ્મણ શેઠ છે. આ દૃષ્ટિએ સંતોષીને સાચું સુખ છે. એ મહારાજા તાલેવંત છે, એ એના રાજ્યમાં મહાલે છે, જ્યારે તૃષ્ણાવાન પારકી આશાનો દાસ બને છે.

Wealth, after all, is a relative thing, since he that has little, and wants less is richer than he that has much but wants more.

COLTON.

(૧૩)

અશક્ત માણસનું બળ ક્ષમા છે, શક્તિશાળી માણસનું ભૂષણ ક્ષમા છે, ક્ષમા લોકમાં વશીકરણ છે. ક્ષમાથી શું સાધી શકાતું નથી?

સજ્જનપણાનું જે સ્થાઈ બીજું લક્ષણ ક્ષમા છે. એટલે કે જે મનુષ્યને પોતાની સજ્જના ગુણમાં કરાવી હોય અથવા જેની ભાવના કે જેનો આદર્શ ગૃહસ્થ (gentleman) થવાનો કે કહેવાનો હોય તેણે ક્ષમા જેવી જીવનના આભૂષણ રૂપ ગણવી જોઈએ. જે માણસ બીજા પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ વર્તન કરે, કોઈ બીજા પોતાનો અપવાદ બોલે અથવા ખરાબ બોલે, અથવા વેપારમાં નુકશાન કરે કે તેના ઉપર ગુસ્સે થઇ જાય તે માણસ કહેવાય નહિ. તે માણસમાં ચારિત્ર રમતું કરે નહિ. તે મનુષ્ય પ્રગતિ માર્ગમાં આગળ ધપશે નહિ, તેનું પ્રયાણ સાધ્યને માર્ગ આગળ ધપે નહિ.

માનસશાસ્ત્રીની નજરે જોઈએ તો ક્ષમા મન ઉપર ભારે અંકુશ જમાવે છે. મનોવિકાર પર વિજય રાખે છે અને આત્માને પણ જાગૃત રાખે છે. એ વાત ખૂબ બારીકાઈથી સમજવા જેવી છે. નબળા હાથપગવાળા માણસો ક્ષમાવાન હોતા નથી, સર્વ કાળના નબળા અને રોગી લોકો ક્ષમા પોતાને વરી શકતી નથી. આત્મિક મનુષ્ય સદ્ગુણોના સ્વામી ધારણ કરે તો દિવસે દિવસે આત્મબળ વધે. પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થવા વગર રહી શકે નહિ. ખરેખર સજ્જન માણસ હોય તે જ ક્ષમે તેવા હોય. કે જેઓ પોતાના મન પર કાબૂ રાખી શકે છે અને એ બાબતની ટેવ પાડે છે તે જ બીજા લોકો પર એ ક્ષમા જ્યારે પણ એ પોતાની જાત પર અંકુશ

મૂકી શકે છે. ગજસુકુમાલના માથા પર એના અંગારા એનો સગો સસરો મૂકે ત્યારે પણ ક્ષમા રાખે તે તો અતિ ઉત્તમ વ્યક્તિનો દાખલો ગણાય, પણ દરરોજના પ્રસંગોમાં સામો માણસ ભૂલ કરે ત્યારે ગમગીની શરૂ ન કરનાર તો ઘણા જોઈએ છીએ અને તેમાં એની નિર્બળતા કે અશક્તિ ગણાતી નથી. એની શક્તિ સામા પર અને જોનારા પર જરૂર છાપ પાડે છે અને તેટલા માટે ક્ષમાને અલંકાર આત્માનું ભૂષણ ગણવામાં આવી છે.

સામો ઘા કરે, તમે ગુસ્સે ન થાઓ, સામાનો ઘા ખાલી જાય અને તમે એને બગાડતા કે શાન્તિથી સાંભળવાને બદલે હસી પડો કે ઉપેક્ષા કરો ત્યારે તેની અસર સામા ઉપર વશીકરણ જેવી થાય છે અને તે જો જરા પણ વિચારક કે કુશળ માણસ હોય તો તમને નમી પડે છે, તમારાં ચરણને ભેટી પડે અને તમારો અને એનો સંબંધ જીવતો થઇ જાય છે, જામી જાય છે, તમારા જીવનનો ભાગ બની જાય છે, માટે આવા વશીકરણને યાદ રાખજો, એને પોતાનું બનાવજો, એનાથી રાચજો અને એના પડખાં સેવવામાં તમારો અહીં અને સર્વત્ર વિજય છે, તમને એમાં અખૂટ આનંદ છે અને તમારી સાચી શક્તિનાં એમાં મૂલ્ય છે એમ સમજજો. ક્ષમાથી સંબંધ બંધાય છે, ક્ષમાથી ગયેલ સંપત્તિ મળે છે, ક્ષમાથી ચારિત્રનું સામ્રાજ્ય મળે છે અને ક્ષમાથી સર્વ મળે છે; માટે એ મહાદેવીને પોતાની બનાવશો તો લક્ષ્મી સીધી ઘેર ચાલી આવશે.

क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ।
क्षमा वशीकृतिर्लोके, क्षमया किं न सिध्यति ॥

सुभाषित.

(૧૪)

અનર્થોનું મૂળ ક્રોધ છે, સંસારમાં બંધન કરાવનાર ક્રોધ છે; ધર્મનો ક્ષય કરનાર ક્રોધ છે તેટલા માટે ક્રોધનો ત્યાગ કરવો.

સંસારનું મૂળ કષાયો છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ એના નામો છે એમાં તરતમતા ઓછી વધતી હોય છે પણ એ ચારેની ગરજ જ ઘણી આકરી રૂપ છે એને ઓળખવાની બહુ જરૂર છે કારણ કે કષાયથી મુક્તિ મેળવવી એ સાચી મુક્તિ છે બાકી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ થાય અને આન્તરસૃષ્ટિમાં કષાય મનોવિકારો પર વિજય થાય તો વસ્તુતઃ મુક્તિ જ છે એટલે સંસારનું મૂળ કષાય છે એમ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે ક્રોધ અને લાભ ઉપાદાન છે અને પરિગ્રહ કરેલ પાપી પ્રકૃતિ શરીર તેવા છે

ઉપદેશતરંગિણીમાં તેના પ્રકારે જણાવ્યું છે કે "શ્વેતાંબરપણામાં કે દિગંબરપણામાં, તત્ત્વવાદમાં કે તર્કવાદમાં અથવા તો એક પક્ષ (અમુક-સંઘાડા)નો આશ્રય કરવામાં મુક્તિ નથી કષાયથી મુક્તિ એ જ ખરી મુક્તિ છે" એમ ગ્રન્થમાં પાનામાં કે તત્ત્વમાં કે તત્ત્વની મોટી મોટી વાતો કરવામાં કોઈ ફૂરણો માનતો હોય તે તેની ભૂલ થાય છે કષાયને ઓળખી તેના પર વિજય મેળવવામાં સંસારનો અંત છે એ સમજી તેમાં આગળ એ સાધ્ય છે આ ચાર કષાયો પૈકી ક્રોધને ઓળખવો એ એક જરૂરી બાબત છે

આ ગ્રન્થ કર્તા ... ક્રોધ ... એ કહે છે, એમ તેને આવવા નહીં દઉં, એ તેના અંતરને સ્વર ...

આગમવાણી કે કોઈના ભાણ મર્મિક છે કીમ કરવી, અપ્રિય કહેવું, એ કારણ પ્રાણ જવું કે અપરાધ સર્વે કે એના અધિકારી છે.

ક્રોધી પ્રાણી કે જેણે ચિત્તની શાંત પરે અમૃત ગાળ્યું જાય છે, જેઓને નિર્વાણ થાય છે, પરંતુ નમ્રતા અને વર્તન ગઈ જાય છે અને સંયમનો નાશ થઈ જાય છે અને સંયમ, તપ કોટિ ધર્મનું મોટું સ્થાન્યું મુખ્ય અંગ નાશ પામી ગયું. અહિંસા, સંયમ અને તપ પર ધર્મની રચના છે, તેમાં ક્રોધને અને સંયમને વિરોધ છે અને પરિણામે અહિંસાનો પણ નાશ થઈ જાય છે. તપ કરનાર ક્રોધ કરે તો નકામું થઈ જાય છે અને ધર્મશરીર મંદ પડી જાય છે. ક્રોધી સંસારના ભ્રમણને પાકું કરાવનાર હોય છે અને આખા ધર્મનો જડ જો હાથ ફેંકી નાખે તે પછી નાશ રાખી શકતો નથી. ક્રોધી શાસનથી પતિત થઈ જાય છે, ક્રોધી ગુરુની ન કરવાનું કરી બેસે છે, ક્રોધી ગેરવર્તન ભાઈભાવ વિસારી આળપંપાળમાં પડી જાય છે અને ક્રોધી માણસને ઘરના સગાસ્નેહી કે મિત્રો સાથે ચાલુ કલેશ થાય છે. તેટલા માટે ધર્મરત્નને મેળવવાના ઇચ્છાવાળાએ પોતાના સ્વભાવ પર કાબૂ પ્રાપ્ત કરવો ઘટે અને ક્રોધનો સર્વથા ત્યાગ કરી ક્ષમાગુણ વિકસાવવો ઘટે. એ રીતે સદ્ગુણી-ગૃહસ્થ થઈ શકાય.

卐

क्रोधो मूलमनर्थाना, क्रोधः संसारवन्धनम् ।
धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥

सुभाषित

(૧૫)

કોઈ પણ મનુષ્ય ગુસ્સે થઈ જાય છે એ જાણીતી વાત છે, પણ તદ્યોગ્ય બાબત પર ગુસ્સે થવું, ગુસ્સે થવામાં પણ કેટલો વધારો, કયા વખતે ગુસ્સે થવું, ખરા કારણ-પ્રસંગે થવું અને બરાબર રીતે ગુસ્સે થવું, એ જાણીતી જાણીતી વાત નથી.

ગુસ્સે થવું એ તો બહુ જાણીતી વાત છે જેના ખ્યાલમાં ક્રોધનું સ્વરૂપ ન આવ્યું હોય જે ક્રોધને બોધના જગાવનાર તરીકે કે સંયમના ઘાતક તરીકે ન ઓળખતા હોય તે જરા વિચાર કરે પ્રસંગ પડે કે ક્રોધ કરવાને વશ થઈ જવાય છે વ્યવહારમાં ક્રોધ કરવાના પ્રસંગો કોઈ કોઈવાર આવી જાય છે, તો એવા પ્રસંગે સમાધાન કેળવવો એ તો બહુ સારી વાત છે પણ જેનાથી તે ન બને તેણે ક્રોધ કરવામાં પણ અમુક રાખવી પડે છે નહિ તો ગેરફાયદો થાય ને લોક વેતરી જાય ને સામો માર ખાવો પડે તેના પર નારાજીની હોળીઓ થાય મોટી તેમ જ કે નુકસાનીનો આવવો પડે અને દુનિયામાં અપયશ હોય તેમ ન બને ક્રોધ કરનારે પણ ઘણો વિવેક રાખવો જોઈએ તેમાં રાખવાની સંભાળ પર વિચાર કરતાં સમાધાન માટે ટીકાના બાબત વિચારવા જેવી થઈ પડે છે

(૧) અમે તેના પર ગુસ્સે ન થવાય નોકર કે પર ગુસ્સે થવું તે પાલવે નહિ તેમાં તે કામ નહિ કરે તે નોકરી છોડી જવાનો ખરો એમ સામો જવાબ દેય માટે ગુસ્સે કરે ત્યાં સુધી ઘરે હોય તો તેના પર ગુસ્સે થવું એ સમ કરવા જેવી વાત છે માટે નોકર દુનિયાની જેમ ટકટકા મારવા નહિ (૨) આપણે જે વખતે ગુસ્સો કરીએ તે વખતે તેની વિચારશૂન્ય અવસ્થા થાય કારણ કે કેટલીક

આફતાની કે કોઈના [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] આગ્રહ [illegible] છે.

ભારી ક્રોધ જેઓ પોતાની જાત પર [illegible] જાય છે, તેઓને [illegible] કરે છે, [illegible] અને ધર્મ થઈ જાય છે અને સંયમનો નાશ થઈ જાય છે અને સંવર ગયો એટલે ધર્મનું મૂળ આખું [illegible] નાશ પામી ગયું. અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ધર્મની રચના છે. તેમ ક્રોધને અને સંયમને વિરોધ છે અને પરિણામે અહિંસાનો પણ નાશ થઈ જાય છે, તપ કરનાર ક્રોધ કરે તો અકારણું થઈ જાય છે અને ધર્મશરીર મડદું પડી જાય છે. એટલે સંસારના જીવનને ખાખ કરાવનાર હોય છે અને આખા ધર્મનો જે નાશ કરી નાખે તે પછી નામ રાખી શકતો નથી. ક્રોધી સાધુઓ પતિત થઇ જાય છે, ક્રોધી ગુરુઓ ન કરવાનું કરી બેસે છે, ક્રોધી સેવક સેવાભાવ વિસારી આળપંપાળમાં પડી જાય છે અને ક્રોધી માણસને ઘરના માણસોથી કે મિત્રો સાથે ચાલુ કલેશ થાય છે. તેટલા માટે ધર્મરત્નને મેળવવાની ઇચ્છાવાળાઓ પોતાના સ્વભાવ પર કાબૂ પ્રાપ્ત કરવો ઘટે અને ક્રોધનો સર્વથા ત્યાગ કરી ક્ષમાગુણ વિકસાવવો ઘટે. એ રીતે સદ્ગુણ-ગૃહસ્થ થઈ શકાય.

卐

क्रोधो मूलमनर्थानां, क्रोधः संसारबन्धनम् ।
धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥

सुभाषित

(૧૫)

કોઈ પણ માણસ ગુસ્સે થઈ શકે છે એ સહેલી વાત છે, પણ તદ્યોગ્ય માણસ પર ગુસ્સે થવું, ગુસ્સો થવામાં પારો કેટલો ચઢાવવો, કયા વખતે ગુસ્સે થવું, ખાસ કારણ-પ્રસંગે થવું અને બરાબર રીતે ગુસ્સે થવું, એ એટલી સહેલી વાત નથી.

ગુસ્સે થવું એ તો બહુ સહેલી વાત છે. જેના આશામાં વિવેક ન આવ્યું હોય જે કોઈને બોધના [illegible] નથી કે સંયમ ના પાઠ નથી ન ઓળખતા હોય તે જરા [illegible] પ્રસંગ [illegible] ક્રોધ કષાયને વશ થઈ જાય છે. [illegible] ઘણી વાર આવી જાય છે [illegible] સમાધાન [illegible] એ તો બહુ સારી વાત છે. પણ [illegible] તે ન બને તો ક્રોધ કરવામાં પણ [illegible] તેના પર [illegible] [illegible] ગુસ્સાની આવવી [illegible] દુનિયામાં [illegible] [illegible] પણ ઘણો વિવેક રાખવો [illegible] તેમ રાખવાની [illegible] પર વિચાર કરતા [illegible] [illegible] વિચારવા [illegible]

(૧) જેને તેના પર ગુસ્સો ન થવાય [illegible] તે ખરે નહિ તેમ ન કરાય નહિ [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] તે તેના પર ગુસ્સે થવું [illegible] [illegible] કરવા નહિ (૨) [illegible] ગુસ્સો [illegible] તેની [illegible]

ગણાય નહિ. [illegible] ભોગવનારને [illegible] મરાય નહિ અને [illegible] [illegible] [illegible] મરાય નહિ. [illegible] [illegible], [illegible] અને પ્રસંગને અનુરૂપ હોવો જોઈએ. (૩) અને ગુસ્સો ગુસ્સાને [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] ત્યાં [illegible] તમાચો [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પડે. (૪) અને ગુસ્સાની બાબત [illegible] ગુસ્સાને યોગ્ય હોવી જોઈએ. [illegible] [illegible] કરવાના [illegible] [illegible] હોય. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય ત્યાં ગુસ્સો [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ગુસ્સો કરવાથી [illegible] અને પોતાની હાંસી પડે. (૫) અને ગુસ્સો બરાબર યોગ્ય રીતે કરવો ઘટે. જ્યાં [illegible] [illegible] ચઢાવવાથી ચાલે તેવું હોય ત્યાં તમાચો લગાવવા હાથ ન ઉપાડાય અને જ્યાં હુંકાર કરવાથી પતે તેવું હોય ત્યાં નિર્ભર્ત્સનાનું વચન બોલવું ન ઘટે.

આ પ્રમાણે ગુસ્સે થવામાં પણ વિવેક વાપરવાની જરૂર છે, તુલના કરવાની આવશ્યકતા છે અને સમજણ રાખવાની જરૂર છે. ક્ષમાની મોટી વાત છે. તે બને તેણે પોતાની મર્યાદામાં રહેવા ખાતર અને સ્વમાનની જાળવણી ખાતર મન પર કાબૂ તો જરૂર રાખવો ઘટે. સજ્જનને ક્રોધ હોય નહિ, હોય તો ઝાઝો વખત ટકે નહિ અને ટકે તો તેને તેના વિરૂપ ફળો સુધી ખેંચી જાય નહિ.

Anybody can become angry–that is easy; but to be angry with the right person, and to the right degree, and at the right time, and for a right purpose and in the right way–that is not so easy, —Aristotle.

(૧૬)

નિત્ય મિત્ર સમાન શરીર છે, પર્વ મિત્ર સમાન સ્વજનો છે અને પ્રણામ મિત્ર સમાન ધર્મ છે અને તે ખરો બાંધવ છે

મિત્રો-સ્નેહીઓ અનેક પ્રકારના હોય છે નિત્ય મિત્ર પર્વ મિત્ર તાળી મિત્ર વગેરે જેનો દરરોજ પરિચય થતો હોય તે નિત્ય મિત્ર, જે વાર તહેવારે કે સ્વજના દિવસે મળે તે પર્વ મિત્ર, જે વખતે સોબત અનાયાસે મળી જાય તે તાળી મિત્ર શરીર આખા જીવન સુધી સાથે રહે છે તેથી તે નિત્ય મિત્રની કક્ષામાં આવે સગાસંબંધી કોઈ કોઈ વાર મળે તે પર્વ મિત્રની કક્ષામાં આવે અને તહેવારમાં જેને મિત્ર ગણવામાં આવે છે તે સર્વ તાળી મિત્રની કોટિમાં આવે આવા ના ત્રીજા પ્રકારના મિત્રો તાળી મિત્રો વગેરે ઘણા હોય, પણ વ્યવહારમાં કહેવાય છે સાચવવું તે સારું. પ્રેમ તે વિનાજ આ કહેવત પણ વિચારવા જેવી છે આખા આયુષ્યને વખતે મિત્રો દૂર રહે છે. ખરો અંતરના સાચા હોય તે જ તેવ વખતે કામ આવે છે એવા સ્વભાવે કહેવામાં આવે છે

[illegible]

હોય તો પણ તે [illegible] ઘણો [illegible] બનાવે છે અને તેથી તેને [illegible] અને ધર્મનું પાલન તો [illegible] આમ [illegible] ન કરે, [illegible] ન હોય, એમ [illegible] ન હોય, એમ [illegible] ન હોય, એમ [illegible] ન હોય, એમાં ખરી [illegible] ન હોય. એ તો [illegible] આવે [illegible] રહેવા આવે છે અને [illegible] આત્મા ઉન્નત થાય અને જ્ઞાન [illegible] પંથને [illegible] છે, અભિમાનનો [illegible] કરે છે, મનુષ્યને જગાવે છે અને પ્રગતિને પોષે છે.

ખાસ જેટલી પરવા પાણી, પ્રાણીની તેટલા ન પાસશે. એને વિસરવાથી કે એને ડોળવાથી માર્ગ બગડી જાય, ગતિ બગડી જાય, પરભવ બગડી જાય અને ખાનાખરાબી થઇ જાય. આ ધર્મને—આત્મધર્મને ઓળખી જે એને અપનાવે તે જન્મ-જન્માંતરમાં તેનો ટેકો મેળવે અને એ ટેકાથી પોતાનો રસ્તો સરળ અને મોક્ષ સન્મુખ કરે. આવા પ્રણામ મિત્ર સમા બાંધવને કેમ તરછોડાય?

卐

नित्यमित्रसमो देहः स्वजनः पर्वसन्निभः ।
प्रणाममित्रसमो ज्ञेयो धर्मः परमबान्धवः ।

સુભાષિત.

૧૭)

સોનામાં જડવાને યોગ્ય હીરા કદી લોઢામાં જડવામાં આવે તો તે હીરા કાંઈ નહી ઊતરતો નથી તેમજ શોભતો પણ નથી માત્ર એના યોજકને ઠપકો ઘટે છે

એક પરદેશી ઝવેરી પારખીને એક મોટા ધનવાને હીરો લીધો. અત્યંત ચળકાટ મારનાર મૂલ્યવાન પાણીદાર હીરાને એણે લાકડાની વીંટીમાં મઢાવ્યો. આમાં મૂલ્ય કેનું થાય ! હીરો પોતે તો ઓછપનો નથી, કચવાટ કરતો નથી. ફરિયાદ પણ કરતો નથી. પણ આંખ ઉઘાડી જોનાર માણસ ઉદ્‌ગાર કાઢી દે એ કે આના માલીકે હીરો જોઈએ કે આપણો આબરૂદાર હીરો જોઈને કિંમતી હીરાને કેમ લાકડામાં જડ્યો ! અને તો ફેરીમાં કે સોનાની અંદર નખીઆની અંદર જડાય ત્યાં એના તેજમાં વધારો થાય, ત્યાં એ સોનાનું મૂલ્ય વધારે ત્યાં એ દીપી-આપી નીકળે હો

એવી જ રીત દેશની શુશ્રૂષા કરનાર કે મહાપુરુષોની સેવા કરનાર સાધારણ વિદ્વાન નર ને તમે શાને માટે બેસાડી દો, જ દેશના ઉચ્ચ પગારવાળા પ્રધાનને ભારી મુશ્કેલીમાં ફસાય છે કવિતા રચવાનું કામ આપો, કે હજાર માણસો વચ્ચે તૈયાર કરી લાવનાર મોટા રેશમના ભરેલા તંબુ જેવા તે અને તે એ વેઠી આપ અને એના મન પર ભાર કે વિચાર પણ ન આવે પણ એવું ભણાવનાર તમારી કિંમત વધે અને તમે કેમ છો. આપણું વધતા છો, 'ભુલ' છે એમ એ પણ કહેવાય આવે

આપણે ઘણી વાત એવી જાણ છે છે હવે અને

[illegible] ખવરાવ્યું તે ખરું ખાધું, બાકી ખાધું તે તો ખોયું. એ વાતને સમજે તે પરોપકારી જીવનમાં જ રસ લે અને સમાજ ખાતર અનુકૂળતા પ્રમાણે ભોગ આપવામાં, પાપના મદન કરવામાં, ભૂખ તરસ વેઠવામાં કે બીજાના દુઃખો ખમવામાં જે મોજ લે તેનું જીવન એ સાચું જીવન છે અને માત્ર બેંકમાં કરોડો કે લાખોની લેવડદેવડમાં જ રાચી થઇ જનાર માટે તો આ માત્ર એક ફેરો છે, આંટો છે, ખેપ છે. બને તેટલું પારકા માટે જીવવામાં રસ લો, પારકી સેવા એ ખરેખરી પોતાની સેવા છે એ સત્ય બરાબર સમજો અને બને તેટલું પરાર્થે જીવન જીવવામાં રસ જમાવો. બાકી તો કાગડો પણ જીવે છે, ખાય છે અને મોત આવે ત્યારે મરી જાય છે. એવા જીવન માટે આપણે અહીં આવ્યા નથી. આપણે તો અહીં પોતાનો વિકાસ સાધવો છે અને પોતાને ભૂલી પરને માટે જીવન વહન કરવું એ એનો રાજમાર્ગ છે.

We are not here to get all we can out of life for ourselves, but to try to make the lives of others happier.

Sir William Osler

(૧૮)

કોઈ કોઈ માણસો મરણના ઘર સુધી પોતાની મખા વનો ઝુનતી રાખે છે આવા માણસો માટે બરાબર વિચાર કર્યો હોય તો જણાશે કે તેઓ પોતાના ધન કરેલા પાપકાના પૈસા પર ઉછરતા દાખની ફરજ છે ધમની વરે પણ [illegible] ન કરે અને માત્ર લક્ષણ ધનના [illegible] એ સર્વ જણીની કહેવતો એ. આજન જરૂર બનાવે છે કે [illegible] આખો દિવસ મહેનત કરી મહિનાઓ [illegible] કેમ કેમ જેણી [illegible] કરે પોતે આપ નહિ [illegible] જણીની વાત છે ત્યારે એ મધ કોનું !

[illegible]

[illegible] પણ [illegible] નહિ [illegible] ... મનનો ભાવ છે. [illegible] પરન્તુ તે સાથે [illegible] આ રીતે [illegible] સુધી પૈસા ખરચવાની વાત મુલતવી રાખે નહિ અને રાખે તો તેને પૂરું ફળ મળે નહિ

'હાથે તે સાથે' એ વાત સમજવા જેવી છે, વાપરવાથી લભાય છે એ વાત ધ્યાનમા લેવા જેવી છે, પોતે કરેલ સખાવતના લાભ નજરે જોવાથી અનુમોદનનો લાભ પણ થાય છે અને કરેલ કાર્યનો બદલો હજારગણો અહીં ને અહીં મળે છે.

માટે જે કરવું હોય તે આજે કરો. નાણા વેડફાઇ જતા વાર લાગતી નથી. પુત્ર કુપુત્ર થાય તો કઇક વસીયતનામા તિજોરીમા સડી ગયા છે અને વકીલોની નજર મોટી મિલકત પર હોય છે. આ સર્વમાંથી બચવુ હોય, પરસેવાના પૈસાનો લાભ લેવા પાકી ઇચ્છા થઇ હોય તો જે કરવુ હોય તે તુરત કરો, પાછળવાળા કરશે એ વ્યામોહ છે, મૂળથી જ ખોટો ખ્યાલ છે અને અનુભવથી કષ્ટસાધ્ય છે. ખરચ્યું તે તમારુ છે, બાકી બધાં બામા છે.

He that defers his charity till he is dead, is, if a man weighs it rightly, rather more liberal of another man's food than his own.

Bacon.

(૭૦)

ધર્મનું વ્યાખ્યાન સાંભળતું હોય તે વખતે જે બુદ્ધિ થાય, સ્મશાનમાં બળતી ચિતાની છાયા વખતે જે વૈરાગ્ય બુદ્ધિ પોસાય, વ્યાધિવાળા રોગીને અસ્વાસ્થ્ય દરમ્યાન ત્યાગની જે બુદ્ધિ થાય, તે જો નિશ્ચલ હોય-પાકી હોય તો બંધનથી મુક્ત કોણ ન થઈ જાય?

શુદ્ધ ત્યાગી હોય તથા આચાર, ખરેખરા બ્રહ્મચારી અને જેના વિચાર વાણી અને વર્તનમાં સામ્યભાવ રહી વર્તન હોય તેવા વક્તા સત્પુરુષ સારી રીતે આરામમાં ધર્મનું રહસ્ય સમજાવતા હોય, પ્રસંગ તેના ઊમતો વગેરે હોય ગજસુકુમાળ અને કરકંડુ જેવાના દાખલા આપ્યા જતા હોય અને એના વૈરાગ્યના રસમાં તરબોળ હોય ત્યારે કેવી બુદ્ધિ થાય? એ નદરોજની સોનાની પુતળીની વાત કરે કે દુર્જન જેવા મોટા રાજાને ભિખ માગતા બતાવે અથવા ઉપાસક આદિને દૃઢ કાળજાની વાત કરે કે એક રાજુલિકાનો ત્યાગ વર્ણવે ત્યારે કેવી બુદ્ધિ થાય? વિષયસુખ કેવા લાગે? કષાયપરિણતિ પર કેવો ભાવ? સ્વપરની કેવી ઓળખાણ થાય?

અથવા કેમ નેમ આરંભી પુત્રની સ્ત્રી, મિત્ર કે સંબંધીઓની જે ભાગી હોય ત્યારે સ્મશાને લોકો આવનાર વધારે કોણીના રાખમ અને પાણી આપતા હોય અને સર્વને મૃત્યુ ચોક્કસ છે અને આ જગતમાં બધી મારી બેઠો જ્યારે એ બાબતના સંબંધમાં વિચાર કરે છે કે જેને તેની પોતી પણ આખર નથી અને મારું મારું સર્વ છે પોતાના મનમાં કેવી બુદ્ધિ થાય છે તે વિચારે. ૧૦૪-૧૦૫

[illegible] આવેલો હોય, જેમાં આ [illegible] હોય, [illegible] આણે એનું આત્મા [illegible] હોય, [illegible] ઉપરવાસમાં પણ તેમ પૂર્ણ હોય, ત્યારે મનુષ્ય વિચાર આવે કે આ [illegible] લાગી [illegible]! એ વખતે [illegible], [illegible] મહાત્મ્ય, [illegible] કેવી બુદ્ધિ થાય? [illegible] કેવા પ્રસંગો, કેવા વખત [illegible] અને કેવાં પરિણામ લાવનારા છે તેને અંગે કેવા વિચાર આવે? શા શા નિર્ણયો સૂઝે?

આ પ્રકાર વૈરાગ્ય, ક્ષણિક ત્યાગાદિ, શ્મશાનાદિ વિચારણા જો સ્થાયી સ્વરૂપ લે તો કામ થઈ જાય, સર્વ બંધન ખલાસ થાય, મનુષ્ય પોતાના અખંડ સ્થાને પહોંચી જાય. પણ ઘણાખરા તો વ્યાખ્યાનગૃહમાંથી નીકળતી વખતે જ શાહુકાર બની જાય. શ્મશાનમાંથી પાછા ફરતા યુરોપ કે અમેરિકાની વાતે ચઢી જાય, રોગ પૂરા થાય ન થાય ત્યાં તો વેપાર-ધંધાના ઑર્ડરો આપવા લાગી જાય, અને એ તે 'ઘર દી અને ઘર દહાડા' થાય. તેમાં શું વળ્યું? તેથી શું વળે? એમાં કંઇ જાતનો સ્થાયી લાભ થાય? માટે આવા ટૂંક વખતના વિચારને સ્થાયી રૂપ આપતા આવડે, આત્મવંચના અને દંભને તિલાંજલી અપાય અને તેમાંથી સ્થાયી લાભ મેળવાય તો ત્યાં સાચો ધર્મ આવીને વસે; બાકી ઉપરચોટિયા ભાવનાનો કાંઇ અર્થ નથી, સ્થાયી લાભ નથી તેમ તેથી પૂર્ણ પ્રગતિ પણ નથી.

धर्मस्थाने स्मशाने च, रोगिणां या मतिर्भवेत् ।
यदि सा निश्चला बुद्धिः, को न मुच्येत बन्धनात् ? ॥

(૨૧)

મહામુશ્કેલીએ મળી શકે એવો મનખા જનમ જે
મનુષ્ય આળસ-પ્રમાદમાં પડી નકામો ગુમાવી દે
છે તે મનુષ્ય કાગડાને ઉડાડવા માટે પોતાના ભગા
હાથથી મહામૂલું ચિંતામણિ રત્ન ફેંકી દે છે

મહામુશ્કેલીએ આ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. અનંતકાળથી પરમાત્માની સેવા કરી હોય ત્યારે આવા કર્મક્ષેત્ર આર્યભૂમિમાં જન્મ થાય છે, ખૂબ પરિસેવના કરી હોય ત્યારે જ [illegible] પ્રાપ્ત થાય છે. ખૂબ આરાધના કરી હોય ત્યારે વિશદ દેવગુરુનો યોગ મળી આવે છે. આવી રીતે [illegible] હોય તે શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તી સાંપડે છે. આવી રીતે ઉત્તમ કુળ, અનુકૂળ સ્વજન, [illegible] પુસ્તકાદિ જ્ઞાનના સાધન વગેરે [illegible] મળી શકે છે. [illegible] આવો સાધનસંપન્ન મનખા દેહ [illegible] [illegible] ભાવનાની [illegible] માનસપટ પર ચિત્ર પાડી દે છે.

આવો મનખા દેહ આવી દુર્લભતાથી [illegible] [illegible]

[illegible] આવી રીતે જિંદગી વેડફી નાખનાર આ પ્રાણી મુશ્કેલીથી મળેલા દુર્લભ મનુષ્યભવનો લાભ ઉઠાવવાને બદલે એને ખોઈ બેસે છે, એને અર્થશૂન્ય બનાવી દે છે અને અંતે [illegible] કુમાર્ગના [illegible] ખાડામાં પડવાની અંદર પેસી જાય છે, મનુષ્યભવ ગુમાવી બેસે છે.

આવા મનુષ્યનું વર્તન ઘરમાં બેઠા હોઈએ અને બારીએ કાગડો કા કા કરતો હોય તેને ઉડાડવાના કામમાં મહામૂલ્યવાન ચિંતામણિ રત્નનો ઉપયોગ કરવા બરાબર છે. ઇચ્છિત વસ્તુ લાવી આપનાર ચિંતામણિ રત્નનો આવો ઉપયોગ ઘટે ? એના અંતરને તપાસજો. પોતે આ મનુષ્યદેહનો કેવો ખોટો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો તે વિચારજો, આવી અનુકૂળતા મળવી મુશ્કેલ છે તે વિભાવજો અને મૂર્ખની પંક્તિમાં બેસી બાજી હારી ગયા પછી પસ્તાવું ન પડે તેવું કાંઈ કામ કાઢી લેવા નિર્ણય કરજો. બાકી તો કૈક આવ્યા, કૈક ગયા. અનેક ભવની પેઠે પોતાનો આંટો-ફેરો જ ગણાવવો હોય તો મરજીની વાત છે.

चिन्तारत्नं विकिरति कराद्वायसोड्डायनार्थम् ।
यो दुःप्रापं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

सिंदूरप्रकर, गाथा ५, ઉત્તરાર્ધ.

(૧૧)

મહાનુભાવ પુરુષો સંપત્તિમાં અને વિપત્તિમાં એક સરખા જ હોય છે

અહો ! મહાન પુરુષો હોય છે તે સંપત્તિ મળવાથી અભિમાનમાં આવી જતા નથી, પોતે મોટા કે ઊંચા છે એમ ગણતા નથી. આફત [illegible] કે મુશ્કેલીમાં આવી પડે તો મુંઝાઈ જતા નથી. કાળજી કરી [illegible] કરતા નથી કે આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર કદી કર્મ [illegible] આમ [illegible] તેથી [illegible] નાસી જતા નથી. સારા વખતે એ [illegible] આળસ [illegible] સારી સ્થિતિનો પૂરતો લાભ લે છે, વિવેકપૂર્વક [illegible] અને આ વખત આનંદ અને [illegible] કરે છે. [illegible] વિપત્તિ [illegible] આવી પડે તો [illegible] કરતા નથી. પોતાનું [illegible] ગુમાવતા નથી [illegible] ગૌરવ [illegible] માનતા [illegible] વખત [illegible] આફત વખત પણ [illegible] હોય.

મોટા માણસને સંપત્તિ આવે અને [illegible] આફત આવ [illegible] વખતે [illegible] આવે [illegible] વખતે [illegible] આવે અભિમાન [illegible] આવે [illegible] પણ [illegible] અને [illegible] પણ [illegible] છે કે [illegible] કે તે [illegible] છે.

અને [illegible] આવે [illegible] આપત્તિ [illegible] પણ [illegible] કે [illegible]

[illegible]

આવી રીતે જગત જોતા માણસમાં આગળ ચઢતા જનારામાં જેની ગુણગ્રાહ હોય, જેની મહાનતા હોય, જેની સજ્જનતા હોય, જેનો વિવેક હોય તેનો જ તેવા જ આચારનો વિવેક અને તેની જ ગુણગ્રાહ, મહાનતા અને સજ્જનતા ભાગાભાગ વિશ્વમા પણ હોય. અને એ જ એની મહત્તા છે. જે માણસ આફતમા હાયોહાયો થઈ જાય, જે પૈસા જતા કે ઘરમા આકરું મરણ થતા માથું કૂટવા માટે કે કૂવે પડવા દોડી જાય તેનામાં 'મહાનતા' નથી એમ સમજવું. જે ત્રણ કાળમાં એકસરખો રહે, જેની એકાતમા અને જાહેરમા જીવનસરિતા એકસરખી વહે, જે કટાક્ષ કે કડવાશથી દુભાઇ ન જાય, જે પ્રશંસા કે ખુશામતથી ફૂલી ન જાય, જે નિંદાથી ગભરાઈ ન જાય, જે બિરુદાવલીના શ્રવણથી છલકાઇ ન જાય, તે મહાન છે, તે સજ્જન છે, તે સત્પુરુષ છે; તે શ્લાઘ્ય છે, પ્રશંસનીય છે, વંદનીય છે, ધર્મરત્નની પ્રાપ્તિને યોગ્ય છે અને અંતે અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય તે માર્ગે ચઢી ગયેલ છે.

संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ।

(૨૩)

જેવું મન (મનના વિચાર) હોય તેવી વાણી હોય, અને જેવી વાણી હોય તેવી જ ક્રિયા-કાર્યપ્રવૃત્તિ હોય ચિત્તમાં, વચનમાં અને ક્રિયામાં સાધુપુરુષોની એકરૂપતા હોય છે

સજ્જન અને પ્રાકૃત અથવા પતિત કે દુર્જનની વચ્ચે એક મોટો તફાવત છે અને તેના પર અહીં ખુલાસે રીતે ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. સાધુ વર્તનારું માણસ [illegible] વચને [illegible] વાતો વખતે કે પાપ માણસમાં એક [illegible] ત્યારે તો ઊંચા [illegible] વિચારો બતાવશે અને બીજાની પંચાત કરશે. વખતે એવી મોટી મોટી વાતો કરશે અને સદ્ગુણો પર એવા વિચારો અને ભાષણો આપશે કે સાંભળનારને જરૂર એમ જ લાગે કે આ ભાઈ તો રાજા હરિશ્ચંદ્રના અવતાર છે કે આ ભાઈ ધર્મરાજાની [illegible] આકૃતિ છે. પણ એ વાત [illegible] કરે ત્યારે અને કાળાં બજાર કરતાં અચકાશે નહિ આવે અને માણસો [illegible] કરવામાં અચકો નહિ આવે અને [illegible] નહિ થાય, અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે એ 'હે રામ! હે રામ!' કરતા [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

એવી કે આત્મિકહિત [illegible] પણ તે પણ [illegible] એક [illegible] દેખાડ અને તેના હૃદયમાં [illegible] કે ક્રિયામાં કશી [illegible], [illegible] નહિ. એને [illegible] [illegible] તેને [illegible] એવી નિંદા કરે તોપણ એના વર્તન, આચરણ કે વિચારમાં નહીં અંતરના દેખાવ. એને દ્વેષ ન હોય, તેને [illegible] ન હોય, એને [illegible] ન હોય, એના [illegible] સામા [illegible], [illegible], [illegible] કે આશાભાવ ન હોય, એને મનમાં [illegible] તેનો ઇનકાર કરવામાં સંકોચ ન હોય, અને એની [illegible], [illegible] કે બાબામાં કરી બોલેલો બોલ ન [illegible] આવે, એની અંદરથી એક અને બહારથી અન્ય એવો દ્વિધાભાવ ન આવે અને એ જગ્યાએ એક સરખો સીધો સરળ નિષ્કપટી અને સાચો હોય. આવા બીજા પ્રકારના પુરુષને આપણું નામ ગોખે, એ ખરો સજ્જન કહેવાય, એ સંત તરીકે રહે અને વગર બોલે પણ પોતાના વર્તનથી જગતને ઉપદેશ આપે. કાળનો પૂર પાટે અને અનુકરણીય બને આવા સંતપુરુષોથી દુનિયા ગાજે છે, આવા મહાન આત્માથી જગત રહેવા લાયક બને છે, આવા પુરુષો ખરા ધર્મી છે. બાકી તો અનેક આવ્યા અને ઘણુ ખરા તણાઈ ગયા તેનાં નામનિશાન કે એંધાણ રહ્યા નથી.

यथा चित्तं तथा वाचो, यथा वाचस्तथा क्रिया ।
चित्ते वाचि क्रियाया च, साधूनामेकरूपता ॥

કુમારપાળ પ્રબંધ

(૧૪)

પરોપકારી પુરુષ સર્વ પ્રાણીઓના કાર્યો કરતો
રહે છે એ પોતાના અંગત કામમાં આળસુ રહે છે,
જ્યારે પારકાના કામો કરવામાં તત્પર રહે છે
આવો પરોપકારી માણસ કોને વહાલો ન લાગે?

આવા પર પ્રાણીને તીવ્ર કરનારા પણ હોય છે. કેમ એને નાનું કામ બતાવે કે એ તે કામ પોતાના માગી લાય છે, પારકાનાં કામની એને એટલી દરકાર હોય છે કે એ કરતાં એને પોતાના ખાવા, તરસ લાગી કે ઉજાગરા ખ્યાલમાં પણ રહેતા નથી અને એને કામ કરવામાં એટલો આનંદ આવે છે કે એનું વર્ણન થાય નહિ. સામો માણસ એનો આભાર માને તો એને ઉલટી શરમ આવે છે અને પોતાના હૃદયથી એ કામ કરવામાં પોતે ઉપકાર કરે છે એવું અને [illegible]

[illegible]

હોજના મહેલ ઊભા રહ્યા, મેદાન જેવા થયા, ત્યાં ઘાસ ઊગ્યું, અને મનુષ્ય આવી જાય મરે અહીં મૂકી હાથ ખાલી જેમ મરવા જાય કે આ પણે મરે એ જાય, શું પોતાની જાતને વિસરી જતાં, કઈ નિઃસ્વાર્થતાથી મૃત્યુ સ્વીકારવું કે આપવું. ત્યારે અને પ્રમાણિકતા, ભેગી કરવાના અને ભેગી કરી મૂકવાના, ખૂબ ખાવાના કે પુણ્ય ભવરોગવાળા જેવા દુનિયામાં જોવામાં પણ છે. ખાવી તો 'હાય ! મજાના જેવા મોટા ગઢવાળા ગયા, તેની સાથે પૂંજી નથી ગઈ પણ તમારી સાથે તો જરૂર આવશે !' આવા કુમાર બોલતા કિશોરોને સમજવાની જરૂર છે. નંદરાજની સોનાની ડુંગરી પણ અંતે અહીં જ રહી ગઈ અને છ ખંડને ગાજ વનારા પણ અંતે અન્તે પડી ગયા, જીવન હારી ગયા અને હાથ ઘસતા કેટલાયે પડી ગયા. એવા મનુષ્યો જીવતા હોય ત્યારે કોઈને ગમે નહિ, મરી ગયા પછી એને કોઈ યાદ કરે નહિ અને સંસારના ચકરાવામાં તણાઈ કૂટાતા જાય. ભામાશા, પેથડશા પણ ગયા અને ધવલ શેઠ પણ ગયો. પણ ઉપકારી શેઠોના નામો ઉચ્ચારતા મનમાં શાંતિ થાય છે, કલમમાં જોમ આવે છે, એમના જીવનની મીઠી ફોરમ વરસો પછી પણ આહ્લાદ ઉપજાવે છે. એનું નામ જીવન કહેવાય, એનું નામ વિકાસ કહેવાય, એનુ નામ પ્રગતિપથ કહેવાય. જગતને વલ્લભ થવાના લહાવા લેવા જેવું છે, એની શાંતિ ઓર છે, એની તમન્ના અદ્ભુત છે, એવું જીવન ઇચ્છનીય છે, સફળ છે, વ્યાપક છે, ઇષ્ટ છે, સ્પૃહણીય છે.

जनस्य सर्वस्य समीहितानि, कार्याणि कुर्वन्नुपकारकारी ।
स्वार्थे प्रमादी प्रगुणः परार्थे, न कस्य कस्येह स वल्लभोऽभूत् ? ।

धर्मकल्पद्रुम.

(૨૫)

ચંદનનો બોજો વહન કરનાર ગધેડો ભાર
ને જાણે છે, પણ ચંદનને જાણતો નથી–
તે પ્રમાણે ઘણા શાસ્ત્રને ભણેલા પુરુષો જો
ક્રિયા રહિત હોય તો તે ગધેડાની માફક
શાસ્ત્રના ભારને વહન કરનાર થાય છે

બહુ મોટી મોટી વાતો કરે પંડિતાઈનું ઘમંડ રાખે, વ્યાખ્યાન કરે તો સભાને ખુશ કરી દે, પણ વર્તન કરવાનો વખત આવે ત્યારે ગળિયો બળદ થઈ જાય આગમનું ભણીને વાદવિવાદ કરે તો મન ઉપર ઉપરથી ગેલ કરે પણ અંદર કોરો ધાકોર હોય

અથવા વાત કરે પ્રભાવિકપણાની, અને આગળનું બહુ કરવા જેવા ક્રિયામાં જરા ય ... પણ ન થાય અથવા વાત કરે ત્યાગના કે આચારની, અને વાત કરવા ભાર ત્યારે [illegible] ... [illegible]

[illegible]

[illegible]

ગધેડાને ચંદનની ગંધ આવતી નથી. એની પીઠ પર ચંદન લાદ્યું હોય કે છાણના ટોપલા મૂક્યા હોય એ એને એને મન સરખાં છે, એને પોતાના ભાર લાગે છે તેટલો જ ચંદનનો લાગે છે, એ ચંદનની સુગંધી [illegible] કરે છે. એના પર ચંદનનો ભાર આવ્યો એનો એને કોઈ જાતનો લાભ થતો નથી તેજ પ્રમાણે [illegible] જ્ઞાની માણસ ક્રિયા ન કરે, કરે તો સાચી સમજીને ન કરે, તો એનાં જ્ઞાનનો કાંઈ અર્થ નથી. એકલું જ્ઞાન પાંગળું છે, એકલી ક્રિયા આંધળી છે. જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહકાર હોય ત્યાં જ ખરો મત જામે છે, બાકી જ્ઞાન વગરની ક્રિયા હોય તો તેનો વિનિપાત થતા વાર લાગતી નથી અને હેતુ સમજ્યા વગરના અજ્ઞાનપણામાં ક્રિયાનો સાચો લાભ મળતો નથી અને જાણી સમજીને બેસી રહે, ગજના ગજ માપે, પણ એક તસુએ ફાડે નહિ—એ જ્ઞાનનો પણ અર્થ નથી. માત્ર જ્ઞાન બોજારૂપ છે, માત્ર ક્રિયા આંધળી છે. એવા અર્થ, હેતુ કે પરિણામ વગરના જ્ઞાનના કે એવી વગર સમજણની ક્રિયાના સંવ્યવહારમાં કોઇ જાતનો લાભ થતો નથી. માટે કરો તે સમજીને કરો, સમજો તેનો બરાબર અર્થ કરો અને નકામી મજૂરી ને વેઠમા કાંઇ ફેર નથી એ વાતનુ રહસ્ય સમજો. ગતાનુગતિક થવામા માલ નથી તેમજ સમજીને બેસી રહેવામાં પણ માલ નથી. ગધેડાની જેટલી મજૂરી કરવી અને અવસર મળે છતાં સુગધ પારખવી પણ નહિ એ સાચા ધર્માર્થીની બાબતમા શોભાસ્પદ ન ગણાય.

यथा खरश्चन्दनभारवाही, भारस्य वेत्ता न तु चन्दनस्य ।
तथैव शास्त्राणि बहून्यधीत्य, क्रियाविहीनाः खरवद्वहन्ति ॥

सुश्रुत.

(૨૬)

દુર્ગની પેઠે ફરતી જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) વાઘણની
જેમ સામે રાહ જોઈ રહેલ છે, દુશ્મનના જેવા
રોગો શરીરને હાલહવાલ કરી રહ્યા છે,
ભાંગેલા ઘડામાંથી દ્રવતા પાણીની માફક
આયુષ્ય ટપક્યા કરે છે, છતાં લોકો અહિત
કર્યા જ કરે છે, એ અજબ આશ્ચર્યકારક છે.

જરા વાત વાતમાં પારકાનું અપમાન કરવામાં માણસને જરાય આંચકો થતો નથી. એને કોઈ જાતનો લાભ હોય કે ન હોય પણ બીજાને એનાથી નુકસાન કેટલું થશે એનો એ વિચાર પણ કરે નહિ. એ તો મને તેમ બકે રાખે, અને તેનું એ બદામનું બોલી સમાન હજારોના નુકસાનમાં ઉતારે, પોતાને બે આનાનો લાભ થતો હોય તો સામાને સત્તોગણું નુકસાન થાય તેમાં અને ખેદ પણ ન થાય. એ સિવાય કોઈની નિંદા કરવામાં, કોઈના અવર્ણવાદ બોલવામાં, કોઈના અંગેની બનાવટી વાતો કરવામાં, કોઈને હલકા પાડવામાં જરાએ સંકોચ પણ ન થાય અને તે રીતે પોતાના જીભના ભરાવ અને તેની અસર અન્ય પર કેવી થાય છે તેનો ખ્યાલ પણ ન આવે એ તો ભારે નવાઈની વાત છે.

માણસ વિચારે [illegible]

[illegible] પણ [illegible] કે [illegible] પછી [illegible] [illegible]

[illegible] આવી પડતા [illegible] અને કેમ જન્મ્યા એ પછી નાડીના અને [illegible] હિસાબ આપવા પડશે. ગમે તેટલા ભોગ ભોગવ્યા બદલ [illegible] ભોગવવા પડશે ત્યારે સ્વાધીન દશા પણ નામ નહિ હોય. આમ છે તો પછી પાપનું અહિત કેમ કરાય? શા માટે કરાય? કેટલાએ જવાબ તો અહીં ને અહીં આપવા પડે. શરીરમાં વાળા નીકળે, વિસ્ફોટક થાય, નામ ન લેવાય તેવા, કાળી બળતરા કરાવે તેવા રોગો થાય ત્યારે એ સર્વ કોના માટે? અને અંતે જવાનું તો નક્કી છે, તો પછી આંખ ઉઘાડો, વિચાર કરો અને જરા આગળ નજર કરો. દાવાનળ-માંથી નીકળી જવું હોય, વ્યાધિમાંથી બચવું હોય, આંટાફેરા અટ-કાવવા હોય તો આખો રાહ બદલી નાખો, નવો રાહ પકડી લો અને જીવનને પલટો આપી દો. પરહિત બને તેટલું કરો અને તેની અંતરની મોજ જુઓ. તમને પોતાને જ સુંદર પલટો અનુભવાશે અને તત્ત્વજ્ઞાનીના આશ્ચર્યને છેડો આવશે.

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती, रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम्।
आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो, लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम्॥

ભર્તૃહરિ

(૨૯)

જે કોળિયો ભરવા જતા પોતાના મોંમાં સમાઈ શકે તેવો હોય, જે કોળિયો ભરી લીધા પછી પોતાથી ગળાય તેવો હોય અને જેનાથી પરિણામે પોતાનું હિત હોય તેવો અને તેવો જ કોળિયો આહારી ઇચ્છનાર ભરવો ઘટે.

આપણે અનાજ શાક કે મીઠાઇના ઢગલા પડ્યા હોય માટે ખૂબ ખાવાના નથી. એમ તો આપણા સમાજમાં ખાઈ શકે તેટલું જ જોઈએ ... માટે પાણીનું મોટું સરોવર હોય તથા આપણા ... પાણી ભરી લાવે નાખી શકાય નહિ. એ જ પ્રમાણે આપણું ... કરવામાં પણ આપણી પાચનશક્તિનો ખ્યાલ રાખવો ઘટે. ... માણસ જે ખાઈ શકવા પામ ... તો લાભો થઈ જાય ... પોતાના હાથે, ... પોતાથી ગળાય ... [illegible]

[illegible]

આ વાત [illegible]

[illegible] આ-
[illegible] પછી [illegible]
[illegible] જ.

[illegible] આવેલું
[illegible] છે, [illegible] બાજુએ
[illegible] છે અને [illegible] છે, [illegible]
[illegible] છે, અને એનો
[illegible] અને [illegible] જેમ કે
[illegible] અને [illegible] પગ ઘસતાં
[illegible] નહિ આવે,
[illegible] અને [illegible] અને [illegible]
[illegible] આપવા પડે. [illegible]
[illegible] નહિ હોય આમ છે તો પછી
પરનું અહિત કેમ કરાય? શા માટે કરાય? કેટલાએ વખત તો
આડી ને અવળી આપવા પડે. શરીરમાં વાળા નીકળે, વિસ્ફોટક થાય,
નામ ન લેવાય તેવા, કાળી બળતરા કરાવે તેવા રોગો થાય. ત્યારે
એ સર્વ કોના માટે? અને અંતે જવાનું તો નક્કી છે, તો પછી
આંખ ઊઘાડો, વિચાર કરો અને જરા આગળ નજર કરો. દાવાનળ-
માંથી નીકળી જવું હોય, વ્યાધિમાંથી બચવું હોય, આંટાફેરા અળ-
સાવવા હોય તો આખો રાહ બદલી નાખો, નવો રાહ પકડી લો
અને જીવનને પલટો આપી દો. પરહિત બને તેટલું કરો અને તેની
અંતરની મોજ જુઓ. તમને પોતાને જ સુંદર પલટો અનુભવાશે અને
તત્ત્વજ્ઞાનીના આશ્ચર્યનો છેડો આવશે.

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती, रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम्।
आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो, लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम्॥

ભર્તૃહરિ

(૨૯)

જે ક્રિયાઓ કરવા જતાં પોતાને [illegible] થાય, જે ક્રિયાઓ કરી લીધા પછી પોતાથી ઉત્સાહ [illegible] થાય અને જેનાથી પરિણામે પોતાનું હિત થાય તેવો [illegible] અને તેવા જ ક્રિયાઓ આચારી [illegible] કહેવાય છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] આવી નાગે નહિ આવે. એમ આવી પડતા રોગો અને કેટલાક વખતે રડી રડીને અને પળપળના હિસાબ આપવા પડશે. આવી દશા ભોગવવા [illegible] પડશે ત્યારે સ્વાધીન દશા પણ જાય નહિ હોય. આમ છે તો પછી પારમાર્થિક અહિત કેમ કરાય? શા માટે કરાય? કેટલાએ જવાબ તો આવી ને આવી આપવા પડે. શરીરમાં વાળા નીકળે, વિસ્ફોટક થાય, નામ ન લેવાય તેવા, કાળી બળતરા કરાવે તેવા રોગો થાય ત્યારે એ સર્વ કોના માટે? અને અંતે જવાનું તો નક્કી છે, તો પછી આંખ ઉઘાડો, વિચાર કરો અને જરા આગળ નજર કરો. દાવાનળ-માંથી નીકળી જવું હોય, વ્યાધિમાંથી બચવું હોય, આટાફેરા અળ-સાવવા હોય તો આખો રાહ બદલી નાખો, નવો રાહ પકડી લો અને જીવનને પલટો આપી દો. પરહિત બને તેટલું કરો અને તેની અંતરની મોજ જુઓ. તમને પોતાને જ સુંદર પલટો અનુભવાશે અને તત્ત્વજ્ઞાનીના આશ્ચર્યને છેડો આવશે.

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती, रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम्।
आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो, लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम्॥

ભર્તૃહરિ

(૨૭)

જે કોળિયો ભરવા જતાં પોતાના મોંમા સમાઈ શકે તેવો હોય, જે કોળિયો ભરી લીધા પછી પોતાથી ચવાય તેવો હોય અને જેનાથી પરિણામે પોતાનું હિત હોય તેવો અને તેવો જ કોળિયો આષાઢભૂતિ ઇન્દ્રનાગે ભરેલ છે.

[illegible]

તેમ વિચાર બતાવે, કે આ મારું છે તે. તેમાં પોતાની શક્તિ, પોતાની પચાવવાની તાકાત અને પરિણામે પોતાને થવાનો લાભ વિચારીને લેવા, નહિ કે દેખાદેખી કરો. પોતાનું માપું તેમ કરવાનો એ જ માર્ગ છે. વધારે તણાઈ મરવાથી લાભ ન થાય. શક્તિ નિગો-પન કરવાથી જેમ લાભ ન થાય તેમ શક્તિનો અતિયોગ ભરેલો આહાર ખાવાથી પણ લાભ ન થાય. આગમ, અંતરમાં, ક્રિયા કરવામાં, દાન સેવાદિકોમાં અને વ્રત નિયમ કરવામાં પોતાની શક્તિનું માપ કરવું. પોતાની પચાવવાની શક્તિનો ખ્યાલ કરવો અને પરિણામે પોતાને લાભ થવાનો પાકો વિચાર કરવો. જે કાર્યમાં લાભ વધારે દેખાય અને જે કરવાની પોતાની શક્તિ હોય તે ઢીલ વગર મક્કમે કરવું, તેનાં સારા પરિણામો નજરમાં રાખવાં અને પોતાની શક્તિ હોય તો તેને છુપાવવી કે અવગણવી નહિ. માત્ર દેખાવ કરવાનો કે અંધ અનુકરણનો રસ્તો ન લેવો, પણ પોતાનો અંગત હિસાબ મૂકવો. ઘર બાળીને તીરથ કરવું એ જેમ અક્કલ વગરની વાત છે, તેમ હમેશાં ઘરનો જ વિચાર કરી, બહાર કે આગળ પગલું જ ન ભરવું એ પણ બાલિશતા જ છે. પોતાનું શ્રેય ઈચ્છનારે પોતાની શક્તિ, પોતાની પરિસ્થિતિ અને પોતાની પરંપરા–લાભ ગણી કામ કરવું અને એમ કરવામાં સાચો માર્ગ જરૂર જડી આવશે. પારકાની હવેલી જોઇ, પોતાના ઝૂંપડાં બાળી ન નાખવા પણ ઝુંપડાને સારા બનાવવાની શકયતા હોય તો તેને જતી પણ ન કરવી. ધર્મમાર્ગે પ્રગતિ કરનારનો આ સાચો રસ્તો છે, લાભકારી છે, ઇચ્છિત સ્થાને લઇ જનાર છે.

यच्छक्यं ग्रसितुं ग्रासं ग्रस्तं परिणमेच्च यत् ।
हितं च परिणामे स्यात्तत्कार्यं भूतिमिच्छता ॥

व्यास मुनि

(૪૮)

ક્રૂર માણસો દયાના ખૂબ પ્રેમી હોય છે, લોભી માણસો ઉદારતા તરફ પ્રેમ બતાવે છે, અભિમાની માણસો નમ્રતાના ઉપાસક છે પણ તે બીજામાં-પોતામાં નહિ

[illegible]

[illegible]

ખોટા અભિમાની માણસો આપણી નમ્રતા વખાણશે, પણ એને તે વખાણ માટે કશા કિંમતના હોતા નથી. એ પ્રશંસાને પોતાથી એક હાથ દૂર જ રાખે. એને તો પારકાની પ્રશંસાના ઓથા નીચે પોતાનો મોટાઈ ગવાતી હોય છે, પોતાની હલકાઈના ઢાંકવી છે, પોતાની મલિનતાની આગળ આડો પડદો નાખવો છે. આવા નૈતિક નાદાર દીવાળીઆ માણસો પોતાની જાતને પણ અન્યાય કરે છે, ખોટા દેખાવ કે બીજાના પ્રપંચની આગે ધરી પોતાનો આખો વિકાસ માર્ગ રૂંધી નાખે છે. મોં બોલીમાં કાંઈ વળે નહિ. ગુણની પ્રશંસા સાચી કરવી હોય તો ગુણને પોતે ઝીલી બતાવવાના છે. બાકી વાણીવિલાસ રૂપ તો એ તો ગુણની મશ્કરી જ છે, પોતાની વગોવણી છે અને સંક્ષેપમાં એ પરિખરો ગુણદ્રોહ જ છે. તેમ અંતે ઉઘાડો પડ્યા વગર રહેતો નથી; અને તેમ થાય ત્યારે ઘણું મોટુ નુકશાન થાય છે. મોટી વાતો કરવી અને પોતે અંદરથી કોરો ધાકોર હોય તે તો ખરો ગુણચોર ગણાય છે અને ગુણચોરને નૈતિક રાજ્યમા સ્થાન નથી. ધાર્મિક જીવન જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ સ્વાશ્રયી બનવું, પરની પ્રશંસાની મશ્કરી ન કરવી અને કાંઈ ન બને તો મૌન રહેવું. ખાલી બોલીથી નિર્ધ્વંસ પરિણામ થઈ જાય છે અને આરીસા જેવી દુનિયા અંતે છેતરાતી નથી એ યાદ રાખવું.

Cruel men are greatest lovers of mercy, avaricious men of generosity, and proud men of humility, that is to say, in others, not in themselves.

COLTON

(૧૯)

[illegible] એક વચન સર્વનામ

મારા મનમાં જે અનેક ખ્યાલો જાગતા હોય તે કહેવાની ઉત્સુક છું અને તે સાંભળે તેવા મિત્રને શોધું છું, પણ જો કોઈ મિત્ર મળે છે તેને પોતાને પોતાની અંદર ગુંચવાયેલા વિચારો અને મૂંઝવણો હોય છે અને મારી વાત સાંભળવામાં ખરો રસ પડતો નથી

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ત્યારે શિખામણ આપું છું અને એને પશ્ચાત્તાપનો બોધ ભણાવું છું. આ સર્વ એ બાળ સાંભળી લે છે.

અને પછી જ્યારે હું એને જરા ઉત્સાહિત કરું છું, એણે કંઈક સારું કામ કર્યું હોય તે એને યાદ આપું છું, કોઈ સ્નેહીને જરૂર વખતે મદદ કરી હોય તે તેના ધ્યાન પર લાવું છું. એના જીવન-સમુદ્રની ધારાઓમાં રહેલી એકાદ મોતી વીરડીની લહરીઓ તેના દૃષ્ટિ પર લાવું છું ત્યારે પણ હું એને જે કહું છું તે સર્વ એ સાંભળી લે છે.

અને વળી કોઈ વાર એની આગળની નબળાઈઓ એના ધ્યાન પર લાવું છું, એનાં કાળાં ધોળાં એની પાસે રજૂ કરું છું, એના સ્વભાવની ક્લિષ્ટતા, એની ઈર્ષ્યા, અસૂયા અને અંતરના રોગો એની પાસે ગણી બતાવું છું અને આ સર્વ વાત તે ભાવભીના હૃદયે સાંભળે છે.

આવી આવી ચોખ્ખી વાત જેને કરું છું તેને હું ઓળખું છું, અથવા હું માનું છું કે એને હું બરાબર ઓળખું છું. હું માનતો આવ્યો છું કે હું એને વર્ષોથી ઓળખું છું. આ ભાઈશ્રી જેની સાથે હું સ્પષ્ટતાથી ઉઘાડી રીતે આટલી બધી વાત કરું છું, તે કોણ ? એ તમે જાણો છો ? તમે અનુમાન કરો, ધારો : “ તે હુ પોતે. ”

❦

First Person Singular

(૨૭)

એ પારકાના દોષ બોલી બતાવે નહિ, એ પારકાના નાના ગુણને વારંવાર બોલી બતાવે, એ પારકાની ઋદ્ધિ જોઈને સંતોષ પામે છે, એ પારકાની ઘણી પીડા જોઈને મનમાં બે-અજાયો છે, એ પોતાના વખાણ કરી ન ફૂલે, એ વિનયનો ત્યાગ ન કરે, એ ઉચિત પ્રમાણે નહિ અને જેટલો ઓછો ન ગણે નેવું (અપ્રિય) બોલે તો પણ એ ક્રોધ ન કરે.

આનું નામ ગુણગ્રાહી-સજ્જનના સ્વભાવ

સજ્જનના ખરી રીતે કામની વાત છે [illegible]

[illegible]

વખતે કિશોર બનાવું છું અને એને પથારીનો ભાગ આપતું છું. આ સર્વ એ શાંત મને સાંભળી લે છે,

અને પછી વળી હું એને ખૂબ અભિનંદન કરું છું, એણે કોઈક સારું કામ કર્યું હોય તે એને યાદ આપું છું, કોઈ સ્નેહીને જરૂર વખતે મદદ નહીં કરી હોય તો તેના ધ્યાન પર લાવું છું. એના જીવન-સમુદ્રની ખાડીઓમાં રહેલી એવી બધી નાની નાની ભરતીઓ તેના ધ્યાન પર લાવું છું ત્યારે પણ હું એને જે કહું છું તે સર્વ એ સાંભળી લે છે.

અને વળી કોઈ વાર એની આંતરની નબળાઈઓ એના ધ્યાન પર લાવું છું, એનાં કાળાં ધોળાં એની પાસે રજૂ કરું છું, એના સ્વભાવની ક્લિષ્ટતા, એની ઈર્ષા, અસૂયા અને અંતરના રોગો એની પાસે ગણી બતાવું છું અને આ સર્વ વાત તે ભાવભીના હૃદયે સાંભળે છે.

આવી આવી ચોખ્ખી વાત જેને કરું છું તેને હું ઓળખું છું, અથવા હું માનું છું કે એને હું બરાબર ઓળખું છુ. હું માનતો આવ્યો છું કે હું એને વર્ષોથી ઓળખું છું. આ ભાઈની જેની સાથે હું સ્પષ્ટતાથી ઉઘાડી રીતે આટલી બધી વાત કરું છું, તે કોણ ? એ તમે જાણો છો ? તમે અનુમાન કરો, ધારો : " તે હુ પોતે. "

First Person Singular

(૩૭)

એ પારકાના દુર્ગુણ બોલી બતાવે નહિ, એ પારકાના નાના ગુણને વારવાર બોલી બતાવે, એ પારકાની ઋદ્ધિ જોઈને સંતોષ ધારણ કરે, એ પારકાને થતી પીડા જોઈને મનમાં ખેદ-બળાપો કરે, એ પોતાના વખાણ કદી ન કરે, એ વિનયનો ત્યાગ ન કરે, એ ઉચિતને ઓળંગે નહિ, અને કોઈ એને ન ગમે તેવું (અપ્રિય) બોલે તો પણ એ ક્રોધ ન કરે

આનું નામ ગૃહસ્થાઈ–સજ્જનતા કહેવાય

સજ્જનતા ખરી રીતે હૃદયની વાત છે. ગૃહસ્થાઈ અને ખાનદાનીનો પમરાટ છે, [illegible] જીવનના [illegible] પ્રસંગમાં આપોઆપ જાહેરાત કરતી વાત નથી છે. પ્રકૃતિની નાની વાતોને સરે [illegible] એ સજ્જનતાનું પ્રતીક છે. એને માટે મોટા ભેળાવડા કરવા પડતા નથી, અને પોતાની કરવા માટે સભાપણો બોલી બતાવવા પડતા નથી, અને દરેકાત કરવા ખરા સાચા દાવા હોય કે દેખાવો [illegible] સાચી સજ્જનતા કે ગૃહસ્થાઈ એ મનુષ્યના જીવન સાથે આત્મીય [illegible] [illegible]

સજ્જનતાના માર્ગો એટલા સ્પષ્ટ છે કે તેના પર વિવેચન કરવાની આલેખન જરૂર રહે. તે સાદા છે, સર્વસ્પર્શી છે, સ્વાભાવિક છે. એમાં ખૂબી એ છે કે - સજ્જનને માર્ગે ચાલવું હોય તો, જરા પણ પ્રયાસ કરવો પડતો નથી, એની સિદ્ધિ કે સુગમતા માટે ક્યાંય ફરવું પડતું નથી અને એની જાળવણી માટે ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. નવાઈની વાત તો એ છે કે આવો સીધોસાદો સુગમ અને સરળ માર્ગ મૂકી માણસ આડેઅવળે માર્ગે કે ઊંધે પગે કેમ પડી જતો હશે? શા માટે એ દેખાવના ભર્યા જીવનને સેવતો હશે? શા માટે એ પ્રયાસ કર્યો ન ટકી શકે તેવી પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાના ખોટા માર્ગે ચડી જતો હશે?

સજ્જનતાના માર્ગો સીધા છે, આંટીઘૂંટી વગરના છે, અને તદ્દન નરવા છે. સ્વતઃ નૈસર્ગિક છે અને અંતરને પ્રફુલ્લ બનાવી જીવનગગનનો વિસ્તાર કરનારા છે. એના રસ્તા લેવામાં કોઈ ગોટા વાળવા પડતા નથી, એને અપનાવવામાં કોઈ પ્રકારની કૃત્રિમતા ધારણ કરવી પડતી નથી, એને છુપાવવા કોઈ જાતના દંભો કે દેખાવોને માર્ગ આપવો પડતો નથી. એ સીધી સડક છે. એ કુદરતી વલણને પોષનારા સહજપ્રાપ્ય ધર્મો છે. એ ઉન્નતિ બીજના ઊગમકો છે. ધર્મમાર્ગે ચઢવાનાં એક પણ સોપાનને ન ચૂકે તે એ માર્ગે પરંપરાએ સાચું શાશ્વત સુખ પામે અને હંમેશ માટે નિરવધિ આનંદ માણે.

न ब्रूते परदूषणं परगुणं वक्त्यल्पमप्यन्वहम्,
संतोषं वहते पराद्धिंषु पराबाधासु धत्ते शुचम् ।
स्वश्लाघां न करोति नोज्झति नयं नौचित्यमुल्लंघय-
त्युक्तोऽप्यप्रियमक्षमां न रचयत्येतच्चरित्रं सताम् ॥

સિંદૂરપ્રકર. ૬૪

(૩૧)

બપકર આંધીમાં કર્યો છે, જેના પ્રદેશ અપાર છે, મોટા આકરા દરિયામાં બાંધેલાં છે, આકરી પની છે, કરવી કોઠીઆઓની સેવા ઉઠાવે છે, બપકર યુદ્ધમાં જયપામે છે આ સર્વ સોમની મહિમા સમજવી

[illegible]

[illegible]

ભોગનો કે તેવા કે [illegible] માનાપમાંથી માન [illegible] કે [illegible]માં ઓપીને [illegible] મોટી નાની કેળની [illegible] આપે, ખાટે ભાભ અને ગાડીઓ ઘડી પળ માટે આનંદ ધારણ કરે, [illegible] તૈયાર કરે, નાની કે મોટી મહેલી આપે વગેરે અને એવા એવા અનેક કાર્યો કરી મોટી મોટી વાતો કરી ગર્જના કરે, ભાગે અને [illegible] આગ્રહ કે [illegible] [illegible] જેમની [illegible] વગેરે કરી પોતાના જીવનને કૃતકૃત્ય માને, [illegible] નાખો [illegible] તો પણ જીવને શાંતિ ન [illegible] દે અને નિરંતર મનની આશાએ મહા-આરંભના મોટી હિંસાના કામ કરે, આક્રંદ, ઉદ્વેગ અને મનની વિચારણા અને ચિંતવનામાં આર્તધ્યાનમાં જીવન વ્યતીત કરે. આ સર્વ લોભના ચાળા છે. મનોગતના [illegible] પ્રદર્શન છે. અશાંતિનાં આવિષ્કરણ છે, નીચ ગતિ તરફ પ્રયાણ કરવાના પ્રસ્થાનો છે અને તુચ્છ કલ્પના અધમ અખાડા છે. એને ઓળખી એનાથી ચેતીને ચાલે તેની ધર્મી ગણવાની યોગ્યતા થાય, બાકી તો દુનિયા ઝૂકતી ચાલે છે અને ઘણુખરા તેની સાથે ઘસડાય છે. એનું નામ જીવન ન કહેવાય. એ તો આવવાની આફત અને થનારા અધઃપાતનાં મંગળાચરણ છે. લોભના ચાળાનો પાર નથી અને આપણી ચારે બાજુ તે વિલાસ કરતા દેખાય છે.

यद्दुर्गमटवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरम्,
गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशां कृषिं कुर्वते ।
सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसञ्चरम्,
सर्पन्ति प्रधनं धनान्धितधियस्तल्लोभविस्फुर्जितम् ॥

સિંદૂર પ્રકર ૫૭

(૭૧)

ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર હોય અથવા વયમાં વૃદ્ધ હોય અથવા ઘણો મોટો વિદ્વાન હોય અથવા ધર્મશાસ્ત્રમાં ખૂબ પ્રવીણ હોય, આમાંના કોઈ પણ પ્રકારના માણસો વારંવાર સેવવા યોગ્ય છે

એના સહવાસમાં આવવાનું વધારે બને તેના જેવા મનુષ્યો [illegible] છે દુનિયાની બાબતે ઘણી રીતે ખાતો જાય છે અને અને બાબતની બાબતમાં તળિયે બેસે છે મારા વાતાવરણમાં અને વિચાર પણ સારા આવે છે પ્રકૃતિનું મન વિચારવાતાવરણ પર આધાર રહે છે કોઈ પણ કામ પ્રથમ વિચારમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, પછી કાર્યમાં એ [illegible] અવસાન પામે છે માટે સત્સંગ એ મોટી વાત છે, [illegible] કરનાર તત્ત્વ છે અને [illegible] [illegible] [illegible] છે એ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] કામમાં [illegible] [illegible] અને બાજુ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે અને [illegible] [illegible] છે

એ [illegible] [illegible] [illegible] છે કે "[illegible] [illegible] છે, [illegible] છે, [illegible] છે, [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી આવતી!"

આ બાબતમાં વિવેક કરતા ગ્રંથકારે પોતાની વાત નવી રીતે સત્સંગનો મહિમા વર્ણવ્યો પ્રસંગે છે. એ જ મોજતને આગળ મનુષ્ય-ચરિત્રમાં અને કુદરતની શક્તિઓમાંથી તેના લાભદાયકપણા માટે અનેક દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા છે. શુભ ઉપદેશ આપનાર હોય કે વિદ્વાન હોય, અનુભવી કે મોટી વયના આગળ આવેલા હોય, ધર્મશાસ્ત્રમાં કે વિજ્ઞાનમાં કુશળ માણસો હોય તેની સોબત કરવામાં લાભ, લાભ અને લાભ જ થાય.

આને ગણતરનું મન વાડ પર ચડતી વેલ જેવું છે. એને જોવો ને વિચારો અને જેટલો ઊંચો ટેકો આજુબાજુ મળે તેટલી વેલ તેના ફરતી વીંટાઈ જાય છે. એને વાડનો ટેકો કેવા અને કેટલો આગળ ધપાવનારો મળે છે તે પર તેની પ્રગતિનો આધાર રહે છે. ગપ્પાં મારનાર મળે તો માણસ વાતોએ ચડી જાય, બદફેલ મળે તો વ્યભિચારી કે મતલબી થાય, અનુભવી મળે તો બીજાની ઠેસોનો લાભ પોતે મેળવે, ભણેલા મળે તો ચિંતન કરીને એકઠા કરેલ તેના ભણતરનો લાભ પોતે અતિ અલ્પ પ્રયાસે મેળવે અને શુદ્ધ ઉપદેશક હોય તો તેની છાયામાં પોતે સાધક બની જાય. હીનની સોબતે માણસ ઊતરતો જાય છે, સરખો મળે તો બેઠી પડે છે, પણ વિશિષ્ટ મળે તો પોતે પણ વધારો કરી આગળ ધપે છે. ધર્મમાં કુશળ થવા ઇચ્છનારે સંત-સાધુ, ત્યાગી કે ઉપદેશ આપનાર બહુશ્રુતની પર્યુપાસના વારંવાર કરવી અને તેના જેવા થવા યત્ન કરવો. એ રીતે ધર્મકૌશલ્ય પ્રાપ્ત થાય.

卐

शुभोपदेशदातारो, वयोवृद्धा बहुश्रुताः ।
कुशला धर्मशास्त्रेषु, पर्युपास्या मुहुर्मुहुः ॥

વિવેકવિલાસ ૮–૩૮.

(૩૪)

જાણી લેવો કે તમા આનંદને અખંડ [illegible] તો
તેના ત્યાગ કેવી રીતે કરવો તે તમારે જાણવું જોઇએ.

અવલોકનો પૌદ્ગલિક ચીજો ન મળી હોય ત્યાં સુધી તેનો મોહ ખૂબ કરે છે નાના બાળકને [illegible] [illegible] [illegible] ન [illegible] હોય ત્યાં સુધી [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible] [illegible] થાય, [illegible] પોતે [illegible] ત્યારે પોતાનું [illegible] તેના [illegible] તેના [illegible] પર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] હોય ત્યારે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ત્યારે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

કરે, [illegible] નહિ [illegible] કરે. [illegible] પણ [illegible] તેને [illegible] થાય તેને. [illegible] તેનો હેતુ [illegible] વિચાર કરતાં [illegible] તેવો છે.

પૌદ્ગલિક સર્વ વસ્તુ અસ્થિર છે, પુદ્ગલના સર્વ સંયોગો આવશ્યંભાવિ છે, તેનો વિયોગ જરૂર થવાનો છે અને થાય ત્યારે ક્યારે થવાનો છે એ વાત સમજીને તેની સાથે કામ લેવામાં આવે તો જરા પણ ખેદ થાય તેવી સ્થિતિ ન થાય. પૌદ્ગલિક સ્થૂળ ભોગોને પોતે વખતસર તજી દે તો ત્યાગમાં આનંદ થાય છે, લીધેલ નિયમો પાળતાં અંદર સંતોષ થાય છે, પરાણે છોડવા પડે ત્યારે કચવાટ–કકળાટ થાય છે. ભાણામાં દૂધપાક આવે પણ આજે દૂધનો ત્યાગ છે એ વિચારે દૂધપાકને હાથ ન અડાડાય ત્યારે આનંદ થાય છે, પણ વૈદે કરી કરવાની કહી હોય અને તેને છોડવો પડે ત્યારે મનમાં દુઃખ થાય છે. ઇન્દ્રિયના સર્વ સ્થૂળ વિષયો માટે આ સર્વકાલીન સત્ય છે. એ તો સ્વયં સમજીને ત્યાગ થાય ત્યારે એ અંદર સુખ આપે છે, પ્રેમ અર્પે છે, શાંતિ નીપજાવે છે, પણ એનો પરાણે કે અનિચ્છાએ ત્યાગ કરવો પડે, વય કે અશક્તિને કારણે એને છોડવા પડે ત્યારે ભારે દુઃખ થાય છે.

માટે જો તમારે સ્થુળ વસ્તુનો આનંદ ખરેખરો માણવો હોય તો તેના ત્યાગને બરાબર જાણી લેવો જોઇએ, જાણીને એનો સાચો અમલ કરવો અને એમ થશે તો ભર્તૃહરિ કહે છે તેમ 'સ્વયંત્યક્તા (પોતે ત્યાગ કરેલા) એ વિષયો અનંત શમસુખ અર્પે છે' એ સત્રની મહત્તા હૃદયમાં જામી જશે; માટે માણવા માટે પણ તેના ત્યાગને બરાબર

વિચારો મારા ને તેના વખતમાં લાભ કરવાની રીતને સમજવાનો આશય છે, માટે અગ્નિ મોજને આજના શીખો. [illegible] જો કે લોકોને તો ખાવા ખાવા પડે એમાં મોજ નથી [illegible] નથી, એમ નથી [illegible] છે

Know that to really enjoy pleasures you must know how to leave them —VOLTAIRE

(૩૪)

અમે આવ્યા આજ'? તું શા માટે અજાણી કરે છે' અરે
ભાઈ' કહેનાર આપણને શું [illegible] કરી રહે છે'
વાત એમ છે કે [illegible] કરી પડતો
નથી, [illegible] તે માટે પ્રયત્ન કર

[illegible]

કેમ ? [illegible] બાકી [illegible] જાણીને [illegible], [illegible] છે. [illegible] થઈને ફરવાનું કામ થયું.

આ મરણથી ડરવું નહિ [illegible], તેવું જ મરણ ઇચ્છવું નહિ [illegible] આ માટે [illegible] ઉપસર્ગ [illegible] આતિથ્ય કરનાર [illegible] પાઠ ભણ્યો હોય તે [illegible] અને યમરાજ આવે ત્યારે આનંદપૂર્વક વગર વાંધાએ, વગર [illegible] જવું, બાકી અહીંથી છૂટકો થાય તો આ [illegible] છૂટીએ એવું [illegible] ઇચ્છવું નહિ. અને જવું [illegible] માટે હમેશા તેને માટે તૈયાર રહેવું. અહીંના હિસાબો એવી રીતે ગોઠવવા કે જતી વખતે ડચકાં ખાવા ન પડે. કેમે કરીને જીવ ન જાય એવો અહીંનો અભ્યાસ ન થઈ જવો જોઈએ. આ ત્રણ વાત ધ્યાનમાં રહે–મરણથી ડરવું નહિ, મરણ ઇચ્છવું નહિ અને મરણ માટે તૈયાર રહેવું, તો મરણનો આખો ડંખ નીકળી જાય અને મરણનો ભય નીકળી જાય એટલે બાજી અરધાઅરધ જીતી જવાય છે.

બાકી જમરાજ વગર જન્મેલાને ગ્રહણ કરતો નથી. નામ તેનો નાશ થાય છે, પણ એવું કરવામા આવે કે જન્મનો ફેરો જ મટી કે અળસાઇ જાય તો પછી જમરાજનું કાંઇ ચાલે નહિ. ત્યારે જમરાજા ઉપર વિજય મેળવવો હોય, એના ડારામાંથી મુક્તિ મેળવવી હોય, એના અધિકારની બહાર જવું હોય તો એક રસ્તો છે: એવી પ્રવૃત્તિ કરવી કે ફરી વાર જન્મમરણના ફેરામા જ આવવાનું ન થાય, આખો નવો જન્મ જ ન આવે તો જમરાજના સપાટામાંથી

અર્થાત્ અભ્યાસ [illegible] નથી, એના [illegible] અભ્યાસથી પણ [illegible] મનાતી નથી પણ નહિ [illegible] તેનો [illegible] પણ [illegible] નથી. એમ [illegible] ઉપાય [illegible] સૂત્ર [illegible] ચિંતનના [illegible] ગુણને [illegible] આદિ [illegible] ને [illegible] પરિભુનિર્ભ [illegible] અનંતેના [illegible] અને [illegible] અને [illegible] અને [illegible] પરમાત્મ [illegible] અને [illegible] અને [illegible] પણ [illegible]

*

[illegible]

[illegible]

(૩૫)

તારો કયો દેશ છે? તારા કોણ મિત્રો છે? અત્યારે કયો કાળ વર્તે છે? કેટલાં આવક અને ખર્ચ છે? હું કોણ છું? મારી શક્તિ કેટલી?–આ સર્વ વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો.

આત્મચિંતનનો મહિમા મોટો છે, એનાથી વિચાર કરનાર માણસ પર એક જાતની બ્રેક (brake) રહે છે, એની ઘોડા દોડાવનારી કલ્પનાશક્તિ પર લગામ રહે છે, એના અવ્યવસ્થિત કાર્યો પર મર્યાદા રહે છે અને નકામા દોડધામ, અવ્યવસ્થિત શક્તિના ઉપયોગ પર અંકુશ રહે છે. દરરોજ પ્રભાતે મનુષ્યે પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઊઠી વિચાર કરવો કે પોતે કોણ છે? ક્યાંથી આવ્યો છે? શા માટે અહીં આવ્યો છે? અહીં રહેવાનો ઉદ્દેશ શો છે? પોતાનું સાધ્ય સાધવા માટે પોતે કેટલાં પગલાં ભર્યાં છે? એ પગલાં સાચાં ભરાયાં છે કે તેમાં મનને મનાવી લેવાની ખાલી ચેષ્ટા છે? પોતાની સાચી તાકાત કેટલી છે? પોતાના સાચા સ્નેહીઓ કોણ છે? તેઓ સાચી સલાહ આપનારા છે કે તને સારી લાગે તેવી મીઠી વાતો જ કરનારા છે? તેં પોતે તારા સ્વભાવને કેટલો ઓળખ્યો છે? તું ગામનું સારું ખોટું બોલે છે, પણ તું પોતે ક્યાં ઊભો છે તેની પારાશીશી કદી મૂકી છે? આવા આવા સવાલો પોતાની જાતને પૂછવા જોઈએ અને તેના પ્રામાણિક સાચા જવાબ આપવા જોઈએ.

અને પછી આજુબાજુ કઈ જાતની આબોહવા વર્તે છે? તારો દેશ સ્વતંત્ર છે કે પરતંત્ર છે? તારા દેશના હિતને માટે તેં શો ફાળો આપ્યો છે? તારામાં જેટલી શક્તિ હોય તેને ગોપવ્યા વગર તેં અને તેટલું દેશહિત કર્યું છે? તારી સમાજ તરફ કંઈ ફરજ ખરી? તેં

દુનિયામાં દુઃખ [illegible] શોક હોવામાં તારો હાથ આવ્યો છે । તેં દેખાવ, [illegible] અને આફતોને નાશ [illegible] ધ્યાન આપ્યું છે । આપ્યું [illegible] તે કેમ્? આ માટે । આ અવસરની [illegible] । તેની [illegible] ? આ માટે [illegible] [illegible] ગયા ।

અને તારી [illegible] અને તારો [illegible] । તું [illegible] નાખે છે કે તેમાં વધારો કરે છે । તારું પોતાનું ([illegible]) [illegible] તું [illegible] છે । [illegible] તારો [illegible] [illegible] ?

અને તું પોતે કેમ્ । તારી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આજ [illegible]

[illegible] વિચાર [illegible] નથી, [illegible] હોતી નથી. વિચારના [illegible] ઉપયોગ કરવાની [illegible] શક્તિ હોતી નથી. [illegible] માર્ગમાં [illegible] હોય, [illegible] હોય, [illegible] હોય, [illegible] હોય અને [illegible] પ્રગતિ કરાવનાર હોય. ધર્મ [illegible] આદર્શ [illegible] છે.

को देशः कानि मित्राणि कः कालः कौ व्ययागमौ ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥

ગુ. ર. ભાંડાગારે

(૩૬)

જેમનાં માન અને મદ જતાં રહ્યાં છે, જેમના આશયનું લોકો અનુમોદન કરે છે, જેમની શરીરકાંતિ શરદઋતુના પૂર્ણ ચંદ્ર જેવી છે અને જેઓ પ્રકૃતિથી સારા વ્યવહારમાં વિહરનારા છે—આવા મહાબુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આ દુનિયામાં સુખપૂર્વક જીવન જીવી જાય છે.

બુદ્ધિશાળી માણસ દુનિયાની ટોચ પર જાય છે, એનું જીવન અનેરા પ્રકારનું હોય છે. એના જીવનનો વૈભવ ભાત પાડે તેવો હોય છે, એની ખુમારી ઓર પ્રકારની હોય છે, એની હાલચાલ અને રીતભાત

ભીંતમાંથી બિને જુદા પાડે તેવી હોય છે બિની ભીંતમાંથી અલગતા અને [illegible] બિને ભીંતથી જુદા પાડે નહીં હોય છે અને બિનું આખું વતન જગત નરકથી મહાત્મા પ્રેમ અને પ્રસન્ન આત્મી [illegible] તેવું હોય છે

આવા મનુષ્યમાં માન કે મતનો ફાંટો ક્યાંય નથી હોય તેવા [illegible] જાતિ કુળનું અભિમાન 'મારી' કોટિમાં આવે અને ન હોય [illegible] માન કોટિ [illegible] નથી [illegible] ન હોય [illegible] ન હોય [illegible] ન હોય, [illegible] ન હોય, ભય ન હોય આવા [illegible] અને અહીં [illegible] આપવામાં આવ્યું છે [illegible] મનોવિકારો [illegible] અથવા [illegible] આવા [illegible]

[illegible]

અને એ જે માનમદમાં ખોવાયા ન હોય, જે ખાનદાન નોકર, ભાગ કે ગેરામાં ખોવાયા ન હોય પણ પ્રકૃતિથી જ મારે માણે નિરભિમાની હોય છે, એને ઢોંગ પસંદ ન હોય. એને દેખાવ કરવાની ટેવ ન હોય. એને મોટા થવાની કલ્પના પણ ન હોય, એને પ્રમાણિક રીતે ભાગે વ્યવહાર પ્રસંગ જે ભાગે હોય અને જે રીતે તેના પ્રસંગોમાં પોતાની જાતને અનુકૂળ બનાવે. કદી અન્ય ઉપર ક્રોધ ન કરે, અન્યનો દ્વેષ ન કરે, અન્ય સાથે સ્પર્ધા ન કરે. અન્ય પર ઉપકાર કરવામાં અહંકાર ન કરે, અન્યનું કામ કરી આપવામાં પોતે કોઈ જાતનો પાડ કરે છે એવો વિચાર પણ ન કરે અને આવા માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યમાં ગાઢ રહી સુખે જીવન ગાળે.

મહાબુદ્ધિશાળીઓના આ જીવનવર્ણનમાં જ્ઞાન અને ચારિત્ર્યનું અદ્ભુત સંમેલન જોવામાં આવે છે. એમાં વ્યવહાર અને વૈરાગ્યનું અસાધારણ મિશ્રણ જોવામાં આવે છે. એમાં મન, વચન અને કાયાના યોગોનું સમીકરણ અને તેના એકવાક્યતા જોવામાં આવે છે. આ બુદ્ધિશાળીનું જીવન છે, આપણો નવો કેડો છે, આદર્શ છે, ધ્યેય છે. ધર્મમય જીવન જીવવાની ભાવના રાખનાર, ધર્મકૌશલ્યના અભ્યાસીએ આવા જીવનને બહલાવવું ઘટે.

✱

विगतमानमदा मुदिताशयाः शरदुपोढशशाङ्कसमत्विषः ।
प्रकृतसंव्यवहारविहारिणस्त्विह सुखे विहरन्ति महाधियः ॥

યોગવાશિષ્ઠ

(૩૭)

જ્યાં સુધી આ શરીર નીરોગી હોય છે, જ્યાં સુધી ઘડપણ દૂર છે, જ્યાં સુધી ઇંદ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ પડી ગઈ નથી અને જ્યાં સુધી આયુષ્ય પરવારી બેઠું નથી ત્યાં સુધી આત્માના શ્રેય માટે ડાહ્યા માણસે પ્રયાસ કરવો ઘટે. બાકી ઘરને આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવો એ પ્રયત્ન તે કેવો ગણાય?

અત્યારે તારા હાથ પગ સાજા છે, આંખો કામ આપે છે, આમાશય ભોજનને પચાવી શકે છે, જે ભાર ઉપાડી શકે છે જે કદાચ ભાગ્યે ખાવાનું મળે કે નોકરી ખેંચી કાઢવી પડે તો ચલાવી શકે તેમ છે, ઉજાગરા કરી શકે તેવી શક્તિ છે, કુદરતી હાજત કે તરસ ભૂખ ખમી શકે તેમ છે—આવી તારી હાલ શારીરિક શક્તિ વર્તે છે તેનો લાભ લઈ લે. તને આ ઉપરાંત શારીરિક અનેક સગવડો મળ્યાં છે તે હજી મળી શકે અને તેનો ઉપયોગ કરી લે તેનો અત્યારે વખત ચાલ્યો જાય તે પહેલાં તેનો લાભ લઈ લે.

અને જે વખત ગયો તે પાછો નથી આવતું તેમ ગયેલો સમય પાછો નથી મળતો, ગઈ ક્ષણ પાછી નથી આવતી. ઘણુ ખરુ તો પાછલી ઉંમરમાં શરીર ઢીલું થઈ જાય છે, ઘણુ જ ઓછું ... નથી ... તારી શારીરિક શક્તિને ... ઉપરથી ... ઘટતી જાય છે, તારી બાકીની ... જીવન ... ઘણી ... તેવા ... એવી ... નહિ ... નક્કી ...

અને એ જે આનંદમાં પ્રેરાઈ હોય, જે ખાય કે પીએ, જાગે કે સેવામાં પ્રેરાઈ હોય એ પ્રવૃત્તિથી જ માટે મારો વિહરનાર હોય છે, એને રોગ પર્યંત ન હોય, એને દૈન્યાદિ કલ્પનાની વૃત્તિ ન હોય. એને ગોટા વાસનાની કલ્પના પણ ન હોય, એને પ્રમાણિક ગીતા વ્યવહાર ધણાનુ સદા ગોઠેલો હોય અને એ ગમે તેવા સંજોગોને પોતાની જાતને અનુકૂળ બનાવે. કોઈ અન્ય પર દ્વેષ ન કરે, અન્યનો દ્વેષ ન કરે, અન્ય સાથે સ્પર્ધા ન કરે, અન્ય પર ઉપકાર કરવાનું અભિમાન ન કરે, અન્યનું કામ કરી આપવામાં પોતે મોટા માણસનો પાઠ કરે છે એવો વિચાર પણ ન કરે અને આવા માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યમાં ગાઢ રહી સુખે જીવન ગાળે.

મહાબુદ્ધિશાળીના આ જીવનગ્રંથમાં જ્ઞાન અને ચારિત્રનું અદ્ભુત સંમેલન જોવામાં આવે છે, એમાં વ્યવહાર અને વૈરાગ્યનું અસાધારણ મિશ્રણ જોવામાં આવે છે, એમાં મન, વચન અને કાયાના યોગોનું સમીકરણ અને તેના એકત્રીકરણ જોવામાં આવે છે, આ બુદ્ધિવૈભવીનું જીવન છે, આખો ધર્મ કેશ છે. આદર્શ છે, ધ્યેય છે. ધર્મમય જીવન જીવવાની ભાવના સેવનાર, ધર્મકૌશલ્યના અભ્યાર્થીએ આવા જીવનને બદલાવવું ઘટે.

ॐ

विगतमानमदा मुदिताशयाः शरदुपोढशशाङ्कसमत्विषः।
प्रकृतसंव्यवहारविहारिणस्त्विह सुखे विहरन्ति महाधियः ॥

યોગવાશિષ્ઠ

(૩૭)

જ્યાં સુધી આ શરીર નીરોગી સ્વસ્થ છે, જ્યાં સુધી ઘડપણ દૂર છે, જ્યાં સુધી ઇંદ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ થઈ નથી અને જ્યાં સુધી આયુષ્ય પરવારી ગયું નથી ત્યાં સુધી આત્માના શ્રેય માટે ડાહ્યા માણસે ખૂબ પ્રયાસ કરવો ઘટે. બાકી ઘરને આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવો એ પ્રયત્ન તે કેવો ગણાય?

અત્યારે તારા હાથ પગ સાજા છે, આંખો કામ આપે છે [illegible] તેનો ઉપયોગ કરી લે [illegible]

[illegible]

[illegible]

અને તારી [illegible] મોટરો, [illegible]
કારખાના, બગીચા, [illegible] અજ્ઞાનમાં પડી
ગયા. તું હજુ [illegible] છે, [illegible] અને
લાભ [illegible] પોતાનું [illegible], અને તેમાં પણ
લાગી જાય તે, પરમ શાન્તિ [illegible] માટે [illegible] અને તારા આ
સ્થૂળ [illegible] છે, તારા [illegible], આવડત,
[illegible] અને અનુકૂળતાઓનો [illegible] ઉપયોગ કરી લે અને આ ભવનો
ફેરો સફળ કર. નહિ ત્યારે કાકાનુ તેડું આવશે ત્યારે તું [illegible] કરી
શકીશ નહિ. પછી તે વખતે તને પસ્તાવો થશે કે આ કામ રહી ગયું
કે પેલું કામ રહી ગયું. એ આવશ્યક ન થયું અને પેલું [illegible]
રહી ગયું. આવી અનેક વાત મનમાં રહી જશે અને પછી દોડાદોડમાં
ખમનખામણા કરવા મંડી જઈશ કે માથા પછાડી પસ્તાવો કરીશ એમાં
કાંઇ વળશે નહિ. એ કાકાનો હુકમ ક્યારે છૂટશે અને કેવા સંયોગોમાં
છૂટશે, એ છૂટશે ત્યારે તું માંદો હોઇશ કે બેભાન કે બેકામ હોઈશ—
એ કોઇને ખબર નથી અને એ વખતે પછી તું પ્રભુનું સ્મરણ કરવા મંડી
જઈશ કે વસીયતનામું લખાવવા મંડી જઈશ એમાં કાંઇ વળશે નહિ.
ઘરને આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવાનુ કામ કોઈ ડાહ્યો માણસ કરે ?
માટે અત્યારે બને તેટલો લાભ લઇ લે. મળેલી અનુકૂળતાનો બદલો
વાળી લે અને તારું પરમ શ્રેય થાય તે માર્ગ પકડી લે. અત્યારે કરેલી
સેવા, દીધેલ દાન, સ્વીકારેલ ત્યાગ, આદરેલ સંયમ અને પાળેલ બ્રહ્મચર્ય
તારી પડખે ટેકો આપશે. બાકી છેલ્લી ઘડીની દોડાદોડીમાં કાંઇ ભલીવાર
નહિ થાય, માટે છે તેનો સારા વખતમાં સ્થાયી લાભ લઇ લે. આનું

[illegible] નથી [illegible] નહિ [illegible] ને [illegible] નથી [illegible]

યાવત્સ્વસ્થમિદં શરીરમરુજં યાવજ્જરા દૂરતો
યાવચ્ચેન્દ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા યાવત્ક્ષયો નાયુષઃ ।
આત્મશ્રેયસિ તાવદેવ વિદુષા કાર્યઃ પ્રયત્નો મહાન્
પ્રોદ્દીપ્તે ભવને તુ કૂપખનનં પ્રત્યુદ્યમઃ કીદૃશઃ ॥

ભર્તૃહરિ

(૩૯)

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અભ્યાસથી [illegible]
અનુભવ [illegible] નથી, [illegible]
[illegible] નથી [illegible] નથી.

[illegible]

એવા જ હોય. દુનિયા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માને કે [illegible] [illegible] એની એને [illegible] [illegible] હોતી નથી. એની નજરે [illegible] [illegible] નથી, એને [illegible] અભિમાન [illegible] [illegible] હોતી નથી, એને પોતાના માટે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે સ્વાર્થની ચિંતામાં હોતી નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. એની [illegible] [illegible] રહે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દુનિયાના માણસોના, અભિનંદન, પ્રશંસા [illegible] [illegible] તરફ [illegible] [illegible] અને [illegible] કે [illegible] [illegible] હોય નહિ, એને [illegible] [illegible] ન હોય, એને અન્યના [illegible] [illegible] [illegible] ન હોય. એને દુનિયાના અભિપ્રાયની [illegible] ન હોય, એટલે એના [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] કે [illegible] તરફના કે તેમના [illegible] વિચાર જ ન હોય, એના ઉપર તમા ન હોય, એના તરફ એનો ખ્યાલ પણ ન હોય, અને તેઓ પોતાને નવાજશે કે વખાણશે એવી કોઈ પ્રકારની આશા કે અપેક્ષા એને ન હોય. એને જંગલમાં ફરતા ભય ન હોય. એને નીરસ ભોજન કરતા ક્ષોભ ન હોય. એને પોતાના વિકાસ સંબંધી જ વિચારણા અંદરખાનેથી નિરંતર ચાલ્યા કરતી હોય, ત્યાં પુદ્ગલાનંદ, વગેરે વિભૂષા. ઇંદ્રિયના વિષયો તરફ આકર્ષણ કે સાંસારિક માન, સ્નેહ, દંભ કે ગૂંચવણનું એનામાં તત્ત્વ કે એનો અંશ પણ ન હોય.

આવા અધ્યાત્મના રંગમાં રંગાયેલા સાચા અધ્યાત્મીઓ પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધે છે, ઉત્તરોત્તર આગળ વધતા જાય છે અને નિરપેક્ષભાવે દુનિયાને આદર્શ દાખલો આપતા જાય છે. એના ઉચ્ચ વ્યવહાર, વિશુદ્ધ વ્યવસાય અને આદર્શ જીવન અનુકરણીય બને છે. આવા અધ્યાત્મનો વારવાર અભ્યાસ કરવો, ફરી ફરીને તેની ભાવના કરવી, તેનો ઊંડો ભાવ વિચારવો અને પોતામાં તેનો સ્પર્શ થયો

દેશ તથા ધાન્ય પાકને તેના વિનાશ આવવો બચાવને તેના ભાગ. બનાવવો

ખાટી અભિમાનની વાત કરનારા અભિમાની છે એમ કહેવા પરથી મનુ નહિ એમાં દંભ અને માયા ઘણી વાર હોય છે અને કેટલીક વાર તો માલુમ આત્મશ્લાઘા કરી પોતાની જાતને પણ નાનો છે અને ઘણી વાર પોતે અભિમાની છે એમ માનવાને બદલામાં જાય છે આવી આત્મશ્લાઘા બધી જવા જોવું છે એમ કહે સાચું નહીં માનું, એક જ વાત જ મોટી એમ જો આનંદજનક આશ્રય કહેમ એ વાતમાં પણ રહસ્ય છે સાથે અભિમાન આવશ્ય છે, અમારે [illegible] આશય છે એમ પણ માનવું નહિ ખાટી એક જ વાત જ મોટી છે તો સાચી જ વાત છે અને જતાં એ મોટી વાતમાં જ [illegible] બાકી દેશ તો સમાચારવાળાની સાખના છે, સાચે [illegible] અને સમતા રસની [illegible] કે ક્યારે મનવા [illegible] [illegible] સમાનભાવ આવે ક્યારે પરિમલ પરે [illegible] આવે ક્યારે વિષયભાવ નરક [illegible] [illegible] ક્યારે [illegible] ક્યારે [illegible] [illegible] ક્યારે [illegible] ક્યારે પોતાને ગુમાન થાય ત્યાં પણ [illegible] રહે અને ક્યારે [illegible] રહે ત્યારે [illegible] આવે છે અને [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ।

[illegible] ॥

શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાય

(૩૯)

જો તને સુખની, ધર્મની કે મુક્તિ સામ્રાજ્યની ખેવના હોય તો પારકાની વધેલી ચીજોમાંથી માત્ર એક આશાને વશ કર.

આ જીવનમાં પારકાની [illegible] તરફ તું નજર રાખે છે. કોઈએ તજેલ, ભોગવેલ ચીજો તને મળે ત્યારે તું રાજી થાય છે, પારકાની ફેંકી દીધેલ વસ્તુ તને મફતમાં મળી જતી હોય તેના તરફ તારી સ્પૃહા રહે છે, પણ જો તને ખરા સુખની, સાચા ધર્મની કે સર્વ સંયોગથી મુક્તિ મેળવવાની ઇચ્છા હોય, તને એમાંની કોઈ પણ ચીજ માટે સાચી લગની લાગી હોય તો પારકાની આશા પરનો તારો તાંતણો તોડી નાખ, પરવસ્તુ કે પરવ્યક્તિની આશાના દોરને કાપી નાખ અને પછી તને સર્વ સંયોગોમાં ખૂબ મજા આવશે, તારા જીવન પરનો બોજો હલકો થઈ જશે, તારી માનસિક પરિસ્થિતિમાં મોટો પલટો આવી જશે અને તારા સંસાર ચકરાવાની પરિધિ તને પોતાને નાની થઈ જતી દેખાશે.

અને આત્માના પાછળ જોવામાં મનુષ્યો કેવા કેવા [illegible] છે ? કેવા ધંધા અને ઉદ્યમો કરે છે ? કેવા ધર્મો [illegible] અને [illegible] કરે છે ? આત્માના પાછળ જોવામાં મનુષ્ય [illegible] કરે [illegible] ઉદ્યમ [illegible] [illegible]

[illegible]

કરવું પડે છે, આપણે પણ [illegible] પહેરીએ [illegible] મુનિ [illegible] આપણે પણ [illegible] મુનિ [illegible] આપણે પણ [illegible] પાણી [illegible] મુનિ [illegible] આપણે પણ [illegible] મુનિ [illegible] પાળે છે, આપણે પણ [illegible] તેની સાથે [illegible] ત્યારે આપણા કર્મોમાં અને મુનિના કર્મોમાં ફેર શો? [illegible] તેજ [illegible] આપણે [illegible] છીએ.

[illegible] અને [illegible] નેશામાં, [illegible] અને ગોળીઆળીમાં આપણે પણ અનેક પ્રસંગે મુનિ જેવા જ હોઇએ છીએ. મુનિ વાણીનો સંયમ રાખે તો આપણે મહાજનમાં, સભામાં, સમાજમાં ચૂપ થઈ બેસી રહીએ છીએ. મુનિ જતનને ચાલે તેમ આપણે પણ ખાડાખડિયા સંભાળી પગ મૂકીએ છીએ. મુનિ એક ગામથી બીજે જાય તેમ આપણે પણ સામાન લઈ બહારગામ જઇએ છીએ. મુનિ હાસે, ચાલે, બેસે, જંગલ જાય: તે સર્વ આપણે પણ કરીએ છીએ. મુનિ વહેલાં ઊઠે તેમ આપણે પણ ટ્રેને, બસ કે ટ્રામ પકડવા ઘણીવાર વહેલા ઊઠીએ છીએ. મુનિ ચોળપટો કે કૌપીન પહેરે તો આપણે ધોતિયું કે સાડી પહેરીએ છીએ. ત્યારે આમા વાંધો ક્યા આવ્યો? અને ફેર શો રહ્યો? મુનિ કોઇ કામ એવું નથી કરતા જે આપણે એક યા બીજા આકારમા નહી કરતા હોઇએ.

અને છતા ફળની નજરે જોઇએ તો આપણો ને એનો મેળ જ ન ખાય. સમાન ક્રિયા બાહ્ય નજરે અનેક બાબતમા એક સરખી હોવા છતાં આપણાં આશયભેદને લઇને આપણે સંસાર વધારીએ

છીએ ત્યારે એ મહ્યારને ખરાની આત્મવિકાસ કરવા માટે છે. આપણે મન માત્ર દરેકથી ગાડી વાડીમાં [illegible] છીએ ત્યારે એ વસ્તુને આત્મવિકાસનું સાધન ગણી તેનો તે માટે ઉપયોગ કરે છે. આપણી દૃષ્ટિમાં તમામ [illegible] [illegible], [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] આપણું આશ્રય પૌદ્ગલિક હોય છે, સામાજિક હોય છે, [illegible] હોય છે [illegible] આપણી એ વાત જાણતી નથી [illegible] નથી [illegible] થતી નથી [illegible] [illegible] [illegible] થતી નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્વભાવ [illegible] [illegible] હોય [illegible] [illegible] [illegible] સાધન [illegible] માત્ર [illegible] [illegible] પુરતા [illegible] હોય અની [illegible] આપણું [illegible] [illegible] આત્મભાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપણું [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥

ભાનુ [illegible]

(૪૧)

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શરીર સામે પ્રહાર કરી રહ્યા છે, અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] ([illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

હું અમુક [illegible] છું, હું [illegible] છું. એના [illegible] મોટી [illegible], મારે [illegible]. આ [illegible] આવે. પછી તે એ [illegible] ફરે, [illegible], માથે [illegible], [illegible] મારે વગેરે. પણ [illegible] વિચાર કરે ત્યારે એને માલૂમ પડે છે કે આમ ખાલી [illegible] અને મનમાં આવે તેવું બોલી નાખ-વાનો [illegible] અર્થ નથી પછી એને વિચાર આવે છે કે આ જુવાનીનો [illegible] તો [illegible] છે. [illegible] ઇંદ્રિયો શિથિલ થવા માંડી, આંખ [illegible] તેજ ઘટવા માંડ્યું, પગ [illegible] પડવા માંડ્યા કે એનું [illegible] થઈ જશે અને [illegible] છે. પછી આજનો રંગ, આજનો [illegible] કે આજનું [illegible] ટકવાનું નથી.

અને એક ઘડપણનો વિચાર આવે ત્યાં તો તેની નજરમાં અનેક રોગો ખડા થઈ જાય છે. હાથપગમાં વા, ઘૂંટીના સાંધાની અકડાઈ, પક્ષઘાત, પરાધીનતા, કાનની બહેરાશ અને આંખના બેતાળા-આ સર્વ તેની નજર આગળ ખડા થઈ જાય છે, એ બીજા બુજર્ગો-ના હાલહવાલ નજરે જુએ છે, બીજા વ્યાધિગ્રસ્તોના વ્યાધિઓ, રોગો અને દરદોની હારની હાર જુએ છે, એ શ્વાસ, દમ, સન્નેપાત, ટાઇફોઇડ, ન્યુમોનીઆ અને કોલેરાનાં કેર જુએ છે અને એ વ્યાધિઓ તો સામે ઊભા છે એમ એ જાણી વિચારમાં પડી જાય છે.

અને પછી ઘરના ઘર અને ઘરના કારખાના, દુકાન, મેડી અને ઑફિસને પોતાના માની કરેલ કલ્પનાઓની જાળોની સામે એને દેખાય છે કે આ તો દરરોજ એક દિવસ આઉખામાંથી ઘટતો જ જાય છે. ત્યારે આ આવી આફતને આરે ઊભેલ પોતાને નિરાંત શેની ?

અને કેમ હોઈ શકે ? અને આજે ઉંચા પદની મજુરી પાછળ પેટે મોટો ફેરફાર થયો છે એમ લાગે !

ત્યારે પછી આ પાપમાં ડુબવા માટે જીવો ! અને ઉજ્વલ વેદ કેવા ? અને પારકાની મારીપુણી કે નિંદા શા માટે કરવી ? અહીં કોણ બની બેઠેલું છે ? અને પાંચ પચીસ વર્ષની રમત ખાતર આ બધી ચિંતાઓ શા માટે ? કોને માટે ? અને કોણ ભોગવશે ? અને આગળી આગતીને કેટલું ભોગવવું ! જ્યારે કાયાનો સમય આવશે અને જ્ઞાનમાં રમી રહી ત્યારે એક આત્માના સ્વરૂપ સાથે આપણી જાત એકમેક થવાની જ મૂળ રૂપાની છે, ન ગમે તો પણ કરવી પડવાની જ ! તો પછી આવું અહિત કરતા નુકસાનકારક કામ કોઈથી પણ કેમ થાય ! પોતે પારકાનું અહિત કરે તેમાં પણ ખરી તો પોતાનું જ અહિત થાય છે અને ત્યાં અહીં રહેવાનું જ કોઈનું નથી, ત્યાં આવી મજુરી ઉપર પાયા પર રચવાથી છે ત્યાં દરેક આત્માની પરાધીનતા સાથે બની જ છે ત્યાં આવાં ખોટાં કરવાં કેમ પરવડવાય ! સામજ પણ આવાં અહિતનાં કર્મો પણ જ તો પરમેશ્વર નવાં મી વાત મજુર માટે ખાલી આપણી જાતનો વિચાર કરી . ધર્મના પાયા પ્રતિતી અવકાશને અને લોક પ્રાપ્ત આયુષ્યનું વિચારી . કહો મારુમ પોતાનો વિકાસ જમ ડી નાખે એવા અહિત ના કામને ન . અને અને નવા કામ મન ક ક્રે મન કરાવવી ઉચિત છે . .

સ્થાલ્યાં લિખતિ ... પચતિ
... ... હેતુ ।
... ...
... ... વિવર ॥ ભર્તૃહરિ

(૬૭)

જેઓ પોતાના સ્વભાવથી જ મોટાઓમાં ઉત્તમ હોય છે, તેઓ કદાચ મંત્રણને સ્વીકારે, પણ એને આગળ તો નહિ જ આણે.

[illegible] સ્વાભાવિક. [illegible] અને આધાર, [illegible] પ્રવૃત્તિઓ અને [illegible], કૃત્રિમ, ઔપચારિક, [illegible] મોટા માણસો [illegible] અને [illegible], પણ એ [illegible], એની [illegible] જાય છે અને [illegible] જમીન પર આવી જાય છે અને [illegible] તો તેથી પણ નીચો ઊતરી જાય છે. આ આડંબરી મહત્તાની મહિમા વાત નથી. એના જેટલા નકલી હીરા ચળકતા દેખાય, પણ એમાં અંદર પાણી ન હોવાથી એને ઝાંખા પડતા વાર લાગતી નથી. એ જેમ પાણીમાં પડે કે એનું તેજ ઝાંખું થઈ જાય છે અને પછી એના પર ગમે તેટલા પાશ કે ગેમોહ્લેસર લગાડવામા આવે, પણ એ તેજ ધારી શકતા નથી, બતાવી શકતા નથી અને પોતાની જાતને અવગણનાના અધિકાર પાછળ ધકેલી દે છે. આવી કૃત્રિમ મોટાઈ લાંબો વખત ટકતી નથી, ટકે તો દીપતી નથી અને ઝગારા મારે તો પણ અંતે એનો વિનાશ થાય છે સાચા કસ વખતે કે પાકી પરીક્ષા વખતે એનું મૂલ્યાંકન મીંડામા થાય છે અને મેળવેલ કૃત્રિમ મહત્તા જાય છે ત્યારે મોટા કચવાટ પાછળ મૂકતી જાય છે.

બાકી જ્યાં સ્વાભાવિક મહત્તા હોય છે ત્યાં આખો આવિર્ભાવ અનેરો જ હોય છે, એનો આખો ઉઠાવ જ જુદા પ્રકારનો હોય છે, એના સૌજન્યની સૌરભ અજબ મીઠાશ આપનારી હોય છે, એની

વાતચીતમાં એવે પ્રકારની આવડતની ટેવ છે. એના વિચાર [illegible] સમજવામાં આવે એવી તેની નિર્મળતા હોય છે. એના વિચારમંથનમાં [illegible] મીઠાશ હોય છે, એની વાતમાં આવતી પ્રતાપ હોય છે. તેની બોલીમાં ફૂલ કે મોતી ઝરતાં હોય છે. અને એના વાતાવરણમાં આહ્લાદજનક કાંતિ, શાંતિ અને સૌરભ નમેલી હોય છે. એના જીવનના કોઈ પણ પ્રકારમાં ખૂબ [illegible] હોય છે. એના [illegible] હોય છે. એના પરિચયમાં હરરાગત પ્રેમ [illegible] હોય છે અને એની સાથે કામ પાડવામાં મન [illegible] કરી દે છે. આવા પ્રકૃતિસિદ્ધ [illegible] ગમે નહીં [illegible] ગમે તેટલા તાત્કાલિક લાભના પ્રસંગો આવે [illegible] સામે ખાડી [illegible] સિદ્ધ [illegible] નહિ કે આડી નજરે [illegible]

[illegible]

[illegible]

અને વાતવાતમા [illegible] અને [illegible] [illegible] છે. હજુ થોડાં વખત પહેલા મૂછો ફૂટી હતી ને વાળ સફેદ થવા આવ્યા પણ તારા [illegible] અને [illegible] ને [illegible] તને કદી [illegible] આવ્યું છે કે '[illegible] રે [illegible]' એક એક ક્ષણ [illegible] કિંમતની ચાલી જાય છે !

અને તારી આસપાસ જો. તારી સાથે શેરીમા રમનારા ગયા, તારી સાથે ભેગનારા ગયા, તારી સાથે ઉજાણી કાઢનારા ગયા, તારી સાથે ગમત કરનારા ગયા અને તારી સાથે રખડનારામાથી કેટલાએ ગયા ! તું કઇકને ચિતામા પધરાવી આવ્યો, કઇકની કાણે મોકાણે જઇ આવ્યો, કંઇકને નવકાર કે શરણા દઇ આવ્યો, તું પોતે ઘરડો થઇ ગયો. તું નામોને પણ વિસ્મરતો થઈ ગયો, તે અનેકના જન્મ વખતે થતી તેની માતાની વીણો અને ચીસો સાભળી, તે અનેક સ્ત્રીઓને મ્હો વાળતી જોઈ, અનેકને દુનિયામા રસાતાળ થતા જોયા, કઇકને જીવતા છતા મરી રહેલાં હોય તેવી હાલતમા જોયા, કઇકના નિઃસાસા સાભળ્યા, અનેકના તકરારો જાણ્યા, ભાઇ ભાઇઓના વેરો જોયાં, ત્યકતા સ્ત્રીઓને રડતી જોઇ, દમ, કોઢ વગેરે અનેક વ્યાધિગ્રસ્તોને જોયાં, છતાં

તને જ્ઞાન થતો નથી? તને આવી રચના પામવાનું [illegible] સાંભળવાનું મન પણ થતું નથી!

[illegible]

[illegible]

—હરિ

(૪૯)

માણસનું આયુષ્ય સો વર્ષનું ગણાય તેમાંથી અરધો અરધ તો રાતમાં ગયું, બાકી રહેલા અરધાનું અરધું બાળપણમાં અને ઘડપણમાં ગયું અને બાકી જે રહ્યું તે વ્યાધિ, વિયોગ અને દુઃખમાં અને સેવામાં જાય. ત્યારે આવા પ્રાણીના પરિતાપ ભર્યા જીવનમાં માણસને સુખ ક્યાંથી મળે?

રમુજ જેવી વાત છે, પણ બોધદાયક છે. તેનો મર્મ વિચારવા જેવું તેને ખાસ ધ્યાન આપ્યું કે ભગવાને સૃષ્ટિ બનાવી, માણસ પશુ પક્ષીઓ બનાવ્યાં અને તેમને દુનિયામાં મોકલી દીધાં. તેમણે ત્યાં કેટલું રહેવાનું છે, ક્યારે પાછા આવવાનું છે તેનો અગાઉથી નિર્ણય કર્યો નહિ. એક વખતે ભગવાને નક્કી કરી નાખ્યું કે માણસ જનાવર સર્વનું આયુષ્ય ૪૦ વર્ષનું ગણવું. કોઈના મત જાણ્યા વગર ભગવાને કરેલો આ ઑર્ડરથી ફેંસલો માણસોએ જાણ્યો એટલે એને ફાળ પડી એ તો દોડ્યા ભગવાન પાસે. અરે સાહેબ, હજી જગાને જોઈએ અને ઘર માંડીએ ત્યાં તો વિદાયગીરી લેવી પડે એ તો આકરું પડી જાય. એમાં અમારો સંસાર કેમ નભે? અમે હાણીએમાણીએ શું સાહેબ? વિચાર કરી કાંઈ તોડ કરો, રસ્તો કાઢો. જવાબ મળ્યો. 'જુઓ, અહીંના હુકમો તો અફર હોય, તમે ધીરજ રાખો, કોઈની ફરિયાદ આવશે તો તમને ફેરબદલો કરી આપવાની તજવીજ થશે.'

આટલી વાત થઇ ત્યાં ઘોડા આવ્યા. ભગવાન પાસે ફરિયાદ કરી 'સાહેબ, તમે અમારી આવરદા ચાલીશ વરસની કરીને તો અમારો કુસ કાઢી નાખ્યો. દરરોજ દશ વીશ માઇલની મુસાફરી,

અને આત્મા આઠ કે એમ ચોપડીએ થયાં કે જુદા [illegible] એમ
તો અમે સાંભા થઇ જઇએ અમારે આત્મા વર્ષ સુધી [illegible]
[illegible] ન થાશે. [illegible] મારા દેવ ભગવાને તેમના ૩૦ વર્ષ
ઓછાં કર્યાં, બાજુમને આપ્યા આયુ. હવે [illegible]
બાજુઓને નિરાંત ન થઇ [illegible]

ત્યાં [illegible] આત્મા ભગવાનને [illegible] 'અરે
[illegible] આત્મા દિવસમાં [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] પચીસથી [illegible] ત્રીસની [illegible] [illegible] અને [illegible] અને [illegible] પછી તો [illegible] થાય. [illegible] પછી [illegible] થાય અને [illegible] અને [illegible] પડે. જુવાનીમાં [illegible] દશા થાય અને [illegible] જાય ત્યારે આનંદમાં રહેવાનું ભાગ્યે [illegible] અને આમ [illegible] એંશીએ પહોંચી જાય ત્યારે પછી બગલા ભગત બને. આંખો [illegible] બગલની જેમ ડોક ઊંચી રાખે. જ્યાં એકાદ દેડકું આવી જાય તો ટપ દેતી ડોકને નીચી કરી દેડકાને ગળી જાય અને પાછો ભગત થઈ ડોક ઊંચી કરે આવા તેના હાલ થાય. ચાલીશથી સાઠ સુધીનો અવતાર, એંશી સુધી બળદના જેવો અને એંશી પછી બગભગતપણું. આવી એની સો વર્ષની કરણી છે. બાકી ભગવાન આવા ફેસલા કરે નહિ, એને આવી હાલાકી હોય નહિ, પણ વાત સમજવા જેવી છે. એમાં ઊંડું રહસ્ય છે. ધર્મકૌશલ્યની એમાં ચાવી છે.

आयुर्वर्षशतं नृणा परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं
तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ।
शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते
जीवे वारितरङ्गबुद्बुदसमे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥

ભર્તૃહરિ

[illegible]

[illegible] નહિ, [illegible] નહિ, [illegible] પાર નહિ, તેમ પાછા [illegible] પાર નહિ, [illegible] ના વિચ્છેદ, [illegible] ના ક્રોધ, જ્ઞાતિ [illegible], [illegible] આરોગ્યના [illegible], [illegible] લાગણીના તરફની ચિન્તા અને [illegible] માનેલા [illegible] હોય તો તેના [illegible], ન હોય તો નથી તેના વસવસાનો. નોકરી હોય તો ઓશિયાળાપણુ, નોકરી ન હોય તો નિભાવ કરવાના ફાંફા, અપમાનના [illegible] અને પાછા પડતા થતા શોકો અને [illegible] ચાલતા વર્તમાન અને ભાવીની ચિંતા અને આવા આવા વિચારો ભ્રમમા બાકીનો કાળ જતા છે એમા સુખ શું ? અને ક્યાથી હોય ? અને કોને હોય ? એ તો દુનિયાની અને જીવનની જંજાળમા જરા સગવડ મળે કે જરા આરામ મળે એટલે માણસ ખાલી સુખના ધરકા લે, બાકી એમા વસ્તુતઃ સુખ જેવુ કાઈ છે જ નહિ

અને કદાચ બાગબગીચા, ગાડીવાડી કે ખાવાપીવાનુ મળ્યું તો પણ તેમા સુખ શું છે ? સુખ જેવું પણ શું છે ? ખાધુ અને જીભે સ્વાદ લાગ્યો, ન લાગ્યો ત્યા તો પેટમા ઊતરી જાય એમા સુખનો આસ્વાદ શો આવે ? અને એવી માન્યતાનું સુખ પણ કેટલું ટકશે તેની ખાતરી શી ? અને થોડા માન્યતાના સુખ પાછળ દીર્ઘ કાળે દુઃખ આવે, મોજ માણતાં નામ ન લેવાય તેવા દરદો થઈ આવે

[illegible]

([illegible])

આત્માની [illegible] કરીને શોધન કરીને અને ત્યાગથી [illegible] મારીને આનં- દમાં આવ [illegible] કરવાં [illegible] [illegible] કોઈ પણ પ્રકાર [illegible] [illegible] કરી શકાય છે.

સંસારના સુખોની ખાતર દશા છે! જ્યાં સુખ નથી ત્યાંથી સુખ મેળવવાના ફાંફાં મારવા અને પછી પસ્તાવું [illegible]. એ સુખની પાછળનો આખો ખ્યાલ વાહિયાત છે, ભ્રમનો વંધ્ય છે અને [illegible] છે. આપણે એક નવી દ્રષ્ટિબિંદુથી આ સુખ પાછળના ઉધામા નિહાળીએ.

વાત એ છે કે જ્યાં વસ્તુતઃ સુખ નથી, જેને માનીમચડીને સુખ ગણવામા આવે છે, જે સુખની પાછળ દુઃખ ઊભું જ છે અને જ્યાં સુખની સ્થિરતા કે સ્થાયિતા નથી ત્યાંથી માણસ સુખ મેળવવા વલખાં મારે છે. આપણે એનો આખો ક્રમ સંક્ષેપમા જોઈ જઈએ.

માતાના પેટમા ૨૮૦ દિવસ શું સુખ હોય! ત્યાં તો નાનકડી ગુફા, ઘોર અંધારું અને હાલવા મળવળવાની પૂરી જગ્યા પણ નહિ અને ચારે તરફ લોહી, હાડકા અને વિષ્ટા ભરેલાં હોય ત્યાં સુખનો સવાલ જ ન રહે. જેમ તેમ કરતા એ ગુફામાથી બહાર નીકળવાનું થાય, એટલે બાળકપણાની પરાધીનતા, ટગમગ પગે ચાલવું, ભણવું, ઠુંકારા ખાવા અને જેમ તેમ કરીને દુનિયામા દાખલ થવું. આ સર્વમાં

[illegible]

અને જુવાનીનો અંત તો ચાર દહાડાનો છે. જુવાનીના જોરે ગમે તે પગલાં ભરે, ગમે તેમ કરે, આપણા [illegible] કરવા માટે અને [illegible] આખરે [illegible], [illegible] અને [illegible] દોડ-દોડ કરવાનું બને. જુવાનીનો [illegible] તો વાત કરતાં ચાલ્યો જાય છે. ત્યારે [illegible] સ્થિર ખરું [illegible] અસ્થિરતા અને દોડાદોડ જ છે ? [illegible] દેરડી જાય, દેહ આપનાર સગા જાય, પોતાના માનેલા સ્નેહિઓ જાય, ત્યારે પણ ટેક [illegible] કરનાર ધર્મ ઊભો રહે છે એ પાસે આવે છે, એ સાથે આવે છે, એ ટેકો આપે છે અને એ સાચું સગપણ અને ખરો સ્નેહ દાખવે છે, દાખવે છે એટલું જ નહિ પણ એ બરાબર પડખે ઊભો રહે છે અને સર્વ સયોગોમા એ માણસને આધારભૂત થાય છે. જે દેહને ઊંચા ખોરાકથી, મૂલ્યવાન દવાથી, સ્નાનવિલેપનથી અને અનેક સુરમ્ય રચનાઓથી પોષેલ હોય તે દેહ પારકો થઇ જાય છે, એને અડનારને સ્નાન કરવું પડે છે, સગા દૂર થઇ જાય છે ત્યારે ખરો આધાર ધર્મનો થાય છે. એ જવાનું થાય ત્યા સાથે આવે છે, એ અડી-કડીને વખતે પડખે ઊભો રહે છે અને એ અણીને વખતે નાક રાખે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી પોતાનું હિત ઇચ્છનાર માણસે ધર્મને એના સાચા અર્થમા ઓળખવો, ધર્મને એના અગ પ્રસગમા સમજવો, ધર્મને પોતાનો ચાલુ અને આગામી હિતચિંતક તરીકે સ્વી-

[illegible] ... માત્ર [illegible] અનેક [illegible] અનેક રીતે [illegible] પોતાને [illegible] ખોટો ઉપયોગ કરી ધનપતિ થાય.

અને નાણાંને [illegible] પછી પૈસા વધારવાનો મોહ લાગે. પછી [illegible] તેમ [illegible] નિરાંત માનનારાને [illegible] અને કંગાલો [illegible] કંગાળના [illegible]. આમ ધનવાન થવા આગળ વધતા જાય અને સાથે માને કે પોતે જ ધનવાન થયો છે અને હવે તો ગમે તે રસ્તે પૈસા પોતાની પાસે અનંત કાળ રહેશે અને પોતે લક્ષ્મીપતિ તરીકે અનંત કાળ પર્યંત વાપરશે. પૈસા કમાતી કે સંઘરતી વખતે માણસ માને છે કે પોતે કદી મરવાનો નથી કે ઘરડો થવાનો નથી. પૈસો પોતાનો છે, સ્થાયી છે અને પોતે તેને કદી છોડવાનો નથી કે પૈસો તેને કદી છોડવાનો નથી. એ ધારણા પર એ પોતાની સૃષ્ટિ માડે છે અને આગળ ઝુકાવતો જાય છે.

આવી અંદરની ખોટી ધારણાને તાબે થઇ એ કોઇ કોઇ વાર જિંદગીની અસ્થિરતાની વાત કરે તેની અંદર પણ એનો દંભ હોય છે. એ માનતો હોય છે કે બીજા ભલે મરે કે દિવાળા કાઢે, પોતાનો અમરપટો સાચો છે. પણ તેની સામેના ઘણા વિકરાળ તત્ત્વો એની આ ધારણાને ધૂળ ભેગી કરે છે. માંદો પડે અને પથારીવશ થાય કે

[illegible]

(૪૯)

વિદ્યાપ્રાપ્તિ અને ધનપ્રાપ્તિ અંગે પ્રાજ્ઞે વિચાર કરવો કે પોતે કદી ઘરડો થવાનો નથી કે કદી મરવાનો નથી; અને ધર્મ તો મોતની પકડમાં કેશ છે એવો વિચાર ધ્યાનમાં રાખીને કરવો.

[illegible] આ [illegible] અનુભવી [illegible] માર્ગો [illegible] બહુ [illegible] છે. એની વિચારણા કરતાં અનેક પ્રકારની ગૂંચવણોનો નિકાલ થઈ જાય તેમ છે અને જીવનમાર્ગ સરળ થાય તેવી તે વિચારણાના ગર્ભમાં રહેલા છે. આ પ્રમાણિક અનુભવીએ પોતાના જીવન-અનુભવનો એમાં નીચોડ મૂક્યો છે અને એ અનુભવની [illegible] ખૂબ આનંદ સાથે તેનું તારતમ્ય [illegible] છે

નિશાળમાં ભણવા જતાં કે કોલેજમાં આટા ખાતી વખતે માણસ વિચાર કરે કે—"ભણનાર પણ અંતે મરે છે, ન ભણનાર પણ આખરે તો એ જ રસ્તે જાય છે અને જરૂર મરણ પામે છે, તો પછી ભણવાનો માથાકૂટ શા માટે કરવી ?" આ વિચાર ખોટો છે, સામી નજરની ગેરહાજરી બતાવનાર છે અને પ્રગતિનો રોધક છે જ્ઞાન તો દીવો છે, જાગતી જ્યોત છે, આંતરચક્ષુઓ ઉઘાડનાર છે દિવ્ય માર્ગનો દર્શન કરાવનાર છે અને અંધારી રાતનો બાર વાગ્યાનો હોકારો છે. જ્ઞાની સમજુ વિચારક મરે તો યે નામ રાખે અને જીવે તો યે એનાં આંતરપ્રવાહો અનેરા હોય. અજ્ઞાની અભણ માણસની એની સાથે સરખામણી પણ ન થાય. અને ધન કમાવા માણસ પ્રયાસ કરે ત્યારે જો આડોઅવળો વિચાર કરે તો તો એ કથીરે ચઢી જાય. એણે તો એક જ વિચાર કરવો રહ્યો કે પોતે શરીરે અપંગ થવાનો નથી,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत्
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

હિતોપદેશ

(૫૦)

ધર્મનું મુદ્દામ સ્વરૂપ–સ્પષ્ટ [illegible]
[illegible] –
પોતાને જે અનુકૂળ ન હોય તે ન [illegible] નહીં
[illegible] નહિ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તમને [illegible]માં, [illegible]માં, વર્તનમાં, અન્ય માણસોની બેઠક-બેઠકમાં, [illegible] અને [illegible] કરવામાં કેટલીક વાત ઠીક લાગે છે, સારી લાગે છે, રુચિકર લાગે છે, યોગ્ય લાગે છે અને કેટલીક બાબતો [illegible] અયોગ્ય લાગે છે. પ્રથમ-ની બાબતોને આપણે અનુકૂળ ગણીએ છીએ, બીજી બાબતોને પ્રતિકૂળ ગણીએ છીએ. આ હકીકત આપણા દરરોજના અનુભવની છે, આપણી સાથે વણાઈ ગયેલી છે. આપણી સાથે એકમેક થઈ ગયેલી છે. કોઈ સભ્યતાથી બોલે તે ગમે, ગાળાગાળી કરે તે ન ગમે, સાચુ બોલે તે ઠીક લાગે, અસત્ય બોલે તે અઠીક લાગે, કોઈ નિંદાચુગલી કરે તે ન ગમે, પ્રશંસા પ્રેમ કરે તે ગમે એટલે તમે સારુ નરસુ જાણો છો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળને ઓળખો છો વિવેક સભ્યતાને પિછાનો છો, ચારિત્રને જાણો છો, સયમને પિછાનો છો, અને તમને સારા ખરાબની પરખ છે. હવે તમારે જ્યારે પારકાને અંગે કોઇ વર્તન કરવું હોય, કાંઈ બોલવું હોય કે કોઇ ક્રિયા કરવી હોય તો તે વખતે તમારી જાતને સ્થાને મૂકો. તમે તમારા આચાર, ઉચ્ચાર કે વિચારને કેવો ગણો ? તે તમારે માટે શું ધારે ? જે વાત તમને ન ગમે તે તેને પણ ન ગમે તો તમને ન ગમે તેવી વાત તેના પ્રત્યે ન કરો.

અને આટલું કરો તો તમે ધર્મી થઇ જાઓ, આટલું કરો તો તમારો બેડો પાર થઈ જાય. તમારા પ્રત્યે તેનું વર્તન કે ઉચ્ચાર કરે તે

તમને અંગત લાગે તેવું હોય તેવું તમારે સામા પ્રત્યે ન કરવું
આટલી સાદી ટૂંકી સીધી સરળ વાત છે અને તમને જો આવડે
છે એમ તો આપણે ઉપર ધાર્યું લીધું છે આટલી વાત કરો તો
કરીને તમને કોઈ વાતની અડચણ નહિ થાય તમારા ઘર [illegible]
નહિ થાય અને તમારો સંસારપ્રવાસ સરળ બનશે, આનંદમય બનશે
પ્રેમ બનશે પ્રેમમય બનશે અને તમારા મન પરથી અસ્વાભાવિક
ભાર ઉતરી જશે એને કલ્પવૃક્ષ જેવા ગૌરવશાળી બનાવો. તમન
સાદી વાત છે, કરવી સરળ છે અને કુશળતા [illegible]
આ સાર છે

શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્ ।
આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પરેષાં ન સમાચરેત્ ॥

પંચતંત્ર

(૫૧)

દુષ્કર પણ કલ્યાણકર

[illegible] Thoughts of the Great નામનું એક પુસ્તક મને પ્રાપ્ત થયું. તેની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું મહાપુરુષોના વિશિષ્ટ વિચારનો સંગ્રહ તેમણે ઘણા પ્રકાર થાય છે, જીવન ઘડવામાં તેને કેવી રીતે ઉપયોગી થાય છે અને તેઓ કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ આવા ગુણચિંતન પુરુષો કેટલા કલ્યાણકર નીવડે છે તેના પર નાનો સરખો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમના મતે દુનિયાના મહાપુરુષોના વચનો વાંચવા તે તેમની સાથે જીવવા બરાબર થાય છે. અને ખરી મહત્તા કેવી હોય છે, ક્યાં હોય છે, કોને વરેલી હોય છે તે પર વિચાર થાય તો પોતાના જીવનઘડતરમાં બહુ અમૂલ્ય ફાળો આપે છે. જીવનરહસ્ય શોધવા માટે, મહત્તા અને સ્વચ્છતા સમજવા માટે, ઉચ્ચ સૃષ્ટિમાં વિહાર કરવા માટે આ અમૂલ્ય વાક્યો સમજવા અને જીવવા જેવા હોય છે. તેમણે સંગ્રહ કરેલા સેંકડો મહાન મૌક્તિકોમાં તેમણે એક સ્થાને ૨૪ સૂત્રો રજૂ કર્યાં છે. તેને ગોઠવનાર લેડી એલીઝાબેથ કેર્યુ નામની મહાન લેખિકા છે એ ચોવીશ સૂત્રોની ગોઠવણ મને અવનવી લાગી. 'અમુક કાર્ય કરવું કે જીવન જીવવું એ આકરું કે કઠણ કામ છે, પણ એમ કરવું એ ખૂબ લાભકારક છે, ભારે હિતકારી છે, ખૂબ કલ્યાણકારી છે.' આ પદ્ધતિના સંગ્રહમાં મને ભારે મૌલિકતા લાગી અને ચોવીશે સૂત્રો ખૂબ વિચારણીય, મર્મસ્પર્શી અને હૃદયંગમ લાગ્યા.

પછી મેં તેના ઉપર ખૂબ વિચાર કર્યો. ચોવીશે વિષયોને પ્રથમ 'વ્યવહાર કૌશલ્ય'માં ગોઠવ્યા. તે લેખો લખ્યા પછી તે જ ચોવીશ

કર્મને 'આધારે કૌશલ્યમાં પણ સુયોગ્ય સ્થાન આપી શકાય તેમ આપણ તે ધર્મ [illegible]

[illegible]

[illegible]

(૫૨)

ક્ષમા ગુણથી સંયમ પણ કેળવાય છે.

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]. મૂળ જીવનો નાશ ભુલાવનાર પ્રકૃતિ [illegible] છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર. જૈન પરિભાષામાં ચાર કષાયો એટલા જ ભયંકર છે અને ગણાવવા જેવા છે. એ અનુક્રમે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ છે. એમા ક્રોધ તો માણસને તરત પોતાપણું ભુલાવી દે છે, માણસાઈ ભુલાવી દે છે અને વિવેક, સમજણ કે ઉપદેશને દૂર હડસેલી મૂકે છે. એને [illegible] ક્રોધ એ વખતે થાય છે અને પ્રથમ તે કરનારને બાળી મૂકી પોતાની અસર ચારે તરફના વાતાવરણમાં ફેલાવે છે. ગમે તેવા તપસ્વી, ત્યાગી કે વૈરાગીનો ક્રોધ હોય તો તે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવી બેસે છે, પોતાની જાતને ભુલાવી દે છે અને પોતે આવી ચોડા વર્ષનો મેમાન છે એ વાતને પણ વિસરાવી દે છે. આવા પ્રકારના ક્રોધ પર સંયમ રાખવાનું શસ્ત્ર 'ક્ષમા' છે. ક્ષમા જેના દિલમાં વસે છે તેને પોતાની જાત પર સંયમ આવે છે, કાબૂ આવે છે, વાણી અને વર્તન પર અંકુશ આવે છે અને એના જીવન તરફના ખ્યાલ વિવેકસરના, આડંબર વગરના અને રીતસરના બંધાઈ જાય છે.

'ક્ષમા' એટલે અહિંસક ભાવનું પોષણ. ક્રોધ હિંસામાથી જન્મે છે, ત્યારે ક્ષમા અહિંસામાથી જન્મે છે. માણસ જ્યારે પોતાની જાતનો વિચાર કરે, પોતાનું સ્થાન લક્ષમા રાખે, પોતાનું અહીંનું વસવાટ સ્થાન અને તેનો સમય વિચારે ત્યારે તે વિચારમા પડી જાય છે. ઘડી બે ઘડી માટે ગાંડા ગદોડવા, કોઈ પર ગુસ્સો કરી ધમપછાડા કરવા અને એલફેલ બોલવું એ સમજુને ન છાજે. એ તો સામાની

નિર્મિત થયા કરે, એના દેખ યારા માટે ખેદ કરે અને ક્ષમા કર વામા પાને કોઈ ખોવાના નથી એ વિચારે ક્ષમા પછી ભાવ ક્ષમા [illegible] ન થાય, એ તો ખરા વીરપુરુષને જ વરે અને ક્ષમા કરવામાં કર્તવ્યનિષ્ઠા લાગે એને ક્ષમા કરવામાં ગૌરવ લાગે અને એને ક્ષમા કરવામાં શૂરવીરતા પાસ લાગે ક્ષમા એ કાયરતાનો [illegible] નથી નબળા મનનાનો વિષય નથી [illegible] નથી

પણ કોઈ દુર્જનને [illegible] બોલનારને [illegible] આપનારને કે [illegible] કે [illegible] ક્ષમા આપવી એ કેવું [illegible] [illegible]

[illegible]

(૫૭)

નવેસર કામ કરી શરૂઆત કરવી એ મુશ્કેલ છતાં હિતકારી છે.

ધર્મક્ષેત્રમાં બે પ્રકારના વ્યક્તિઓ કામ કરતા દેખાય છે. એક પ્રકારને આત્મનિષ્ઠાવાળા કહી શકાય છે અને બીજાને લોક દેખાવ, લોકલાજ કે દુનિયાને માટે કામ કરનારા. પહેલા પ્રકારના માણસો દુનિયાની પડી હોતી નથી એ તો પોતાના કામમાં મગ્ન રહે છે, પોતાને એને આપેલા કામ છે અને લોકો તેને માટે શું ધારે છે કે શું કહે છે તે જાણવાની કે સમજાઈ જાય તો તે પર નિગાહ કરવાની એને વિચારણા પણ થતી નથી. 'હું જાણું જગ ખારો, શું જાણું જગ આપ' દુનિયા એને ગાંડો કે ખારો માલુમ પાડે છે, એને ઘેલો કે આળસુ કહે છે અને એની નજરે દુનિયા આમ દેખાય છે, પડછાયા પાછળ મગ્ન રહેલી અને અસ્થિર પાછળ વલખા મારતી દેખાય છે દુનિયાનો અને તેનો એકે વાતે મેળ બેસતો નથી અને દુનિયા એ શું કરે છે કે એના મનોરાજ્ય ક્યાં વસે છે ? એનું આંતર સત્ત્વ કેવું છે ? કેટલું અગાધ છે ? કેવા મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરેલું છે અને એની બેપરવાઈ પાછળ કેવો મોટો મુદ્દો રહેલો છે તે કદી જાણતી નથી, એનો લાભ લેતી નથી, એને બરાબર ઓળખતી પણ નથી. આ એક પ્રકારના મનોરાજ્યમા વસનાર યોગીઓ હોય છે. એનો ઇતિહાસ જણાયો નથી, લખાયો નથી અને એણે ઇતિહાસમા રમવા કે અમર થવા કદી સંકલ્પ કે વિચાર સરખો પણ કર્યો હોતો નથી.

બીજા પ્રકારના માણસો પોતાના પ્રત્યેક કાર્ય દુનિયાને હિસાબે જ કરે છે, એના કામથી દુનિયા એને માટે શું ધારશે, એને કેટલું માન સન્માન આપશે, એનું સન્માન કેવું થશે, એને સમાજમાં આગળ પડતું સ્થાન કેમ મળશે તેનો જ ખ્યાલ કરે છે. આવા

[illegible] થાય છે જ્યારે કોઇ વખત જખમો વાગી નાખે છે અને ઈશ્વરની નજરે હલકા બની જાય છે ત્યારે બારે વિમાસણમાં પડી જાય છે એને માનશિખર ઉપરથી નીચે ઉતરવું પાલવતું નથી અને [illegible] પશ્ચાત્તાપ કરવો ગમતો નથી એ નવે નામે કબૂલાત [illegible] નથી અને પોતાનો સાચો ખોટો બચાવ કરવામાં જિંદગી વેડી નાખે છે

ખાવા પીવાને, ખાટ હારેલાને ધર્મ હારી બેઠેલાને અજ્ઞાન પંથના કોમ બનેલાને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ગમતું નથી, નવે નામે કરવું ગમતું નથી અને ફરી વખત ખાટ રેમવામાં પતાની આબરૂનો [illegible]

[illegible]

It is difficult to begin over again [illegible]

[illegible] of the Cross

(૫૯)

સલાહ લેવી—એ મુશ્કેલ છતાં લાભકારી બાબત છે

માણસ જ્યારે સાહસ ખેડવાનું કાર્ય શરૂ કરે છે, ત્યારે ત્યારે માર્ગદર્શનમાં ગૂંચવાયું હોય, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રગતિ ન થાય, વિચાર કરતાં કે વિચારણામાંથી ન કંઈ સૂઝે ત્યારે પોતાના સમાન-વયસ્કની અથવા વડ અનુભવીને પૂછવાનું મન થાય છે, પણ વળી મનમાં એમ આવી જાય કે આવી બાબત બીજાને પૂછવા જતાં તે 'આપણામાં એટલી પણ આવડત નથી' એમ માની આપણી અવગણના કરશે, અથવા આપણે માટે હલકો મત બાંધશે. આવા વિચારે માણસ આગળ વધતો નથી અને વગર સમજે પોતાની કલ્પનાની જાળમાં અટવાયા કરે છે.

એ જ પ્રમાણે તત્ત્વચર્ચામાં - યોગાનુસંધાનમાં પોતાને ઘડ ન બેસે ત્યારે માણસ ચક્કરમાં પડી જાય છે, અથડાય છે, ગોટવાઈ જાય છે અને જ્ઞાન કે યોગાભાસમાં પડી જાય છે. એનું આત્મમાન કે અભિમાન એને પડખેઅડખે પૂછવા દેતું નથી અને યોગ જેવી બાબતમાં એ હઠયોગમાં કે ચક્રભ્રમણમાં પડી જાય છે, અનેક વાર આત્મવંચનામાં અટવાઈ જાય છે અને પછી તો પહેલે પગથિયે પણ ન હોય ત્યાં પોતે શિખર પર ચઢી ગયેલ છે એમ માની પોતાની જાતને હાસ્યાસ્પદ બનાવી મૂકે છે અને પછી ગમે તેવી કુદલીલો કરી પોતાને માર્ગ મળ્યો છે એવી ભ્રમણામાં પડી જાય છે. જ્ઞાન અને યોગ, ક્રિયા અને ગુણપ્રાપ્તિમાં મનુષ્યે અન્યની સલાહ લેવાની ખાસ જરૂર હોય છે છતા ગૌરવના શિખર પર ચઢેલ માણસ એવી સલાહથી વંચિત રહી બાહ્ય દેખાવ કે ઉપરની માન્યતામા રાચી જઈ મનને મનાવી લે છે.

એને ગુરુને પૂછતાં સંકોચ થાય છે, સહાધ્યાયીને પૂછતા માન-

ધાતિ જણાય છે, અમે તેને પૂજ્યાં પોતાની સ્થાનભ્રષ્ટતા દેખાય છે અને નિરર્થક ઘુમરાઈ અટવાયા કરે છે અથવા ગઢેડના રગે રંગાઈ જાય છે શીર્ષાસન કર્યા કરે છે આધ્યાત્મમાં કે યોગપ્રગતિમાં આવા મનુષ્યોને બહુ નુકસાન થાય છે, વિચારશ્રેણીની અપૂર્ણતાને એ યોગ્ય વિચાર કરી શકતો નથી અને પરિણામે અટવાય છે, કારણ કે દેશાન થાય છે અને સહેજ કે સત્યની અહિંસા થકી આત્માને જાણી શકે છે પણ અન્યની સલાહ લેવામાં ન્યાય શો ! આપણી અપૂર્ણતા પૂરી કરવાનું સાધન અન્યની લેવાની સલાહ છે અને ગુરૂ તરીકે પરાણે નમાવી આપવા નથી, પણ એ તો ખરેખરો સ્વાર્થ છે, મિત્રની સલાહ લેવાની રીતે છે પોતાની પ્રકૃતિ [illegible] વિચાર [illegible] આ બહારની સલાહ કેમ ખુબ [illegible] [illegible] માટે બહુ [illegible] પૂરો પાડે છે એમ પ્રકૃતિ [illegible] છે, [illegible] [illegible] સલાહ [illegible] ગુરૂ [illegible] [illegible] પોતાની પ્રકૃતિને [illegible] [illegible]

[illegible] take advice [illegible]

Thoughts of the Great.

(૧૫૮)

સ્ખલનાનો સ્વીકાર કરવો મુશ્કેલ છતાં હિતકારી છે

[illegible]

આને મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. જાણતા અજાણતા એ અનેક ભૂલો કરી બેસે છે અને પછી એને ભૂલ બતાવવામા આવે ત્યારે કદાચ એ સમજી જાય, તો પણ એ ભોળા ભાવે કે સરળ સ્વભાવે પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર નહિ કરે. અને આડાઅવળા અનેક બચાવો કરશે, એ બીજા પર આરોપ મૂકવા લલચાઈ જશે, પણ સરળપણે પોતાની ભૂલ થઇ ગઇ છે એ વાત કબૂલ નહિ કરે. એ સામનો કરવા કે બીજાને સડોવવા મંડી જશે, પણ પોતાની ભૂલ થઈ ગઇ છે એમ કહેતા એનું નવનેજા પાણી ઊતરી જશે, કારણ કે ભૂલનો સ્વીકાર કરવામાં એ પોતાના ગૌરવનો ઘાત ગણે છે, પોતાના સ્વમાનની કલ્પનાનો હ્રાસ થતો દેખે છે અને કસુરના સ્વીકારમા એ અલ્પતા માની બેઠેલ છે.

અને ધર્મદૃષ્ટિએ જોતા પ્રતિક્રમણ એટલે દિવસરાત, પક્ષ, ચાતુર્માસ કે વર્ષની સ્ખલનાઓને સંભારી તેનો સ્વીકાર અને ભવિષ્યમા તે

*નુ પુનરાવર્તન ન થવા દેવાની ભાવના જ છે આવા દરેક પ્રતિક્રમણ કરનાર પણ ઉઘાડી ભૂલ સમજાય તો સ્વીકાર કરી નહિ કે આ મનની નબળાઈ છે, સંયમનો અભાવ છે મનોવિકારની [illegible] નિદાન કે ચિકિત્સાની બેદરકારી છે અને પ્રગતિવાંછુને રસ્તામાં [illegible] રોડાં છે આવા આત્મભાવને અનુસરનારમાં તો એટલી સાદ[illegible]ના હો કે એ પોતાની ભૂલ જુએ કે તરતમાં [illegible], આત્મમાંથે [illegible] કાયાથી રીતે [illegible] કરે જાહેર રીતે માફી માગે અને [illegible] ભાવ મનના ઊંડાણમાંથી એ જનાવે એમ [illegible] [illegible] તે દેખીતી રીતે મુશ્કેલ લાગે તો [illegible] હોવા છતાં [illegible] નજર [illegible] આત્મા તરફ હોય એને પોતાના વધારાની ભાવના અને [illegible] હોય, [illegible] દૃષ્ટિ કરવા જેવી આતુરતા ખીલેલી હોય તે તો સહેલાઈથી ભૂલનો સ્વીકાર કરે અને એ સ્વીકારમાં રહેલ આનંદને અનુભવ કરે છે. સ્વીકારથી મનુષ્ય નમ્ર કે હલકો બને નથી, રાગ કે દ્વેષ ઘટ્યો નથી [illegible] જાહેર હોય તે જ [illegible] સ્વીકાર કરી શકે છે અને તેવા સ્વીકારમાં [illegible] [illegible] [illegible] અને પોતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જાય છે

[illegible] error [illegible]

Thoughts of the Crea[illegible]

(૫૮)

[illegible]

[illegible]

માણસ [illegible] હોય, [illegible] હોય કે [illegible] માં [illegible] હોય, [illegible] એ પોતે [illegible] હોય—[illegible] હોય તેને [illegible] જેવી [illegible] હોય છે. [illegible] પણ આગળથી ખૂંચતી નથી અને જાહેર તિરસ્કાર, અપમાન કે મશ્કરી ખમી ખાવાની તેવડ [illegible] હોય છે. 'જે મોટા હોય તો એના ભલા!' એ વલણ સાધારણ રીતે સાર્વત્રિક હોય છે. એકાંતમાં એકાદ ગાલ ખાવાની તેવડવાળા પણ જાહેરમાં પોતાની જાતને ઉતારી પાડવા કોઈ સાચો ખોટો પ્રયત્ન કરે તો તુરત સામે પાટલે બેસી જાય છે અને આવી હલકી મશ્કરી સહન કરવી એ તેટલા માટે બહુ મુશ્કેલ બાબત છે, પણ જે ખરા ધર્મપ્રિય માણસ હોય છે તે મશ્કરી કે હાસ્યને પણ ખમી ખાય છે. એનામાં એટલી અદ્દ્ભુત શાંતિ હોય છે કે એને પોતાને મનમાં જરા પણ દુઃખ લાગતું નથી, ક્રોધની સામે ક્રોધ કરવાનું એને ગમતું નથી અને તાપ, કે ઉગ્રતાનો સામનો કરવો એને ઉચિત લાગતો નથી.

એને મશ્કરી કરનારની દયા આવે છે, એને ઠઠ્ઠા કરનાર તરફ શાંતિ રાખવાની સમજણ આવે છે, અને એ સામાની લઘુતા દીનતા

તો જ બતાવે છે એ મહેણાના બદલામાં ટોણા મારે નહિ, એ પોતાની જાતને ગુસ્સામાં પરવશ ન કરી મૂકે, એ સામાના હાથથી ભૂલ કે ખામી ન જાય એ ધર્મવીર માણસ [illegible] સામનો ન કરે ગાળાગાળીના ટેવ ન પાડે ગુસ્સામાં હાથ પગ ન ઉછાળે અને નાપસંદગી બતાવવાને સામાની ખાનગી ન વહોરી લે, એ વિઘ્નને વધારે નહિ, આ મન ઉદાસી જાગવે નહિ, અપમાનની સામ [illegible] ભાવ ન કરે એ પોતાની આબરૂના વિચારે સામાના હાસ્યને હસી કાઢે વિઘ્નને વધવા ન દે અને પોતાની ગંભીરતા અને ધર્મ [illegible] બતાવે

આવા પ્રકારની સહનશીલતા રાખવી ઘણી મુશ્કેલ બાબત છે મન પર આવો કાબૂ રાખવો ભારી બાબત છે પણ જેને ધર્મ [illegible] હોય અને પોતાનો આત્મવિકાસ સાધવાનો આદર્શ હોય તે આવે વખતે પોતાની જાત પરનો કાબૂ ગુમાવે નહિ અને સહનશીલતા અને ધીરજનો રાખશે બરાબર બેસાડી આપે. ક્રોધ [illegible] કે ક્રોધ કરવાથી કંઈ ભાગ્યું નથી પાણી સામે પાણી [illegible] સાહજિક છે પણ જે તેથી ઉપરવટ [illegible] જાય પર [illegible] તે સાચા ધર્મ સમજેલ છે એમ [illegible] મુશ્કેલ [illegible] પણ [illegible] વિચાર [illegible] ખૂબ લાભ છે [illegible] છે અને અંતે [illegible]

It is hard to face a sneer but it pays [illegible]

Thoughts of the Great.

કે વિદ્યાતનો ઉપયોગ કરવો માટે થાય ત્યારે પોતાની જાતને તેઓ પ્રાણી કૃતાર્થ માને છે અને દ્રવ્ય કે આવડતનો ઉપયોગ કરવો માટે થાય ત્યારે મોજ માને છે, એ મોટા મનના સત્રો કે વિદ્યાધામે' ... આનંદ માને છે અને પોતાને એવો ધનવ્યય કરવા ... ભાવના કરે છે એને ખાતરી હોય છે કે મોટા ... તેની સાથે લક્ષ્મી ગઇ નથી

આ દિવના ... માનસ રાખવું, સમાજ કે જન ... વખત પોતાના ... ખુલ્લા મૂકી દેવા એ મુશ્કેલ ... છે, પણ ... સ્વભાવ પાડી દેવો અને ... એ ખેલદિલી બનાવે છે, ... પોતાનું કામ ... દેશને દોર ... રાખવાનું ... પોતાનું કામ ... જાય, ... આપીને સેવા માટે ... પોતાની જાતે ... કરવા ... રોત કે દિવસ ... જાય અને એને ... મહાનુભાવ ... કરી છે ... હોય, ... સ્થાન ન હોય ... છે.

※

It is not to be charitable but it pays to do so

Thoughts of the Great

[illegible]

[illegible] છે.

[illegible] હતો.

[illegible]

[illegible] કરવામાં [illegible] છે.

મારા [illegible] માણસો એટલા [illegible] અને [illegible] હોય છે કે એને પારકા માટે [illegible] કરવામાં [illegible] થાય છે. એ દાન આપવામાં [illegible] થતા નથી, એ પારકા માટે ધનવ્યય કરવામાં પોતે ગરીબ થઈ જશે એમ માને છે. એ ધનના ઢગલા જોઈને આનંદે છે અને એના મનની દશા ચામડી તૂટે પણ દમડી ન તૂટે એવી હોય છે. કોઈ એને સખાવત કરવાનો કે મનની વિશાળતા રાખવાનો ઉપદેશ આપે ત્યારે એ એને કડવો ઝેર જેવો લાગે છે અને એની પાસે કોઈ ખરડો લઈને જાય ત્યારે એ અનેક બહાના કાઢી પોતાની ઉદારતા દાખવી શકતો નથી. આવા માણસો માખીની જેમ મધ ભેગું કરે છે, ખાતા નથી, ખાવા દેતા નથી અને આખરે અહીં સર્વ મૂકી ઉઘાડે હાથે ચાલ્યા જાય છે.

પણ હૃદયથી ધર્મવૃત્તિવાળા માણસો તો જ્યારે પોતાની શક્તિ

([illegible])

[illegible]

[illegible] પરોપકાર કરવામાં જ માને છે.

આપણા ઘણા માણસોમાં એટલા [illegible] કંજુસ અને દુર્બળ હોય છે કે એને પારકા માટે મનનો કે વચનનો ઉપયોગ કરવામાં પણ સંકોચ થાય છે. એ દાન આપવામાં હાથને લંબાવી શકતા નથી, એ પારકા માટે ધનવ્યય કરવામાં પોતે ગરીબ થઈ જશે એમ માને છે. એ ધનના ઢગલા જોઈને આનંદે છે અને એના મનની દશા ચમડી તૂટે પણ દમડી ન તૂટે એવી હોય છે. કોઈ એને સખાવત કરવાનો કે મનની વિશાળતા રાખવાનો ઉપદેશ આપે ત્યારે એ એને કડવો ઝેર જેવો લાગે છે અને એની પાસે કોઈ ખરડો લઈને જાય ત્યારે એ અનેક બહાના કાઢી પોતાની ઉદારતા દાખવી શકતો નથી. આવા માણસો માખીની જેમ મધ ભેગું કરે છે, ખાતા નથી, ખાવા દેતા નથી અને આખરે અહીં સર્વ મૂકી ઉઘાડે હાથે ચાલ્યા જાય છે.

પણ હૃદયથી ધર્મવૃત્તિવાળા માણસો તો જ્યારે પોતાની શક્તિ

કે સિદ્ધાન્તનો ઉપયોગ પરને માટે થાય ત્યારે પોતાની જાતને તેવા પુની કૃતાર્થ માને છે એને કદ્ય કે આવકનો ઉપયોગ પરને માટે થાય તથા મારે મોજ આવે છે એ મોટા ભજના મત્રો કે વિદ્યાધામો નીરખી આનંદ માને છે અને પોતાને એવો ધનવ્યય કરવા હવારે તા મ ગે અરી ભાવના કરે છે એને ખાનગી હોય છે કે મોગ પેતાનિ માત્મા મથા તેની સાથે સખ્ખી ગઇ નથી

ક્યાર કિમના ઘણુ સખાવતી માનસ રાખવુ, સમાજ કે જન ની આન વખતે પાતાના ભંડારો ખુલ્લા મૂકી દેવા એ મુશ્કેલ છે પણ અનુ ખમીર કરી દેવુ, એવો સ્વભાવ પાડી દેવો અને સાથ ઉન્નત આગવાની સખાવતી વૃત્તિ રાખવી એ બેસદીલી બનાવે છે, આવા પ્રેરણી માણસો પોતાનુ કામ કરી લે છે, દેશને દાર [illegible] અને સમાજને કામ્યશ્રારંભ લિવડે છે અને એવુ માર્ગ દેવુ જેનાએ કે એ પોતાનુ દુખ ભુએ કે રડવા લાગી જાય [illegible] સેવા મરે ઉનરી [illegible] આરામ રીતા પ્રસંગે પોતાની જાતે ભૂલી [illegible] અને તેમ કરવામ [illegible] ન રહે [illegible] અને એને પરની [illegible] વિશાળતા, ઉદારતા મહાનુભાવતા [illegible] કર્મવિપાક મરે જારી છે [illegible] સજ્જન પુરુષની સમૃદ્ધિ પરોપકાર મ રે જ હોય. [illegible] સ્વાદ ન હોય સ્વભાવિક [illegible] હોય છે.

It is difficult to be charitable but it pays
[illegible]

Thoughts of the Great.

(૫૮)

[illegible] આફતથી છતાં [illegible] વાત છે.

[illegible], [illegible] આવી પડે, [illegible] મરણ થાય, [illegible] પરિણામ [illegible] આવે ત્યારે માણસ [illegible] કરવા લાગી જાય છે. [illegible] કરવા [illegible] ના સમાચાર [illegible] છે. એવે વખતે એને કોઈ દિલાસો કે [illegible] આપે ત્યારે એને જરા ધીરજ કે આશ્વાસન મળે છે, પણ સંકટ સમયે મનની સ્થિરતા રાખવી બહુ આકરી પડે છે. જ્યારે એક ઉપર નુકસાનીના સમાચાર એક પછી એક આવ્યા કરતા હોય, ઘરમાં ખાવાનું ઠેકાણું ન હોય, છોકરાઓના અભ્યાસને અટકાવવો પડ્યો હોય, તેવે વખતે મનની સ્થિરતા રાખવી ભારે મુશ્કેલ પડે; છતાં ખમીરવાળા માણસો આફતના પ્રસંગોમાં ધક ઝીલે છે, આફતથી દબાઇ ન જતાં તેનો સામનો કરે છે અને પડતા આખડતા પણ ખડાં થઈ જાય છે. આફત વખતે માણસની કસોટી થાય છે એ ખરી વાત છે, છતાં આપત્તિ વખતે પોતાનું વર્ચસ્ જાળવી રાખનારા અને પડતાં પડતા પણ ઊભા થઇ જનારા માણસો જોવામાં આવે છે. જેના સંસ્કારી હૃદયમાં ધર્મવાસના જામી ગઇ હોય છે તે ગમે તેવા આકરા બનાવો વખતે પણ પોતાની જાત પરનો કાબૂ ખોઇ નાખતા નથી. દુઃખમાં કે ત્રાસમાં દબાઇ જતા નથી, પાટુ ઉપર પાટુ પડે તો પણ કડભર થઇ જતા નથી. આવા માણસો અવલોકન કરતા મળે છે અને તેમને ટેકો ધર્મનો હોય છે, એ બારીક અવલોકનને અંતે આપણને સમજાય છે.

પણ ફતેહના ડંકા વાગતા હોય, અભિનંદનના તારો આવતા હોય, વિજયના દુંદુભી વાગતા હોય, જાહેર સભામાં ધન્યવાદ મળતા

[illegible]

[illegible]

[illegible] નિયમ [illegible] તે તે સમાનાં [illegible] તેજ પ્રમાણે [illegible] નિયમ [illegible] હોય તે નિયમમાં જરા પણ [illegible] [illegible] નિયમ [illegible] અને [illegible] ન કરવાનો નિયમ કરવો એ નકારાત્મક નિયમ કહેવાય છે. એવા નિયમમાં જરા પણ ફેરફાર પાડવો, ગોટાળો કરવો કે અપવાદ મેળવો એ સ્ખલના કહેવાય અને તેટલા માટે તે ભૂલ કહેવાય.

એ જ પ્રમાણે વ્યવહારના નિયમોમા, નીતિના ધારણોમા, વચન વિચાર કે વર્તનના અમલમા જરા પણ સ્ખલના કરવી તેને ધર્મદૃષ્ટિએ ભૂલ કહેવામા આવે છે.

કેટલાક ધર્મઅનુષ્ઠાનમા શૌચની ક્રિયાના જવા આવવાના નિયમો હોય છે, એ બાંધેલા કે ફરમાવેલા નિયમોમા સ્ખલના કરવી, તેનો અત્યાચાર કરવો, તેનો ભંગ કરવો કે માર્ગ કે આજ્ઞાનો લોપ કરવો તે સ્ખલના છે અને એ સ્ખલનાઓ ભૂલની કોટીમા બરાબર આવે છે.

ધર્મપ્રિય માણુસે કોઇ જાતની ભૂલ ન કરવી એ મુશ્કેલ બાબત છે, પણુ તેમ ન થવા દેવું એ અતે સારો લાભ કરનાર અને ઇષ્ટ સ્થાનકે કે ધારેલ આદર્શે પહોંચવામા ખૂબ મદદગાર થઇ પડે છે. કોઇ પણ પ્રકારની

મારીના, વાચિક કે માનસિક રમખાણથી દૂર રહેવું રમખાણ થવા દેવી જ નહિ એ બારે શીખ, જ મકસદ અને એકનિષ્ઠાનું જ પરિણામ હોય કે રમખાણ થવા ન દેવી કે કારણપૂર્વક કોઈ ગામનમાં ન કરવી એ પુનઃશ્ચિત્ત ભાષા હોવા છતાં મુશ્કેલ કામ છે છદ્મસ્થ મનુષ્ય ની ભાષામાં પડી જાય છે ગુસ્સામાં અકળાઈ જાય છે, એ પણ આવે ત્યારે તો સહેજે થઈ જાય છે આમાં વધતા ઓછા અંશે તે [illegible] છે અને ઘણી વાર ધારેલી [illegible] લાગણી કે [illegible] એવી ભૂલ ન થવા દેવા માટે [illegible] ખૂબ કામ આપે છે [illegible] નિશ્ચય [illegible] સાવ [illegible] પરિણામે [illegible] વિરલ [illegible]

[illegible]

[illegible]

(૨)

[illegible] શ્રી છે.

[illegible]

[illegible] નાટક ભજવવાનું નક્કી કર્યું છે [illegible]. નાટક ભજવવામાં એક પ્રિયમૂર્તિને [illegible] ભારી હોય અને એના પર [illegible] પડી ગયે તે વખતે તે નાટકમૂર્તિ [illegible] પડી થઈ જાય [illegible] અને [illegible] શકાય છે, અને યોગના પ્રથમ પગથિયા જેવા સાદા દૃષ્ટાન્ત છે જ્યાં યોગને માર્ગે ચડવા પણ [illegible] ન પડે [illegible] એને પણ ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. એ સાધ્યને જલદી સિદ્ધ કરી શકતો નથી, પણ એ ગભરાયા વગર નાટક સાધવા પ્રયત્ન ચાલુ રાખે છે. આવા પ્રકારની ચીવટ રાખવી એ મુશ્કેલ બાબત છે, ઘણાને આકરી પડે છે. કેટલાક અર્ધરસ્તે કંટાળી જાય છે, પણ જો એ પોતાના પ્રયત્નને વળગી રહે તો અંતે એને કાર્યસિદ્ધિ વરે છે અને એને પોતાને ખૂબ લાભ થાય છે એનો અંતરાત્મા પ્રસન્ન થાય છે અને ધ્યેયપ્રાપ્તિ વખતે થતા ભવ્ય આનંદનો એ પ્રસાદ અનુભવે છે.

પણ એવા પ્રકારના પ્રયત્નો ચાલુ રાખવા એ કપરી વાત છે. વિઘ્નના ભયથી પ્રયત્ન આદરે જ નહી એવા ઘણાખરા હોય છે, કામ

કેના આપણું થાય ત્યારે તેમને છોડી દેનારા પણ ઘણા [illegible] પણ ધર્મ સ્થાપવા નિમિત્તે આવે પણ [illegible] સાધ્વીઓ [illegible] કરી [illegible] તે પણ આરતી વગેરે કામ [illegible] અને તેમને [illegible] રહેનાર [illegible] પણ એવા [illegible] એમ સમજવું [illegible] ડહેવાનું [illegible] [illegible] નમ્ર [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] જે [illegible] [illegible] [illegible] લાભ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

આત્મિક શુદ્ધ દશા અને પૌદ્ગલિક વિલાસ દશા વચ્ચે હંમેશા યુદ્ધ ચાલે છે. ઘણી વખત આત્માનો કાબૂ છૂટી જાય છે કે માણસ ખોટા અભિમાનના આવેગમાં, અથવા પોતાની મહત્તાનો દેખાવ બતાવવા ખાતર કે આગ્રહ વેર વિરોધને તાબે થઈ ટૂંકી નજરનો ખ્યાલ કરે છે અને ષડ્‌રિપુને તાબે થઈ પૌદ્ગલિક દશામાં અટવાઈ જાય છે. પછી એ મનના લોભે, અથવા વિષયવિલાસની તૃપ્તિને અંગે અથવા ભૌતિક સમૃદ્ધિ પોતાની કરવાના દુન્યવી ખ્યાલાતોને તૃપ્ત કરવા આત્મઘાતક યોજના કાર્યો કરી બેસે છે, લાંબી નજરે આત્માની ઉન્નતિના કે વિકાસના ખ્યાલને બદલે વિકારતૃપ્તિને પોતાનું સર્વસ્વ માની બેસે છે અને પહેલે સમયે અથવા શરૂઆતમાં જે આંચકો આવેલો હોય તેને દાબી દઈ વ્યવહારના કે વિકારના ઊભરાને તાબે થઈ જાય છે અને અંતરાત્માના વિશુદ્ધ વિશિષ્ટ અવાજને ગુંગળાવી નાખે છે. અને એને સલાહકાર કે શિખામણ આપનાર પણ દુન્યવી માણસો જ મોટે ભાગે મળે છે. એ એને કહે છે કે 'એ તો બધાને ત્યાં થવું

આવું છે ! એમ જો દુનિયામાં જાહેર કરનારા થશે તો [illegible] અને મોભાના મોકળા પડે એ તો બધાને ગમ્યું હોય તેમ થાય પાને તે કેવા [illegible] લાગી કે [illegible] થાય એ જ તો [illegible] આપણીઆ થઈ [illegible] ! [illegible] હોય છે અને 'વ્યવહાર' શબ્દ [illegible] ના અર્થમાં વપરાય છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કોઈ પણ બાબતમાં સ્ખલના થઈ ગઈ તો સાચો ધર્મપ્રિય માનવ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે, કે પોતાની કઈ નબળાઈને કારણે એ ભૂલ થઈ ગઈ, એ ન ખાવાના, પીવાના, પહેરવાના, વર્તવાના કયા નિયમ કે ધોરણનો ભંગ કરવાને પરિણામે થયેલા કયા મનોવિકારને વશ પડી જઈને પોતે ભૂલ કરી બેઠો એવું એ જાતે આત્મનિરીક્ષણ કરે છે, એ પોતાની જાત પર વિચારણા કરે છે, વિશુદ્ધ વર્તનની પારાશીશી એ પોતાના મગજ ઉપર મૂકે છે અને કયા કારણે સ્ખલના થઈ, કયા બેદરકારી થઈ, કયા પ્રકારની લાલચને પોતે વશ થઈ ગયો. આવી અનેક બાબતનું એ નિરીક્ષણ કરી જાય છે અને સ્ખલના બીજાની દોરવણી કે સૂચનાથી થઈ ગઈ હોય તોપણ તે પોતાની ભૂલ, પોતાની અલ્પદૃષ્ટિ અને પૌદ્ગલિક ગૃદ્ધિ તેમાંથી શોધી કાઢે છે.

અને આવા પ્રકારના આત્મનિરીક્ષણને પરિણામે ભવિષ્યમાં એવા દોષો ન થવા દેવા, અથવા આવી પડે તો તેને તાબે ન થવા દઢ નિશ્ચય કરે છે [illegible] સ્મરણના [illegible] પામે છે અને ભવિષ્યમાં આવી જ [illegible] ન થવા [illegible] નિશ્ચય કરે છે આવી રીતે પ્રત્યેક જીવનમાંથી પણ લાભ [illegible] થાય છે [illegible] [illegible] હોય [illegible] ભવિષ્યમાં [illegible] હોય તેને ખૂબ લાભ થાય છે, [illegible] [illegible]

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible] મનુષ્ય [illegible] છે, ઇંદ્રિયોના [illegible] છે અને [illegible] છે [illegible] પણ [illegible] અને તેનાથી [illegible] માટે [illegible] છે તેમ મનુષ્યને પણ [illegible] ઉપર સંયમ રાખવો ઘણો મુશ્કેલ છે આ વાત પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને લાગુ પડે છે, પણ સંભોગ સંયોગને–સ્પર્શેન્દ્રિયને ખાસ લાગુ પડે છે. આ ચાલુ સંયોગો પર સંયમ મેળવવો એ આકરી બાબત છે, મુશ્કેલ લાગે તેવી હકીકત છે, પણ તે ચાલુ વ્યવહારમાંથી બહાર નીકળી જવું એ આત્મવિકાસની નજરે ખૂબ હિતકારક છે. આત્મવિકાસ સાધવાની ઇચ્છાવાળા મર્મપ્રિય મનુષ્યે આ દુન્યવી સંભોગની ઘટનાથી દૂર રહેવું એ આકરી બાબત છે, પણ અંતે ચેતનના વિકાસને અંગે ખૂબ લાભકારક છે. વિકાસના પંથે પડવાને ઉત્સુકતા ધરાવનાર પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ સંયમ કેળવે એ ઇચ્છનીય છે, યોગની શરૂઆત સૂચવનાર વિકાસ માર્ગના પથીને પહેલી જરૂરિયાત સૂચવનાર—આ સૂત્ર છે અને એનો ભાવાર્થ સમજવામાં અને એને અનુસરવામાં શુભ શરૂઆતનું સ્થાન છે.

એ rut નો અર્થ ચાલુ ઘરેડ–ચીલો કરીએ ત્યારે તો આ ભાવ

[illegible] અને છ સાધારણ રીતે ધર્મવિર મનુષ્યમાં આવું ચીતો [illegible] ભગવતી માગ [illegible] છે એણે નહાવાના ખાવાના પહેરવાના [illegible] ના નિયમો બાંધેલા હોય છે એ વસ્તુ વપરાશની પણ [illegible] અને તેના તામ [illegible] મુકરર કરે છે અને એ જ નિયમોને અનુસરે [illegible] પાળવાની ફરજ માને છે પણ ખરા મનુષ્યો સ્વતંત્ર વિચારણા [illegible] કરવા પણ નથી અને કરવા જાય તો અત્યંત ગોટાળા કે [illegible] વિરુદ્ધ બની જાય છે એવા મનુષ્ય માટે આવું [illegible] કરવું એ સલામત છે એ માર્ગે આચરવા જાય તો [illegible] થઈ જાય છે અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ [illegible] કરવા લાગી જાય છે એમને માટે તો [illegible] છે અને સ્થિર રાખનાર ઉપાય તરીકે છે [illegible] બીજી રીતે સાધન છે પણ આંતર [illegible] પોતાને સ્વયં નિયમ સામે માટે [illegible]

[illegible]

(૬૮)

[illegible] હિતકારક છે.

[illegible] માથા પર [illegible] બોલનાર [illegible] તેનું [illegible] પખાળીને [illegible] આવે છે.

[illegible] પ્રકૃતિમાં મનુષ્ય તે વખતે શાંતિ રાખે, મન પર કાબૂ રાખે, વચન પર સંયમ રાખે, સામાની દીનતા કે પોતાની અજ્ઞાનતાના વિચારથી ગળગળો ગળી જાય, સામાનો પ્રત્યક્ષ વાંક હોય તો પણ તેની તરફ દયાની દૃષ્ટિ રાખે અને નમ્રતા રાખે, ગમે તેવા અપમાનને પણ ખમી જાય તે ભારે ખેલદિલી, ખૂબ વિચારકુશળતા અને વિશિષ્ટ સૌજન્ય દાખવે છે. જેને અન્યની લાગણીનો ખ્યાલ હોય તે તો ખૂબ શાંતિ રાખે છે, સામાને એમ શા માટે કરવું પડ્યું ? તેની બેદરકારી કે ધૃષ્ટતા હતી તે વિચારે અને અપમાનને કે આગવડને ખમી ખાય એવી ખેલદિલી કે વિશાળતા બહુ ઉમદા ખમીર બતાવે છે, જાત પરનો ભારે કાબૂ બતાવે છે અને પોતાની જાતને વિસ્મરણ કરી દેવાની દૈવી સંપત્તિ એણે હસ્તગત કરી છે એમ દેખાડી આપે છે.

અને પોતાથી એક નાનો સરખો ગુન્હો કે નાનકડી ભૂલ થઈ

[illegible]

[illegible]

[illegible] of the Great.

[૬૫]

વિચારવું અને પછી કરવું એ મુશ્કેલ છતાં હિતકારક છે.

ઘણા માણસોની પદ્ધતિ એવી હોય છે કે મગજમાં તુક્કો કે બુટ્ટો આવ્યો કે તુરત તે પ્રમાણે બોલી નાખે કે કરી નાખે. તેઓ જાણતા નથી કે 'હોઠ બહાર તે કોટ બહાર' બોલેલા બોલ કે કરી નાખેલા કામ હાથ કે મુખમાંથી છૂટી ગયા પછી તેના ઉપર આપણો કાબૂ રહેતો નથી. અને પછી તો તળાવકાંઠે ઊભા રહી પાણીમાં પથ્થર નાખ્યો, તો તેના જેટલા કુંડાળા થાય તે કાંઠે ઊભા ઊભા જોયાં જ કરવાં પડે છે. બીજી પળે મનમાં વિચાર આવે કે પથ્થર ન ફેંક્યો હોત કે વચનબાણ ન માર્યું હોત તો વધારે સારું

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] છે.

[illegible] વિચાર [illegible]

[illegible] છે અને [illegible] તેમાંથી [illegible] કરે છે.

It is difficult to think and then to act but it pays to do so.

Thoughts of the Great.

[૬૬]

[illegible] ક્વીકારી સેવે મુકેલ [illegible] વિચાર ?

મનુષ્ય મને તરફ સાવધાન હોય તો [illegible] તે [illegible] પાત્ર [illegible] થાય છે, કારણ કે મનુષ્ય માત્ર [illegible] પાત્ર છે અને [illegible] [illegible] પાત્ર [illegible] થાય [illegible] છે કે મનુષ્ય પોતાની [illegible] અને પોતાનો [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] કરવાની [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] મુશ્કેલ તો જરૂર છે, પણ તે સ્વીકારવાની આવડત જેનામાં આવી જાય છે તે અંતે સંયમી જીવન જેવી સરળતાનો ફાયદો મેળવે છે અને એવી નમ્ર વૃત્તિ અંતે એના આત્મવિકાસમાં ખૂબ મદદ કરે છે. અને આવી રીતે ઠપકાનો સ્વીકાર કરવામાં નાનપ માનવાનું કારણ નથી. નમ્રતાથી પ્રાણીની પ્રગતિ પારખી થાય છે અને ધર્મ રત્નને મૂલવનાર વગર આંચકે એને આદરી સાચી ગુણવત્તા બતાવે છે.

It is hard to shoulder deserved blame but it always pays.

Thoughts of the Great

(૬૭)

જે ધીરજ રાખતા નથી તેનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ હોતું નથી

[illegible] તત્ત્વજ્ઞાન [illegible] (Philosophy) [illegible]

[illegible]

[illegible]

Whosoever has not patience, neither doth he possess philosophy.

(૬૮)

તે સમાધાન જુદી ચીજ છે જે સ્વાભિમાનનો ખ્યાલ ભુલાવે છે અને જે [illegible] વીસરાવે જ

સમાધાન [illegible] કરી લેવું જોઇએ પછી તે બુદ્ધિમાનનું, [illegible] પણ સમાધાન [illegible] તમે અમે [illegible] સમાધાન [illegible] નથી પણ તેમાં એ વાતનો ખ્યાલ [illegible] સમાધાન કરતી વખતે સામા માણસના સ્વાભિમાન [illegible] સમાધાન કરતી વખતે [illegible]

[illegible]

[illegible] ... આ ભવ [illegible] ... ઘર્મ [illegible] ... આત્મા [illegible] ... અને [illegible] ... તો [illegible] ... અને આત્માને [illegible] ... અને તેમની [illegible] ... ગુરુ [illegible] ... નથી [illegible] ... હોય નહિ. નહિ તો આ ભવ પણ [illegible] ફેરા સમાન થઈ જશે.

The greatest men of any age are not those who have reached the pinnacle of fame or fortune, but those whose hearts were emptied of self-love to become of comfort and encourageme[nt] for others.

(૬૭)

ઇંદ્રિયોની તૃપ્તિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે ન કદિ સંતોષ પામે નહિ, જેથી આતુર નિત્ય દુઃખી એવો અજ્ઞાનીઓ [illegible]

[illegible]

[illegible] તેવી વાત છે. એનો [illegible] અને પરિણામે થતી [illegible] અને તે [illegible] એમ ધારીને [illegible] તેનું દમન કરો, [illegible] અને આગળ [illegible] ઇંદ્રિયોની આ [illegible] [illegible], પણ તમારા દેશમાં તે [illegible] [illegible] તમે ઇંદ્રિયોને દમશો એવી અમારી ખાતરી છે [illegible] સાચી રીતે અસંતોષ અને દુઃખી અવસ્થાઓ [illegible] નહિ જ આવે [illegible] અને તેના સ્વીકાર [illegible] છે. તમે તમારી [illegible], તેટલા માટે [illegible] નામો અને ઇંદ્રિયોના [illegible] દો, એમાં જ તમારો સાચો [illegible] છે અને ગૌરવ છે. તમે ઇંદ્રિયને પોષો નહિ, પણ દમો એટલે તમારી અભીષ્ટ મનોકામના ફળશે, એમાં અમને મુદ્દલ શક નથી અને તમારા અસંતોષ અને દુઃખી અવસ્થાનું અમે જે નિદાન કર્યું છે તે અનુભવને પરિણામે જ થયેલ છે. એટલે તમને ઇંદ્રિય-દમનમાં ખૂબ મઝા આવશે. તે વાતને તમે વિચારો એટલી પ્રાર્થના છે અને તે અવસ્થાને નહિ થાય તેવી અમારી ખાતરી છે.

It is a function of organs that they are never satisfiod. People always remain unsatisfied and painful by organs.

(૭૧)

જ્યાં જ્યાં વૃત્તિનો રાગ બને છે ત્યાં
ત્યાં જ મન રાગદ્વેષમાં જકડાય છે, રાગદ્વેષ
જ દુઃખનાં અવની સૌથી મોટી બેડીઓ છે

વૃત્તિમાં માણસને દાસ બનાવે છે અમુક વાત ગમે અને અમુક વાત ન ગમે તે વૃત્તિમાં બે વૃત્તિ પ્રમાણી અપરાધીઓ જ મ આપે છે આ અમુક વસ્તુ ગમે અને વસ્તુઓ ન ગમે તેનું કારણ ... કારણ અને પ્રમાણી આ ખોટું કારણ આ રીતે [illegible]

[illegible]

[illegible] સંસારરૂપ બેડીમાં રાખ-
નાર [illegible] આ રાગદ્વેષ જ છે અને રાગદ્વેષને એ
[illegible] કરનાર છે. રાગદ્વેષ અને [illegible] અથવા [illegible]
[illegible] રાગદ્વેષ ઉપર આધાર રાખે છે અને રાગદ્વેષ બેડીરૂપ છે
અને સંસારજન્ય છે તેમાં તો કોઈ જાતની શંકાને સ્થાન નથી
માટે વૃત્તિજન્ય રાગદ્વેષને છોડો, કારણ સર્વ વાતનો આધાર રાગ-
દ્વેષ પર છે. તે જેમ સંસારને મુકાવનાર ઔષધ છે, તેમજ સંસારને
વધારનાર અને સંસારમાં રાખનાર એ બેડીરૂપ છે. બેડીને તોડવી કે
રાખી મૂકવી એ વૃત્તિ પર આધાર રાખે છે.

When a man becomes servant of likes and dislikes, he is involved in fascinations and dislikes. These fascinations and dislikes are like a brake of Bhavas and Samsara.

(૭૨)

દુઃખ એ મનુષ્યને શિખવનાર મોટા ધર્મગુરુ છે તેની નીચે આત્માઓ વિકસે છે

દુનિયાના બધા માણસો સુખને માટે છે અને તે મેળવવા માટે [illegible]

છે, માટે તેને

અને તમને તો સુખ અને દુ:ખ

પણ કરવામાં જ છે

તમે તો

અનુસરો તેમા તમારુ ભલુ છે

નહિ, તેમજ નાસી છૂટવાનો

તેને લાભ ન જ કરે. માટે

જ તમારી ભાવના છે એમ

નહિ અને તમે દુ:ખને પણ સુખ

અને આવી પડે તેને સહન

છે એ ખાતરીથી માનજો.

teacher of mankind.

dislil
Thes
of Bh

[૭૪]

જે આધાર ઉપર રચના કરવામાં આવે તે ઇંટ કે ... સુધી મુસનની ... સિવાય અન્યના પૈસાની ... તેમ સમજવું.

[illegible] તો તેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, પણ તે [illegible] આપવાના [illegible] એટલે [illegible] રીતે તમારી હયાતિમાં પૈસાનો [illegible] કરો, [illegible] ઘણી ગઈ એ વાત મુલતવી રાખો મા એવો [illegible] 'હાથે તે સાથે' જ છે. [illegible] ઘરને મૂત્યુપર્યંત [illegible] આ દુનિયામાં જોવામાં આવે છે, પણ તે પોતે ન જ વાપરી શકે. પણ [illegible] લાભ તેટલો લાભ લીધો, અને આ જગમાં હયાતિમાં ન લાભ લીધો એવી વાત થશે; માટે છેલ્લી ઘડી સુધી સખાવતને મુલતવી ન રાખો. કરવું હોય તે હમણાં કરો અને જેમ બને તેમ જલદી સખાવત કરો એમ કહેવાનો આશય છે. ધર્મિષ્ઠ માણસ છેક છેલ્લી ઘડી સુધી સખાવતને મુલતવી ન રાખે.

He that defers his charity until he is dead is, if a man weighs it rightly, rather liberal of another man's goods than his own —Bacon

(૯૪)

[illegible]

[illegible]

[illegible] નથી. એ [illegible] નાસ્તિકો બનાવે છે. [illegible] વિરોધ છે, અને [illegible] બનાવે છે, [illegible] કામ જેને ગણાતા નથી અને ખરાબ કામને એ પસંદ કરનાર છે એવો નિર્ણય નીકળી આવે છે. આમા ધર્મપ્રિય મનુષ્યે સંતને અનુસરવો કે તેના વિરોધી સેતાનને અનુસરવો તે વિચાર કરીને જોવા યોગ્ય છે. અમારી સલાહ તો એ છે કે સંતપુરુષને અનુસરાય તેટલું અનુસરો, તેને ગમે તે કરો અને તે દ્વારા તમારી ધર્મપ્રિયતા બતાવી આપો. તમને સેતાન ધર્મિષ્ટ બનાવી ન શકે એ તો તમે જાણો છો, તો પછી તમારી ગણના અધર્મપ્રિયમા થશે અને તમને સેતાનને અનુસરનાર ગણવામાં આવશે, તમે એવું ન જ ઇચ્છો. ધર્મપ્રિયતા મતને અનુસરવામા છે.

Tho devil loves nothing better than the intolerance of reforms and dreads nothing so much as their charity and patience J. R. Lowecll

(૬૫)

પ્રમાદ ભાગ્યો, મહાનુભૂતિપૂર્વકનું ધ્યાન અને આત્મની ઉપયોગના પર આઘાત કર નેવા પ્રસંગો સામે સાવધાની— આમાં પાડોના અરથ નથી પણ એના મુખ્ય અનુભવ છે

[illegible]

([illegible])

[illegible] કર્યું નથી.

[illegible] વાત જુદી છે. તે વખતે [illegible] આવે અથવા ધર્મની વાતો કરવામાં આવે તો [illegible] થઈ પડે છે અને મગજ ઉપર તેની અસર નીપજાવી શકાય છે. વખતે વાત [illegible] અથવા [illegible] અને ધર્મ શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાવનાર તત્ત્વ હોવાથી તે [illegible] મળી જાય તેવી ચીજ નથી. આ [illegible] બરાબર યાદ રાખવા જેવી છે, તેમા જે ગફલત કરે છે તે જરૂર ખત્તા ખાય છે. આપણો તો અનુભવ છે કે ધર્મનું વ્યાખ્યાન ચાલતું હોય, સ્મશાનમા અને રોગીને જે બુદ્ધિ થાય તે જો કાયમ રહે તો સર્વ પ્રાણી બંધનથી જરૂર મૂકાઇ જાય અથવા કોણ બંધનથી મૂકાય તેવો પ્રશ્ન પુછવામા આવ્યો છે તે બતાવે છે કે સર્વ બંધનથી તો જરૂર મુકાય પણ એમા વાંધો એક છે કે ધર્માખ્યાનની તા–પ્રસંગ જરૂર શોધવી ઘટે. એ જેમ તેમ ચાલે નહિ અને બધી વાત ચાલી જશે એમ ધારી લેવા જેવું પણ નથી

અને ધર્માખ્યાન આક્ષેપક શૈલીએ ન કરવું ઘટે. એ તો શાંતિની

જેના કે વિરોધ વખતની પસંદગી કરવામાં આવે અને આક્ષેપક હોવી ની હોવામાં આવે તો ધર્માખ્યાનની જરૂર ભારી અસર થાય

આની સાથે સમયને લેવામાં આવ્યું છે અને બતાવ્યું છે કે ધર્માખ્યાનનો વખત પસંદ કરવો પડે અને તે લાગ લાગ ન હોવું જો તો ગમે તો પણ વખત શોધવો પડે અને તે પ્રમાણસર આપવા માટે બનાવું હોવું પડે આ બાબતમાં અંદરઆર રહેવાની ... છે અને સામને નુકસાન પહોંચે છે વિરોધ લાગી ... હોય તો તેવો અવસર આરામે પસંદ કરવો પડે અને ... હોવી પડે આ બાબતમાં ... ઉપર છે ... ધર્માખ્યાનની ... છે અને વાત [illegible]

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible] જાય છે.

[illegible] ज्ञानचारित्राणि [illegible]

[illegible] ધ્યાન આપી તેનું મનન વિચારવામાં આવ્યું છે. જો તમે આસ્થા રાખો તો પર્વતને પણ ડોલાવી શકો અને મહામુશ્કેલ સાધના માર્ગે પણ જઈ શકો. કેટલાક લોક શ્રદ્ધા અને અંધશ્રદ્ધામા તફાવત પાડે છે તે ખોટો છે, શ્રદ્ધામા અંધતાનો અંશ આવી જાય છે. पुरुषविश्वासे वचनविश्वास: એટલે તમે જે પુરુષના અનુભવથી દેવાનો દાવો કરો તેની આપ્તતાની પરીક્ષા કરો તેમા કાંઈ વાંધો નથી, પણ એક વાર વિશ્વાસ આવ્યો એટલે બેસી જાઓ અને તે લોકાલોકના ભાવ કરો—તે સ્વીકારો. એમા તમે કાંઈ ખોટું કરતા નથી. એટલે આસ્થા—શ્રદ્ધા કેળવી જ જોઈએ અને તેને અપનાવવાનો આપણો ધર્મ સ્વીકારવો જ જોઈએ એટલે સર્વ વાતમા આસ્થા મોટી ચીજ છે. એ વગર આપણું ગાડું ચાલે તેમ નથી જ.

આપ્ત પુરુષ નિઃસંગી, અમાયી, અલોભી, હોવો જોઈએ,

કેવળ સ્વાર્થી ન હોવા જોઈએ એ અહીંયા આપણી ટેવો [illegible] અને આમ કરીને એ નિઃસ્વાર્થી હોવો જોઈએ. એ [illegible] એવા આમ પુરુષમાં છે કે નહિ તેની ખાતરી કરી અને પછી [illegible] જે તત્ત્વો કે કદી ન બદલાય [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] અનુભવ [illegible] આનંદ, [illegible] છે
[illegible] મુગ્ધ હોય છે.

[illegible] આનંદનો વિષય જુદાં જુદાં જાતનો હોય છે કોઈને [illegible] આનંદ આવે છે, કોઈને [illegible] આનંદ આવે છે, કોઈને વિષયસેવન કરવામાં આનંદ આવે છે, કોઈને [illegible] મજા આવે છે, કોઈને વ્યસનને પુષ્ટ કરવામાં મજા આવે છે, કોઈને હિંસામાં મજા આવે છે, કોઈને [illegible] મોજ છે, કોઈને ચોરીમાં આનંદ આવે છે, કોઈને પરસ્ત્રી સાથે આનંદ આવે છે, કોઈને પરિગ્રહમાં-પૌદ્ગલિક સામગ્રીમાં આનંદ આવે છે, કોઈને રાગદ્વેષ કરવામાં મોજ આવે છે, કોઈને [illegible] કરવામાં મોજ આવે છે, કોઈને નિંદા કરવાનો નાદ લાગે છે, કોઈને રતિ અરતિમાં મોજ પડે છે, કોઈને માયામૃષાવાદમાં મજા આવે છે, કોઈને મિથ્યાત્વમાં મોજ પડે છે, કોઈને વિષયસેવનમાં તો કોઈને ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવામાં મજા આવે છે, કોઈને ખાવામાં મોજ આવે છે, કોઈને પીવામાં મોજ પડે છે, કોઈને લૂંટવામાં મજા આવે છે, કોઈને પરધન અપહરવામાં મજા આવે છે અને કોઈને પારકા અવર્ણવાદ બોલવામાં મોજ પડે છે. આવી મનુષ્યની વિચિત્રતાઓ વર્તે છે, એમાં જે સારા માણસો હોય છે તે પોતાના મોજના વિષયની ઉપર સામ્રાજ્ય ચલાવે છે. જાણે પોતે ધણીધણી હોય તેમ મોજને પોતાના પગથી દાબે છે અને શેઠ તરીકે મોજના વિષય તરફ પોતાનો હુકમ ચલાવે છે. એને મોતની બીક લાગતી નથી, એને પરકાયપ્રવેશનો છંદ લાગે છે અને એ સર્વ વાતને પોતાના પગ નીચે દાબે છે. એનો મોજ સાફ, સારો અને સમજાય તેવા સારા વિષયોમાં જ હોય છે, એ જરા પણ ડર્યા વગર મોજના સારા વિષયો પર

...આવે છે અને પોતાને એવી ખાતરી થઈ છે આત્મા ધર્મ... જાય છે. એને કોઈની ફરેબ આવતી નથી અને એ કોઈની સીધા ... નથી. એને આનંદ વિષયમાં મગ્ન આવે છે અને ... ધર્મ ... મળે છે.

પણ જો માણસ આત્મ હોય છે તે એનાથી ... એ આનંદના વિષયોનો ... [illegible] ... નિષ્ફળતામાં એ પોતાની ... આનંદ [illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible] આત્મની

[illegible] પીચકારીઓ [illegible] સાફ કરી લઈએ.

[illegible] દુનિયામાં [illegible] અમત્ય-જુઠાણું એ [illegible] માટે જગતે [illegible] રાખે. આપણામાં [illegible] કથા છે કે—એણે અજ એટલે ન ઊગે તેવું ધાન્ય, [illegible] જૂનું ધાન્ય, એ અર્થ કરવાની જરૂર હતી તેને બદલે તેણે એનો અર્થ [illegible] કર્યો તો તેનું સિંહાસન જે આરપાર દેખાય તેવું હતું ત્યાંથી તે તે જ વખતે પડી, મરી નારકીએ ગયો. અમત્યને તો મૂળમાંથી કાઢી દેવું જોઈએ, એની ટીવેટ ઓળવી નાખવી જોઈએ અને એ હોય ત્યાંથી પીચકારી મારીને એનો વગર-સંકોચે નાશ કરવો જોઈએ, અને તેમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ નથી થતું, પણ ઉપયોગી ધર્મ થાય છે એમ સમજવું જોઈએ. અમતાથી પરના પ્રાણ જાય છે, ખોટી માક્ષી આપવાથી અનેકની આશા તૂટી પડે છે અને સગપણ કે વેવિશાળ જેવી બાબતમાં અસત્યને ઉત્તેજન આપવાથી કંઈકના પ્રાણ જાય છે એ સત્યને બરાબર નિગાહમાં રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

જુઠાણાને ચલાવી લેનાર ઉઘાડા પડે છે અને જ્યારે ઉઘાડા

[illegible] એ વાતને [illegible] અને જુવાનો [illegible] નિશાળની આપણી [illegible] કેટલાક [illegible] અનુચિત [illegible] ... [illegible]

✽

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible] છે

[illegible] આપણે [illegible] જોઇએ, પણ [illegible] છે. [illegible] આપણું કામને [illegible] અને બીજાના કાર્યને [illegible] એ [illegible] છે. એને [illegible] કોઇ પણ કાર્યને [illegible] હોય તો નજીવી દેખાતી [illegible] આવડતની કિંમત આપણ [illegible] કે કાર્ય પર નથી થતી. તેમાંથી લાભ કેમ અને કેટલો મેળવવો તેનું મૂલ્ય થઇ જાય છે. જ્યારે અક્કલવાન માણસ લાભ મેળવી શકે છે ત્યારે બુદ્ધિશાળી માણસ તો ઘણો લાભ મેળવી શકે છે. વસ્તુત. એની નજરે કોઇ બાબત કે કાર્ય નજીવું હોય જ નહિ.

નજીવા દેખાતા કાર્યમાંથી લાભ તારવવો એ અક્કલનો અને આવડતનો નમૂનો પૂરો પાડે છે તેટલા માટે નજીવા દેખાતા કાર્યમાંથી લાભ તારવવો એ આવડતનું કામ છે.

નજીવામાંથી શુ લાભ મેળવી શકાય ? એ સવાલ જરા અટપટો હોય ખુલાસો માગે એ જરૂરી છે. એટલે નજીવાને નજીવુ કાર્ય કે ક્રિયા માનવી નહિ અને પોતાની ગરીમાઇ હોય તો તેથી ગભરાવુ નહિ.

માણસો પ્રથમ દરેક પોતાની [illegible] નક્કી છે [illegible] તેમાં પોતા [illegible] અને નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી મોટાં કામ કરે છે એમાં એનું સ્વાભાવિક જ કામ આવે છે એમાં આંતરવૃત્તિ જ જોવાની છે અને તેમાં કામને નાનું મોટું નહિ એમાં જ આનંદ રહેલો છે અને કામ કે આગળ [illegible] લાભ થાય છે

[illegible] માણસનું આત્મા માટે [illegible] [illegible] તેમાંથી પણ [illegible] કામ કરે અને [illegible] [illegible] કોઈ આગળ [illegible] કેમ [illegible] [illegible] કામ [illegible] [illegible] [illegible] કામ [illegible] [illegible]

❀

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible] નીકળે છે, કારણ કે પોતે [illegible] અને દુનિયાનો પક્ષપાત [illegible] લોકોને કહેવાની જરૂર પડે છે કે [illegible] હોય જ નહિ અને હોય તો એનું ફળ એમ [illegible] હોય છે. એમણે પોતાના મિજાજ ઉપર અંકુશ રાખવાની જરૂરિયાત પર ઘણું લખી નાખ્યું છે પણ એ વાતની [illegible] માટે આ એક જ વાત બસ છે અને વધારામાં તેઓ- [illegible] વાંચવા બતાવ્યું છે. એ વાત તો ઘણી અગત્યની છે અને મિજાજ ખૂબ વધી જાય ત્યારે બહુ ભલામણ-પૂર્વક તેમણે જણાવ્યું છે 'ન હોય ને હોય તો ચિર નહીં તે આપણા ધ્યાનમાં આવે છે. મોટા માણસ જો ખરેખરા મોટા હોય તો તેમણે પોતાની જાત પર, પોતાના મિજાજ પર અંકુશ રાખવો ઘટે. જો કે એમ કરવું બહુ મુશ્કેલ છે પણ એમ કરવાથી સંસાર આછોપાતળો થઇ જાય છે અને સરળ થઇ જાય છે અને સંસાર પાતળો પડી જાય એ જેવો તેવો લાભ નથી; માટે સુજ્ઞ માણસોએ અને ખાસ કરીને ધર્મિષ્ઠ ગણાતા માણસોએ પોતાના મિજાજ પર

[illegible]

[illegible]

(૮૩)

[illegible]

[illegible] છે.

[illegible] હોય તેવા ધોરણ [illegible] હોય છે. કોઈ [illegible] મહારાજને, કોઈ મિત્રોના [illegible], કોઈ [illegible], કોઈ [illegible] પોતાના ધોરણ બનાવે છે [illegible] પ્રસંગોમાં તેમ વર્તે અને [illegible] વર્તે છે. ત્યારે કોઈ ખોટાં કામો કરનાર માણસને અને કોઈ [illegible] કરનાર [illegible] પોતાના ધોરણ તરીકે રાખે છે.

એટલે ધોરણ બે પ્રકારના સ્વાભાવિક રીતે દરેક મનુષ્યના સંબંધમાં હોય છે, આપણા અનુભવો બે પ્રકારના નૈસર્ગિક રીતે હોય છે. કેટલાક માનુષ મહાત્માઓને પણ ધોરણમાં રાખે છે અને કોઈ બુદ્ધ ભગવાનને પોતાના આદર્શ તરીકે સ્વીકારીને ધોરણને ઉચ્ચ બનાવે છે. આ રીતે ધોરણના બે પ્રકાર થયા: ઉચ્ચ અને નીચ. જેમ ધોરણ ઉંચું હોય તેમ સારું અને જેમ ધોરણ નીચું હોય તેમ ખરાબ. જેમ ધોરણ ઉચ્ચ રાખે તેની કીર્તિમાં, સન્માનમાં અને એકંદરે એના આદર્શમાં સારી વાત છે. એ તો ઉઘાડી વાત છે. ઉચ્ચ ધોરણ રાખવું અને તેને નીભાવી લેવું અને જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે ઉચ્ચ ધોરણ જાળવી રાખવું બહુ મુશ્કેલ છે એમ મારા કહેવાનો આશય છે. આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ છે તે ખાસ સમજવા યોગ્ય છે. તેની સમજણ ઉપર જીવનની ફત્તેહનો આધાર છે. ઉચ્ચ ધોરણ ગમે તેટલું રાખવામાં આવે, આદર્શમાં મહાવીરસ્વામી કે બુદ્ધ ભગવાનને રાખવામાં આવે, પણ જ્યારે વર્તનનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે ઉચ્ચ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] આપત્તિ [illegible] [illegible] માર્ગ સૂઝતો નથી, [illegible] વિપત્તિમાં [illegible] [illegible] ત્યારે આપણે વિચારમાં પડી જઈએ છીએ. અને આપત્તિ [illegible] વિચાર કરીએ છીએ અને આફત, આફત અને આફત આપણી નજરમાં સહી આવે છે ને વિષમ સ્થિતિ થઈ જાય છે. આ પરિસ્થિતિ યોગ્ય નથી કારણ કે તેના રસ્તા હોય છે જેના ઉપર ન[illegible] જાણતી નથી. આ પરિસ્થિતિ યોગ્ય નથી એમ કેટલીક વખત લાગી આવે છે એનો રસ્તો શોધવો જોઈએ, તેના ઉપર ધ્યાન આપવાની બહુ જરૂર રહે છે.

આ રીતે વિચાર કરતા જણાશે કે દરેક આપત્તિમાંથી બહાર નીકળવાની, અથવા એ આફતમાં મુઝાઈ ન જવાની હકીકત બહુ જરૂરી છે, અને એ જ દરેક આફતમાં રૂપેરી દોરી છે.

બે રીતે એ સવાલનો નિર્ણય શકય છે. એક તો આફતને

[illegible]

[illegible]

૫૯

ઠપકો ખાનાર સેવક

ઠપકો ઠાવકાઈથી ખાવો તે,
એ મુશ્કેલ છતાં લાભકારક બાબત છે.

[illegible] ઠપકો સાંભળવા [illegible] એ સામાન્ય વાત છે પણ તે સાંભળી શકનાર અને તેને ખમનાર ઓછા માણસો હોય છે, ઠપકો આપનાર કોણ છે? સમાજમાં એનું સ્થાન શું છે? અને એણે આપણને ઠપકો શા કારણે આપ્યો છે? એના ઉપર ઓછો આધાર રહે છે, એ તો જાણીતી વાત છે કે ઠપકો જરૂર દેવા લાયક છે, એને સાચા સ્વરૂપમાં સમજનાર જવલ્લે જ હોય છે. ઘણાખરા માણસો તો ઠપકા સામે તાડુકી ઊઠે છે અને પોતાથી બની શકે તેમ હોય તો ઠપકો આપનારની સ્થિતિ કફોડી કરી મૂકે છે. પણ ગમે તેમ હો પણ ઠપકો પ્રેમપૂર્વક એટલે ઠાવકાઈથી સાંભળનાર માણસો મળતા નથી, એનું કારણ સમજી લેવું વધારે મુશ્કેલ છે અને એવા માણસો ઓછી સંખ્યામાં જોવામાં આવે છે. પણ ઠપકો સાંભળવાની મુશ્કેલી તો છે જ, તેમાં પ્રેમપૂર્વક ઠપકો સાંભળવાની વાતો વધારે મુશ્કેલી ઉત્પન્ન કરે છે અને વધારે એમાં મુશ્કેલી હોવાને કારણે એ વાતને અહીં મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. એવી રીતે અવલોકન કરવાનું પરિણામ અહીં જણાવ્યું છે કે સાવધાનીપૂર્વક ઠપકો સાંભળી લેવો એ અતિ મુશ્કેલ કાર્ય છે એટલે ઠપકાને ઠપકા તરીકે સ્વીકારવાની આ કારણે આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં મુખ્ય બાબત એ છે કે ઠપકો ખાઈ જવો અને તે કાર્ય ઠાવકાઈથી કરવું એ અતિ ઘણું મુશ્કેલ છે. ચાલતી વખતે પથ્થરને લાત મારવા જેવું ઘણાં કરી બેસે છે અને

[illegible]

[illegible]

(૮૫)

ચારિત્રનું મૂલ્ય

[illegible] ચારિત્ર્યનું મૂલ્યાંકન વધારે [illegible]
[illegible] મુશ્કેલ છે, [illegible] ખૂબ વિચારણીય છે.

[illegible] અને [illegible] માટે [illegible] મનુષ્ય [illegible] તરીકે [illegible] નામના હોય છે અને [illegible] પણ તે વખતે [illegible] બીજા [illegible] છે. આ તો સામાન્ય વાત થઈ [illegible] છે. અને એ બરાબર સમજી જવાય [illegible] સારી બની જાય [illegible] પોતાનો સંસાર વધારી ઘટાડી છે. એ રીતે ગમે તેમ કરીને માણસ પોતાનો સંસાર વધારી ઘટાડી [illegible] સિદ્ધ દેખાય છે. જીવનમાં અમુક આબરૂ મેળવી [illegible] ખાતર માણસ ગમે તે કરે છે અને માણસને [illegible] માટે એની ખાતર માણસ ગમે તે કરે છે અને માણસને [illegible] તે તેના હાથમાં જ છે. સારા માણસો પોતાનો ગમે તે [illegible] કરવો તે તેના હાથમાં જ છે. સારા માણસો [illegible] એ પણ અનિવાર્ય છે અને આબરૂદાર માણસો [illegible] કરે એ પણ અનિવાર્ય છે અને આબરૂદાર માણસો સારા હોય છે અથવા બીજાનો દાખલો જોઈને તેવા થઈ જાય છે અને એ રીતે જેણે નામના કરેલી હોય તે પ્રમાણે તેની આબરૂ જરૂર [illegible] છે. આવો જીવનક્રમ છે અને એમાં કાંઈ ખોટું નથી. વિચારણીય [illegible] માં નાખી દે તેવી બાબત તો તદ્દન જુદી છે અને તે વર્તન અથવા ચારિત્રની છે. માણસની આબરૂ વધે કે ચારિત્ર વધે એ એક અતિ ગૂઢ સવાલ છે અને ખૂબ વિચારણા માગે છે. એવા એવા પ્રસંગે

ધ્યાનમાં આવે છે તે વખતે જ તેની [illegible] થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવ્યું જ કોઈ કહેવાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોવા [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] છે.

❦

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(૬૬)

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] સંસારના બખેડાને

[illegible] એ પ્રકારની સ્થિતિ જ છે

[illegible] છે એમ ગણવા [illegible]

[illegible] આપણે ગણી બેસી રહીએ છીએ,

[illegible] હાથ બેસવા ન દે તે પ્રકાર

[illegible] આપણે તૈયાર રહેવાની જરૂર

[illegible] પણ નથી એ ખરા ખેદનો

[illegible] માગે છે, આપણે આફત-

[illegible] અને સંપત્તિને મૂલ્ય-

[illegible] સંપત્તિની કિંમતનો

[illegible] આપણે હસતે મુખડે ચલાવી લેવી

[illegible] એ શૂરવીરનું કામ

[illegible] સંયમ તો શૂરવીર-

[illegible]

સારો કર્મ [illegible]
માગ હોય
અને એ રીતે
ઉપાય છે. [illegible]
માં નાખી દે તે
સાવિની છે. [illegible]
ગૂઢ સવાલ છે [illegible]

નું આ સ્વરૂપ જ છે એના પર વિવેચન કરવાનું આ ગ્રંથ જ છે
તો તેવું માટે છે પણ [illegible] આવા પ્રકારનું [illegible] છે અને
તે વિવેચન માગે છે એના માટે [illegible] તેમ [illegible]
[illegible] તે જ [illegible] છે [illegible]
[illegible] એ વાત [illegible] પ્રથમ [illegible]
[illegible] છે કે [illegible] અને [illegible]
[illegible] અને [illegible] આ [illegible]
[illegible]

*

[illegible]

(૮૭)

નાના મનની નિશાની

[illegible] નાના મનની નિશાની શું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] નાના મનની નિશાની [illegible] તો [illegible] વાત [illegible] [illegible] ઉમદા મનને, [illegible] મનને અને મોટા મનને શોધી [illegible] ઘણી મુશ્કેલી પડે છે પણ [illegible] મનને જાણવું એ [illegible], [illegible] મન હોય તો ઉદારતાથી તેની [illegible], [illegible] કૃત્યથી ઉમદા મનને ઓળખાય, મોટાઇથી મોટા માણસને ઓળખી પારખ પડે, પણ નાના મનને કેમ શોધવું એના માટે મુશ્કેલી જણાય છે, તેની પરીક્ષા કરવા માટે કોઇ જાતનું [illegible] જોઇએ, નહિ તો નાના મનને પારખવા ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. એ બાબતે વિચાર કરતા માલૂમ પડે છે કે મોટા મનને ઓળખવામા બહુ મુશ્કેલી લાગતી નથી, એ એના ઉમદા કૃત્યથી જણાય આવે છે. અમુક વ્યક્તિ મોટા મનની છે તે શોધવામા બહુ બાહોશી વાપરવી પડે તેમ નથી, તે તો તેના કામકાજથી જણાઇ આવે છે. ને તેના કામકાજમા ઉદારતા, મોટાઇ અથવા સમતા હોય, તે ઉમદા સ્વભાવનો હોય તો સમજવું કે તે મોટા મનનો માણસ છે. હવે છોટા માણસને કેમ શોધી કાઢવો તે વિચારીએ. તેના સંબંધમાં આ વાક્યની યોજના કરવામાં આવી છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] રહેતું નથી. [illegible] આ [illegible] કેટલું છે તે પર વિચાર કરવામાં આવે તો [illegible] બેસી જાય તેવી વાત છે. એને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીને ખાલી દેખાવ ખાતર આપણું વર્તન થતું હોય તે નિષ્પ્રયોજન છે અને તેટલા માટે નિરુપયોગી છે એમ વર્તન ઉપરથી જણાઈ આવે છે આ વાત સારી રીતે સમજવા યોગ્ય છે. અને ખોટા દેખાવ કરવાનો નહિ જ એમ નિશ્ચય થઇ જાય છે. આ વાત જિંદગીના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરે છે એ નિર્વિવાદ હકીકત છે અને એમાં કોઇ વાતનો વિસંવાદ નથી. આપણને તેટલા માટે કોઇ જાતનો વિસંવાદ નથી એવો નિર્ણય કરવાની જરૂરિઆત ચોક્કસપણે જણાઇ આવે છે અને તેના સમર્થનમાં આ સૂત્ર બન્યું હોય તેમ લાગે છે. આપણે તે બરાબર સમજવા-જીવવા માટે પ્રયત્ન કરીએ. ઘણી વાર માણસ દેખાવ ઉપર મોહી પડે છે અને હેરાન થાય છે, પણ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] સલામત [illegible] શરૂ કરવામાં [illegible] આવશ્યક છે

[illegible] ઉદ્યોગને [illegible] વાપર્યો છે. [illegible] ઉદ્યોગનો ઉદ્દેશ [illegible] સારું [illegible] અને ઉદ્યોગના શોધખોળ [illegible] રાખવો જોઈએ. સારી રીતે [illegible] અને ઘરાકનું સારું [illegible] મેળવે, પણ ઉદ્યોગને શરૂ કરનારની [illegible] અને એવી રીતે કામ કરનાર ઉદ્યોગપતિ [illegible] અને ગુજારો કરવા ઉપરાંત ઘણું [illegible] છે, પોતાનો [illegible] વધારે મેળવી શકે છે.

કેટલાક ઉદ્યોગો શરૂ કરનારની દાનત ગમે તેમ કરીને ધન મેળવવાની હોય છે. એની નજરે ઘરાક મરે કે માંદો પડે એની પરવા હોતી નથી, ઘરાક માલ ખરીદી જઈ વાપરે :અને ધૂએ એટલે રૂવે એની એને દરકાર હોતી નથી. પોતાને રૂપીઆના અઢાર આના થયા એટલે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Our organisation has not been built up with the thought of providing a safe livelihood only for its founders. There have been higher motives.

From Testament of Thomas Bata.

(૯૦)

વાસ્તવદર્શિતા

આપણે તો અહીં અને અત્યારે જ રહીએ છીએ; અને આપણે કાંઈ પણ મેળવવાના કે દહાડો વાળવાના હોઈએ તો જે સંયોગોમાં આપણે આવી પડેલા છીએ તેમાંથી જ શક્કરવાર વળવાનો છે

મારી પાસે પૈસા હોત તો હું કેળવણીની સંસ્થાઓ સ્થાપત કે ગામને ઝાંપે ચોખા મૂકત કે ગામમા કોઈને હાથ લાંબો કરવાનો વખત ન રહેવા દેત, અથવા હજારો માણસોને રોજી આપત કે મોટા પાયા ઉપર કારખાનાં કાઢત, —

[illegible]

[illegible]

માટે ધનને માત્ર જીવનનું ધ્યેય ન માનવું. ધનથી ભૌતિક સગવડ મળી શકે [illegible] હોય છે, પણ આત્મિક આનંદ, આત્માનો આનંદ, આત્મિક ઐશ્વર્યના નિર્વિકાર સિદ્ધપણા, અનંત આનંદઘન ન લાવી શકે. ધન સાથે ચારિત્ર હોય, ધન સાથે પ્રતિભા હોય, ધન સાથે અંતરંગ નિર્મળતા હોય, ધન સાથે સદ્ગુણનો સંચય હોય તો જુદી વાત છે. માત્ર 'ધન ધન' કરી મનના રાગડા તાણવા અને ધન ખાતર ગમે તેવા ખાડા ખોદી દેવા એમાં વેપારની કુશળતા નથી. ધન સાથે આંતરવિકાસ અને સદ્ગુણની આંતરસમૃદ્ધિ જમાવવી એ ખૂબ અગત્યની બાબત છે. કુશળ વેપારી માત્ર સ્થૂળમાં રાચી ન જાય. એ અંતરને પણ ઓળખે.

Money can buy the husk of many things, but not the kernel. It brings you food, but not appetite, medicine but not health, acquaintances but not friends, servants but not faithfulness, days of joy but not peace or happiness. —Henrik Ibsen

(૮૨)

બ્રહ્મવિદ્યા

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ત્યાગીપણું થોડી વસ્તુ. ફર્નીચર કે જમીન અથવા ગાડીમાં નથી, પણ તેના ત્યાગમાં છે. મારે કાંઈ જોઈએ નહિ એ એનો મુદ્રાલેખ હોય છે

પવિત્ર માણસની જરૂરિયાતો ઘણી રીતે મર્યાદિત હોય છે, અને એવા જ માણસો સાચા ધર્મપ્રિય હોઈ શકે છે. જો કે વ્યાખ્યાનમાં એનું સ્થાન ઊતરતું હોય તો તેથી તે ગભરાય નહિ, પણ પોતાને કાંઈ જોઈતું નથી એવા નિજાનંદને તે સાચી રીતે ધનવાન હોવાપણું માને અને તે જ સત્ય છે

Wealth consists not in having great possessions, but in having few wants

EPICURUS